

קולו של הכוזרי הכוזרי לכל

מאמר רביעי

שאול דוד בוצ'קו

עורך אורי הולצמן

הוצאת עץ חיים

ניתן להשיג את הספר
בישיבת היכל אליהו
כוכב יעקב 90622

טל' 02-9972023
פקס' 02-9972115
hesder@gmail.com
www.toraisrael.com

©
כל הזכויות שמורות למחבר
תשע"ז - 2017

חל איסור גמור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם חלקים מן הספר לצורך לימוד אישי בלבד.

עיצוב ועימוד: **אדרת מורגנשטרן**

תוכן עניינים

מאמר רביעי

5.....	הקדשה
7.....	מבוא
8.....	פרק נד שמות הבורא פסקה א
15.....	פרק נה התורה מתארת שתי בריאות לעולם סוף פסקה א
20.....	פרק נו קשר ומרחק בין א-להים והעולם פסקאות ב-ג
31.....	פרק נז הנבואה פסקאות ג-ז
38.....	פרק נח שני מקורות לנבואה - ריה"ל מול הרמב"ם
42.....	פרק נט חכמת האיציטגנינות (אסטרולוגיה) פסקאות ח-ט
49.....	פרק ס הנצרות והאסלם
51.....	פרק סא מעמדה המיוחד של ארץ ישראל לכל הדתות פסקאות י-יא
55.....	פרק סב מהי אלילות ומהי אמונה בא-ל פסקה יא
59.....	פרק סג הפילוסופיה - טוב או רע? פסקאות יב-יג
62.....	פרק סד דירוג האמונות והדתות סוף פסקה יג
65.....	נספח: היחס אל הרפורמים בימינו עפ"י דברי ריה"ל
66.....	פרק סה העמקה במשמעות שמות הבורא פסקה טו
74.....	פרק סו שם "א-להים" ושם "הוי"ה" פסקה טו
79.....	פרק סז הכרה מתוך אמונה וידיעה שכלית פסקה טז
86.....	פרק סח הגלות פסקה כא
97.....	פרק סט ספר יצירה פסקה כה
101.....	פרק ע "ספר וספור וספר" פסקה כה
106.....	פרק עא עולם הספירות בקבלה פסקה כה
113.....	פרק עב 3 אותיות היסוד פסקה כה
118.....	פרק עג 7 האותיות הכפולות פסקה כה
123.....	פרק עד 12 האותיות הפשוטות פסקה כה
126.....	פרק עה החידוש הגדול של ספר יצירה פסקה כה
129.....	פרק עו זכר ונקבה פסקה כה
133.....	פרק עז עוד על תורה ומדע פסקאות כח-לא

הקדשה

הספר מוקדש לעילוי נשמת אמי מורתי ע"ה, הרבנית מרת טובה עלקא בוצ'קו, שנלקחה לבית עולמה בר"ח מנחם-אב תשע"ו.

אמא ע"ה גדלה בבית של תלמיד חכם גדול, אביה הרב יחזקאל אפשטיין זצ"ל, אשר פעל כל חייו להרבצת תורה, לחינוך בני נוער ולהכשרת רבנים ומורים. את אהבתו לתורה העביר סבא זצ"ל לבתו, ומתוך כך זכתה אמא ללמוד תורה בצעירותה, מה שלא היה שכיח ומוכן מאליו באותם הזמנים.

אהבת התורה שלה נפגשה עם אהבת התורה של אבי מורי ורבי, הרב משה בוצ'קו זצ"ל, וכך זכינו אני ואחיותי לגדול בבית מיוחד במינו, בית חם ואוהב, בו התורה וערכיה מנחים את החיים.

היתה זו אמא שהעניקה לי בילדותי את שיעורי התורה הראשונים. במקום מגוריני בארץ הגולה לא היה בית-ספר יהודי, והיתה זו אמא אשר מגיל צעיר מאוד לימדה אותי לקרוא לשון הקודש, ולימדה אותי חומש עם פירוש רש"י. כמו כן הקפידה אמא שאלמד בקביעות לימוד יומי עם אבא זצ"ל. את צעדיי הראשונים בתורה עשיתי בזכותה, ואין ספק בלבי ש'חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן שעמדו לי בעת זקנותי' (חולין כד ע"ב).

זכינו בני ביתי ואני, שבערוב ימיהם עברו הוריי ז"ל לגור לידינו בישוב כוכב-יעקב אשר בארץ בנימין, בסמוך לשיבת 'היכל אליהו'. אבא זצ"ל המשיך ללמד תורה בישיבה, ואמא ע"ה המשיכה להיות עזר כנגדו, ואף המשיכה ללמוד תורה בהנאה גדולה. אהבת התורה המשיכה לבעור בה, ואף השתתפה בקביעות בשיעורים. גם בשיעור ב'ספר הכוזרי' אשר העברתי לבעלי-בתיים בישוב כוכב-יעקב השתתפה אמא בשקידה ובחשק גדול, והיתה בו תלמידה קבועה מן המניין. כאשר סיימנו ללמוד יחד את הספר על כל חמשת מאמריו, הציעה אמא ואף הפצירה בי להעלות את הדברים על הכתב ולהוציאם כספר. לא זו בלבד שהיא היתה זו אשר יזמה את הוצאת הספר, אלא אף לקחה על עצמה את העלות הכספית הגבוהה הכרוכה בעריכת הספר והוצאתו לאור.

ואני עומד משתאה לה, נרגש לראות איך אהבת התורה אשר פיעמה

בלב אמי ע"ה ואשר הביאה אותי בצעירותי לאהוב את התורה אף אני, לא פסקה ממנה ולא תש כוחה, ואף כשהגיעה אמא לגיל זקנה ושיבה וגבורה המשיכה אהבת התורה ליקוד בלבה כאש תמיד עצור בעצמותיה. על כגון זה אמר דוד המלך ע"ה: "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. שתולים בבית ה' בחצרות א-להינו יפריחו. עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. להגיד כי ישר ה' צורי ולא עולתה בו".

אם כן, הספר הזה שבידיכם - "קולו של הכוזרי - הכוזרי לכל" - בא לעולם בזכות אהבת התורה המיוחדת של אמא היקרה ע"ה.

אמא ע"ה זכתה לראות את שלושת המאמרים הראשונים יוצאים לאור, ושמחה גדולה היתה לה לראות איך הקב"ה ממלא משאלות לבה לראות את פירות מעשיה. המאמר הרביעי הזה יוצא לקראת היארצייט הראשון, ואנו תפילה שספר זה יהיה לעילוי נשמתה הטהורה.

טוב להודות לה' על כל הטוב אשר גמלנו.

ואסיים בתפילה לבורא עולם שימשיך וישמור את כל צאצאי הוריי היקרים, שימשיכו כולם ללכת ולפעול בנתיב בו הלכו הורינו ובדרכים אותן הורו לנו, בבריאות איתנה ובנהורא מעליא.

ת.נ.צ.ב.ה.

מבוא

מאמר רביעי עוסק במהות הקשר בין א-להים ובין האדם, בהסתכלות פנימית ועמוקה.

במאמרים הקודמים לימד אותנו ריה"ל על **העניין הא-לוהי** הקיים בעולם, והוכיח והראה כיצד מופיע העניין הא-לוהי בעולם, וכיצד הוא בא לידי ביטוי **באומה הישראלית** בכלל (מאמר ראשון), **במקום המיוחד** - בארץ ישראל (מאמר שני), **ובעובד ה' הפרטי** - החסיד (מאמר שלישי).

אך מה הוא אותו עניין א-לוהי? כיצד יש לאדם אפשרות להתקשר ולהתחבר עם הבורא? איך זה עובד? על מנת להבין זאת פונה ריה"ל תחילה לעסוק בנושא 'שמות הא-ל'.

פרק נד

שמות הבורא

פיסקה א

שם הוא דרך התקשרות והיכרות עם מהות הדבר

שם הוא הגדרה של משהו פנימי, של מהות. כאשר אנו רוצים להבדיל דבר מדבר אחר אנו נותנים לו שם, וברגע שיש לו שם המוכר לנו נוצר בינינו גם קשר. כל האנשים הזרים לי הם אנשים חסרי שם, ולמעשה מבחינתי אין הבדל ביניהם. אחד צעיר, אחד מבוגר, מבחינתי הם היינו הך. אך כאשר אני מזהה אדם המוכר לי אני חש אליו יחס אחר. הן זהו ראובן! אני מכיר אותו! אני יודע את שמו! יש לי קשר אליו! קריאה בשם היא דרך של התקשרות ושל היכרות.

אך יש לשם לב: נתנית שם אינה יכולה להגדיר את כל המהות, אלא היא מציגה רק פן מסוים של חלק מן המהות הכוללת. משום כך יש צורך בהגדרת מספר שמות על מנת לתאר צדדים נוספים והגדרות נוספות.

שם 'אלהים' אינו מיוחד דווקא לבורא אלא יש לו משמעויות נוספות

על מנת להבין ולהכיר קצת יותר טוב את עניינה של הא-לוהות, יש להתבונן בשמות בהם משתמשת התורה לתיאורו של הבורא. ואכן, זוהי גם בקשתו המפורשת של מלך כוזר בסוף מאמר שלישי: "וְרָצוֹנִי עֲתָה שְׁתִּרְאָה לִי טַעַם מִחֻמּוֹתַם אַחַר שְׁתּוֹסִיף לִי בְּאוֹר בְּשֵׁמוֹת הָאֱלֹהִים יִתְבָּרַךְ, וְיִתְרַחֵב לִי בְּעֵינָי מְעַט".

שמות הבורא הידועים ביותר, ובהם גם משתמשת התורה, הם שם א-להים ושם הוי"ה ('יקוק'), ועל כן ריה"ל מסביר אותם ראשונים (בהמשך יסביר ריה"ל שמות נוספים: אהי-ה, א-ל ש-די, ועוד).

אם נתחיל לקרוא בתורה מבראשית נגלה שהעולם נברא בשם א-להים

בלבד - "בראשית ברא אֱלֹהִים את השמים ואת הארץ". לאורך כל הפרק מופיעים הביטויים: "ויאמר אֱלֹהִים", "ויקרא אֱלֹהִים", "ויברך אֱלֹהִים", "וירא אֱלֹהִים", "ויברא אֱלֹהִים", "ויכל אֱלֹהִים" - עד "אשר ברא אֱלֹהִים לעשות". כך הוא הדבר לאורך כל פרק א בבראשית. והנה בתחילת פרק ב מופיע שֵׁם נוסף - שֵׁם הו"ה: "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות הו"ה אֱלֹהִים ארץ ושמים". וכך לאורך פרקים ב-ג - פרקי גן-עדן, החטא והעונש - מופיע הבורא בשם הכפול הו"ה-אֱלֹהִים¹: "כי לא המטיר הו"ה-אֱלֹהִים", "וייצר הו"ה-אֱלֹהִים", "ויטע הו"ה-אֱלֹהִים", "ויקח הו"ה-אֱלֹהִים", "ויצו הו"ה-אֱלֹהִים", ועוד (על הבדל זה, ועל הבדלים נוספים בין פרק א לפרק ב, כבר עמדו רבים, אך אנו ננסה להסביר את הדברים על פי דרכו של ריה"ל כאן).

אומר החבר: **"אֱלֹהִים תֵּאָר לְמוֹשֶׁל בְּדָבָר מִן הַדְּבָרִים, וּלְדִין שְׁלוֹ"** (תחילת פיסקה א). כלומר, שים לב: שֵׁם זה אינו שֵׁם מיוחד דווקא לבורא. זהו שֵׁם שמתייחס גם לבני אדם בעלי השפעה גדולה, כגון מנהיגים או שופטים. הרי מצאנו פסוקים המשתמשים בתואר זה והם מתייחסים לבני אדם ולא לבורא, כגון "ונקרב בעל הבית אל האלהים" (שמות כב, ז), היינו שהולך אל השופטים והדיינים להישבע; או "אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור" (שם שם, כז), והיינו האיסור לקלל שופטים ונשיאים; וכן בסוף פרשת בראשית נאמר "ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה... אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם" (בראשית ו, ב-ד), ובוודאי אין הכוונה כאן ל'בני הא-ל', אלא אלו הם האנשים החשובים והמנהיגים באותו הדור. אם כן, שֵׁם 'אֱלֹהִים' משמעותו כוח, שלטון. ביחיד זהו 'א-ל', כוח, וברבים 'אֱלֹהִים', כוחות. מדוע, אם כן, נקרא הבורא בשֵׁם 'אֱלֹהִים'?

כך כותב ריה"ל: **"וַיֵּשׁ שִׁיְהִיָּה בְּכָל - כְּשֶׁהוּא רוֹצֵה בּוּ מוֹשֶׁל בְּעוֹלָם כְּלוֹ, וַיֵּשׁ שִׁיְהִיָּה בְּחֶלֶק - כְּשֶׁהוּא רוֹצֵה בּוּ כַח מִכְחוֹת הַגְּלָגַל, או טֹבַע מִן הַטְּבָעִים, או דִין מִבְּנֵי אָדָם"** (שם). כלומר, שֵׁם 'אֱלֹהִים' מתייחס לעיתים אל בורא העולם, אך לעיתים הוא מתייחס אל כוח מכוחות הטבע, או אל אדם חשוב (כנ"ל).

1. מלבד בדברי האשה והנחש שֵׁם מופיע שֵׁם אֱלֹהִים בלבד.

התפיסה האלילית זיהתה קיומם של כוחות רוחניים בטבע והאלילה אותם

וצריך להבין כוונת ריה"ל, כיצד שם א־להים מתייחס אל כוחות הטבע? הנה, האדם המתבונן בבריאה רואה בה דברים גדולים ודברים קטנים. הוא מתפעל מאוד מהגודל והעוצמה של הגופים הגדולים. הוא רואה את השמש, את הירח, את הים, את הרוח, והוא מזהה גופים חומריים גדולים ועצומים. אך לאחר התבוננות נוספת הוא מבין שאין כאן רק עצם חומרי גדול מאוד, אלא יש כאן כוח המפעיל אותו. השמש הבוערת שם בשמים ללא הפסקה, ומחממת את העולם ומאירה אותו, יש לה כוח תמידי המקיים אותה. כן הדבר גם בירח, בתנועה התמידית שלו, ובכוח המשיכה שלו המשפיע על העולם. כך הוא גם ביחס לרוח, המסוגלת להגיע לעוצמות אדירות, ובוודאי ישנו כוח המניע אותה. כך הוא גם לגבי הים הגדול, וכו'. לכל אחד מאיתני הטבע הללו יש כוח בעל עוצמה גדולה מאוד המניע אותו, והאדם רואה כל זאת ומתפעל מן הכוחות העצומים הפועלים בעולם. הוא מרגיש קטן מאוד לידם, והוא מבין שעל אף יכולותיו השכליות הנותנות לו אפשרות מסוימת לשלוט בטבע, כוחות אלה תמיד יהיו חזקים ממנו.

כך, מתוך התבוננות זו בכוחות הטבע, החלה בעולם התפיסה האלילית. אמונה אלילית זו איננה אמונה שטחית, שהרי בבסיסה עומדת ההבנה שישנם כוחות פנימיים ורוחניים בתוך הטבע, אך אמונה זו זיהתה כל כוח וכוח הקיים בטבע כמציאות רוחנית לעצמה. מתוך כך נוצרו 'אלהים' רבים, כוחות רבים, ולכל כוח מכוחות הטבע התייחסו עובדי העבודה זרה כאל 'אל' בעל כוח רוחני.

וכך כותב ריה"ל: "וּנְבִנָה הַשֵּׁם הַזֶּה בְּלִשׁוֹן קְבוּץ (=בלשון רבים), בְּעִבּוּר מֵה שֶׁהָיָה נוֹהֵג בֵּין הָאֲמוֹת עוֹבְדֵי הָאֱלִילִים, שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים צְלָמִים וְהָיוּ מְאֲמִינִים שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶם יְחוּלוּ בּוֹ כַּחוֹת הַגְּלָגָלִים וּמֵה שֶׁדוֹמָה לָזֶה, וְכָל אֶחָד מֵהֶם אֲצֵלָם אֱלוֹהִים, וְהָיוּ קוֹרְאִים כָּלֵם 'אֱלֹהִים', וְהָיוּ נִשְׁבָּעִים בָּהֶם, וּכְאִלוּ הֵם מוֹשְׁלִים בָּהֶם. וְהֵם מְתַרְבִּים כְּרַבּוּי הַכַּחוֹת הַמְנַהֲיגִים אֶת הַגּוֹף, וְהַכַּחוֹת הַמְנַהֲיגִים אֶת הָעוֹלָם" (שם). וראה גם דבריו של הרמב"ם בתחילת הלכות עבודה זרה.

התפיסה האלילית היתה רוחנית, להבדיל מן הגישה המטריאליסטית

אך, כאמור, יש לתת את הדעת על כך שהתפיסה האלילית הזאת איננה תפיסה שטחית אלא היא תפיסה עמוקה. עובדי האלילים הצליחו לזהות את הכוחות הרוחניים הקיימים בעצמים הגשמיים, ועל כן ייחסו את כוחות הטבע אל ישויות רוחניות. בימינו רווחת התפיסה המטריאליסטית, שמקורה בפילוסופיה היוונית, אשר שללה את הגישה הרוחנית. על פי הפילוסופים אין רוח ונשמה בעולם אלא הכל מורכב מחומר. הכל מורכב מאטומים ומחלקיקים זעירים, ולכל דבר יש הסבר טבעי. לטענתם אין לבני האדם ולבעלי החיים רוח ונשמה, אלא הכל עניינים של חומר. גישה חומרית זו מונעת מבני האדם היום להצליח לראות את קיומם של ישויות רוחניות ושל כוחות רוחניים הקיימים מעבר לגופים החומריים לכשעצמם. הגישה הרוחנית מסוגלת היתה לזהות את הכוחות האלה, ומשום כך ראתה צורך להתייחס אליהם, לעבוד אותם ולקיים פולחן על מנת לפייס את דעתם וכדומה.

אברהם אבינו, אשר מכוחו צועד עם ישראל, חידש בעולם את האמונה המונותאיסטית הקובעת שכל הכוחות הפועלים בעולם מקורם הוא אחד. כלומר, זה נכון שיש כוח לשמש וכוח לירח וכוח לים וכו', אך כוחות אלה כולם פועלים מכוחו של כוח אחד עליון. 'אלהים' הוא מקור הכוחות כולם, הוא יוצר הכל ומנהיג את הכל, וכל מה שקיים ופועל בעולם קיים ופועל מכוחו - "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים" (דברים י, ז).

שם הוי"ה הוא שם פרטי

אם כן, בבריאת העולם ברא הבורא כוחות. הוא ברא את כוח השמש, ואת כוח האדמה, ואת כוח הים, וכו'. משום כך פרק הבריאה הראשון נכתב בשם 'אלהים', היינו בעל הכוחות כולם.

אך עדיין שם זה הוא שם כללי מדי, או כלשונו של ריה"ל (בתרגום אבן-שמואל): "ולא בהכללה, כבשם הכללי 'אלהים'". כל מה ששם 'אלהים' מבטא הוא 'כוחות' - מקור הכוחות בעולם, אך אין כאן אמירה מהותית. גם הפילוסוף מבין שיש בעולם כוח, אך הוא מכנה אותו בשם 'טבע'. העולם אפוא פועל עם כל כוחותיו בקביעות, ויש בו מנגנון שמניע אותו, אך עדיין לא

הגדרנו שלכוח הזה יש משמעות מעבר לפעולות הטבע בעולם. כיצד כוח זה פועל בעולם? האם הוא מתייחס אל העולם? האם יש אפשרות להשפיע עליו? האם הוא דורש התנהגות מסוימת מבני האדם? נתייחס לשאלות אלה בהמשך.

עתה אנו מגיעים אל השם המיוחד, הלא הוא שם הוי"ה - יקוק. שם זה נכתב בתורה באותיות הוי"ה אך נקרא בשם אדנות, וכמאמר חז"ל (פסחים נ ע"א): "אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א, ונקרא אני באל"ף דל"ת".

אומר ריה"ל: **"וְהַדִּיקוּת וְהַמְעָלָה הַיְתָרָה אֵינָה כִּי אִם בְּשֵׁם הַנִּכְבָּד יוֹד הָא וְ הָא יְתִבְרָה, הוּא שֵׁם נוֹדַע רְמוֹז אֱלֹהֵי בְּמִדּוֹת"** (סוף פיסקה א). להבדיל משם 'א-להים' שהוא שם כללי, כפי שהסברנו לעיל, שם הוי"ה הוא שם 'פרטי'. אין לשם הוי"ה כמה משמעויות, ואי אפשר לייחס אותו לשום דבר אחר. זהו אינו כינוי או תיאור אלא זהו שם מסוים ומדויק: אמרת הוי"ה - אמרת את שמו של ה', שהוא הסיבה לכל מה שקיים, ולכל מה שהיה הווה ויהיה.

שם א-להים הוא מידת הדין, היינו חוקיות הטבע הקבועה, אך גם היא בנויה על ערכים

מה ההבדל בין שם א-להים לשם הוי"ה? מדוע הבריאה המתוארת בפרק הראשון בתורה היתה בשם א-להים בלבד, ואילו הפרק השני הוא בשם הוי"ה א-להים?

רש"י, בתחילת פירושו על התורה, התייחס לשאלה זו, ואלו דבריו שם (א, א): **"ברא א-להים"**. ולא אמר 'ברא הוי"ה', שבתחילה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושיתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב, ד) **"ביום עשות ה' א-להים ארץ ושמים"**. כלומר, שם א-להים היינו 'מדת הדין', ושם הוי"ה היינו 'מדת הרחמים'. ודברים אלה נראים עמוקים ואינם מובנים, וצריכים ביאור.

'מדת הדין' היינו חוק. כלומר, שם א-להים מבטא את חוקיות העולם. כידוע, העולם פועל על פי חוקים קבועים. ישנם חוקים פיזיקליים, כימיים,

ביולוגיים, כידוע לאנשי המדע, ואותם אי אפשר לשנות. כמו כן העולם פועל על פי מחזוריות חוקית קבועה: בני אדם ובעלי חיים נולדים ומתים, צמחים גדלים וקומלים. מעגל החיים פועל מבריאת העולם ואילך כסדרו. ישנו מהלך קבוע של יום ולילה, עונות שנה קבועות, וכמאמר הפסוק "עוד כל ימי הארץ, זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו". העולם נברא על מנת שיפעל בחוקיות קבועה, וכביכול אין היגיון להתרעם על כך ולנסות לשנות זאת. אדם שמת ונקבר - אין טעם להתפלל ולבקש שיקום פתאום ויחיה, שהרי זה הוא נגד חוקי הטבע. אמנם אנו יודעים שהקב"ה מסוגל להחיות מתים, וכבר היו דברים מעולם, אך לא כך מתנהל העולם באופן רגיל. חז"ל קובעים שמי שמתפלל על מנת לשנות את המציאות שכבר קרתה הרי זו תפילת שווא. שמעת שנוולד לך ילד אך אתה עדיין לא יודע אם הוא זכר או נקבה - אל תתפלל שיהיה זכר, שהרי הוא כבר נולד ומה תועיל תפילתך? אף אחד לא ישנה עכשיו סדרי בראשית כדי למלא את משאלותיך. לא כך העולם נוהג.

אם כן, שם אֱלֹהִים מבטא את כוחות הטבע השולטים בעולם. אך אמנם, על אף שכוחות אלה פועלים לכאורה על פי חוקיות קבועה ועיוורת, מכל מקום גם בבסיסם של אלו יש ערכים. האמונה היהודית סוברת שגם בחוקיות הקבועה של העולם, ללא התערבות אֱלֹהִית מיוחדת, יש טביעות אצבעות של הטוב והיושר. למשל, מלכות רשעה לא תחזיק מעמד לאורך זמן; שקר סופו להתגלות; אנשים טובים יזכו בדרך כלל לטוב; וכדומה. אנו מוצאים בתורה את המושג 'יראת אֱלֹהִים' במשמעות של הדרך הנכונה והמוסרית בה יש לנהוג, אפילו ללא ציווי מפורש. אברהם אבינו אומר לאבימלך (בראשית כ, יא): "כי אמרתי רק אין יראת אֱלֹהִים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי". גם יוסף הצדיק אומר לאשת פוטיפר בשעה שהיא מנסה לפתות אותו (שם לט, ט): "ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאֱלֹהִים". כלומר, גם עולם הטבע שאין בו יד מכוונת ומתערבת, מכל מקום יש לו עולם ערכים שהוא מחוייב לו. להרוג אדם כדי לקחת את אשתו, או לשכב עם אשת איש, אלו מעשים שאי אפשר לעשות אותם בעולם שנברא על ידי אֱלֹהִים. מעשים אלה הם מנוגדים לחוק הבסיסי העומד בתשתית העולם שברא אֱלֹהִים, כי גם העולם הטבעי פועל על פי ערכים.

שֵׁם הוֹי"ה הוא מידת הרחמים, הפועלת ומשנה את חוקי העולם, והוא הקשר בין הבורא לבריאה

לעומת שֵׁם א־להים המבטא את העולם הטבעי והחוקי, שֵׁם הוֹי"ה הוא ביטוי למידת הרחמים, המתערבת בעולם ופועלת בו גם שלא על פי החוקים. על פי החוק הטבעי אדם זה צריך למות, אך באה מדת הרחמים ומתערבת בעולם וקובעת כי הוא לא ימות. שֵׁם הוֹי"ה זהו הקשר בין ריבונו של עולם והעולם, וכלפי שֵׁם הוֹי"ה אפשר להתפלל ולשנות את הגזרה. שֵׁם הוֹי"ה מבטא את היכולת של התערבות הבורא בבריאה.

מעניין לראות ששֵׁם הוֹי"ה מורכב מאותיות הו"י, שהן חלק מ'אותיות התנועה' שאינן נשמעות (היינו אותיות אהו"י, שיכולות להיות עיצוריות ויכולות להיות תנועות). כלומר, אותיות אלה, כשהן נחות, משמשות כמו סימני ניקוד: 'י' באה לסמן תנועת חיריק (כגון במילה איש), ו' מסמנת תנועת חולם או שורוק (כגון במילים אור או צור), ואילו ה' מסמנת תנועת קמץ (כגון במילה אֶתָה), וכדומה. אותיות אלה, שהן כביכול נעלמות ואינן נשמעות, מכל מקום הן נותנות את התוכן ואת הנשמה למילה. כך הוא גם שֵׁם הוֹי"ה בעולם - מצד אחד הוא נעלם מכל נעלם ואי אפשר להגדיר אותו, ומצד שני הוא נשמת העולם, כמו הנשמה בגופו של האדם, והוא פועל בו כרצונו אף שלא כדרך הטבע.

זהו טיבו של שֵׁם הוֹי"ה - מצד אחד הוא נעלם ואינו נראה ואינו נתפס כלל, ולא כשֵׁם א־להים שכוחו וגבורתו מלא עולם, אך מצד שני הוא גם זה אשר מבטא את הקשר של הבורא לעולם. אמנם, מצד האמת, אנו יודעים ש"הוֹי"ה הוא הא־להים". כלומר, הא־ל שהוא הפועל בעולם והוא אשר מתחבר ומתקשר עם הבריאה - הוא הוא גם הא־ל המפעיל את כוחות הטבע. **אין כאן שני כוחות שונים או מנוגדים הבאים לבטל זה את עניינו של זה.** הוֹי"ה הוא נשמת העולם והוא מפעיל את העולם, והוא גם הכוח העומד מאחורי הטבע ופועל כ'א־לוהים'. אין סתירה בין הדברים, אלא אלו שתי בחינות ושתי שיטות הנהגה של הבורא את עולמו - גם במידת הדין וגם במידת הרחמים. גם בכוח וגבורה וגם בהסתר והעלם. גם בחוקיות קבועה וגם בהתערבות והשגחה פרטית. "הוֹי"ה הוא הא־להים" - זוהי קבלת מלכות שמים גמורה וייחוד ה' בשלמות.

פרק נה

התורה מתארת שתי בריאות לעולם

סוף פסקה א

התורה מתארת שתי בריאות לעולם, כל אחת על פי מידה אחרת של הבורא, ובכך מתיישבות הסתירות בין התיאורים

עתה נחזור ונתבונן בתיאור שתי בריאות העולם השונות: בין בריאת העולם בשם אֱלֹהִים המתוארת בבראשית פרק א, לבין בריאת העולם בשם הוִי"ה-אֱלֹהִים המתוארת בפרק ב ואילך.

ישנם כמה שינויים ברורים בתיאור סדר הבריאה: למשל, מתי נבראו הצמחים? בפרק א מסופר שהדשאים והעשבים נבראו ביום השלישי, הרבה לפני האדם שנברא ביום השישי בלבד. לעומת זאת בפרק ב נאמר (ה-ח): "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח... וייצר ה' אֱלֹהִים את האדם... ויטע ה' אֱלֹהִים גן בעדן מקדם... ויצמח ה' אֱלֹהִים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל" וכו'. כלומר, קודם נברא האדם ורק אחר כך צמחו הצמחים והעצים. סתירה!

הבדל נוסף: האם האדם נברא עם נקבה? בפרק א נאמר (כז): "ויברא אֱלֹהִים את האדם בצלמו... זכר ונקבה ברא אותם", משמע שנבראו יחד הזכר והנקבה. אך בפרק ב, כידוע, תחילה נברא הזכר לבדו, ורק לאחר שלא מצא לו עזר כנגדו ברא ממנו ה' אֱלֹהִים את האישה. סתירה חזקה!

רש"י מתמודד עם סתירות אלה, נותן תירוצים מקומיים, ועושה מעין 'אוקימתות': "וכל עשב השדה טרם יצמח. עדיין לא צמח, ובשלישי שכתוב "ותוצא הארץ", על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי" (ב, ה). כלומר, מה שכתוב בפרק א שהצמחים נבראו ביום שלישי אין הכוונה שצמחו על פני הקרקע,

אלא הם נשאר טמונים באדמה ויצאו מן האדמה רק לאחר בריאת האדם ביום שישי.

ולעניין זכר ונקבה אומר רש"י: "זכר ונקבה ברא אותם. ולהלן הוא אומר "ויקח אחת מצלעותיו" וגו'... ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי, ולא פירש לך כיצד ברייתן, ופירש לך במקום אחר". כלומר, הדברים נאמרו בדרך כלל ופרט: בפרק א נאמר רק שלמעשה נבראו זכר ונקבה, ובפרק ב מתואר תהליך הבריאה, שתחילה נברא הזכר ולאחריו הנקבה.

אמנם, מתוך כל ההבדלים נראה שישנו הבדל מהותי בין בריאת העולם המתוארת בפרק א לבריאה המתוארת בפרק ב, וקשה מאוד ליישב את ההבדלים בתירוצים מקומיים. יש להבין את עומק הדברים.

כאמור לעיל, רש"י עצמו כבר נתן לנו את הכיוון, וחילק בין עולם שנברא ב'מידת הדין' לעולם שנברא בשיתוף של 'מידת הדין' עם 'מידת הרחמים', ונראה שהסבר זה יוכל להסביר לנו את ההבדלים כולם.²

פרק ראשון מתאר את בריאת העולם בשם א־להים, על פי 'מידת הדין', כלומר על פי חוקיות הטבע וההיגיון הפשוט. בבריאה כזו נבראים קודם כל הדברים הפשוטים ורק אחר כך הדברים המורכבים יותר. כמו כן, על מנת שיהיה לאדם מה לאכול יש לברוא תחילה את הצמחים ורק אחר כך את האדם, ומשום כך קדמה בריאת הצמחים לבריאת האדם. כמו כן, על מנת שהעולם יוכל להתקיים ולהתפתח יש לברוא גם זכר וגם נקבה, ועל כן נבראו שניהם. זהו תיאור של בריאת עולם על פי דין, וזהו עולם הנוהג על פי חוקי הטבע ללא שום התערבות חיצונית.

לעומת זאת פרק שני מתאר את בריאת העולם עם 'מידת הרחמים'. זהו עולם בו הבורא נמצא ו"מתהלך בגן לרוח היום". כאן לא חוקי הטבע הם הקובעים אלא העניינים הרוחניים והחשובים באמת הם הדומיננטים בעולם. בעולם כזה נברא האדם תחילה, משום שהוא תכלית כל העולם, ורק לאחר מכן נבראים עבורו שאר הדברים ומוזכרים גם החיות. כמו כן, על מנת שהאיש ירגיש צורך באישה יש עניין לברוא אותו לבדו, עד שיבין שאין לו אפשרות

2. הדברים שנכתוב להלן הם על פי מה שכתב הרב מרדכי ברזילר ז"ל במאמרו "הפשטות המתחדשים בכל יום" (מבוא לספרו 'פרקי מועדות').

לחיות ללא אישה, ולא רק לשם קיום המין והעולם, אלא לצורך חיי האדם עצמו. קשר בין איש ואשה הוא קשר של אהבה, של חסד, של רחמים, ובעולם שנברא במידת הרחמים הקשר הזה צריך להתגבש ולהתברר, והוא איננו שייך לבריאה האוטומטית של זכר ונקבה. הקשר בין האיש והאישה הוא קשר פנימי עמוק, ומשום כך הם לא נבראו יחד אלא האישה נבראה מגופו של האדם עצמו.

אך שים לב: אין אלו שני תיאורים של בריאת העולם, ואז נצטרך למצוא הסברים ותירוצים על מנת ליישב את שני התיאורים (וכפי שסבר רש"י), אלא יש כאן באמת שתי בריאות שונות! יש בריאת עולם על פי מידת הדין ויש בריאה על פי מידת הרחמים, ושני עולמות אלה הם שונים במהות! אמנם המציאות היא מעין פשרה בין שתי היצירות האלה, ואנו חיים בעולם שיש בו גם מידת הדין וגם מידת הרחמים, ויש שם הוי"ה שפועל בעולם של א-להים ושל חוקיות - והוי"ה הוא הא-להים.

אומות העולם מכירות רק את שם אלהים, עמו אין אפשרות לאדם ליצור קשר אישי

הואיל וישם א-להים מבטא את עולם הבריאה הטבעי, החוקי, ממילא זהו גם השם אותו מכירים כל באי עולם. ידוע הוא כי בנפשו של כל אדם מוטבעת התכונה להאמין בכוחות רוחניים ועליונים, וכל אדם שנולד יודע ומרגיש שיש מעליו כוחות שאין הוא יכול להבין את גודלם ועוצמתם. אמנם, בכל דור ודור ישנם אנשים שמתכחשים לטבע אנושי בסיסי זה, ומנסים לשנות אותו לגבי עצמם, וכופרים במציאויות רוחניות, אך אי אפשר להתעלם מן העובדה שרוב בני המין האנושי הם בני אדם מאמינים. ישנן בעולם דתות שונות ואמונות שונות עם דרכי פולחן שונות, אך הצד השווה בכולן הוא שהן מזהות בעולם כוחות חזקים מאוד המפעילים אותו, שהם מעבר לתפיסתו של האדם.

בכל העולם קוראים לבורא בשמות שונים, בשפות שונות: באנגלית הוא נקרא GOD, בצרפתית DIEUX, בלטינית DEUS, ועוד, אך שמות אלה אינם שם פרטי, המבטא קשר והתחברות, אלא זהו שם 'א-להים'. שם זה מבטא את כוח היצירה והבריאה, את כוחות הטבע, ואת גדלותו ועוצמתו של העולם

והיקום. אין זה א־ל המתחבר ומתקשר עם האדם, השומע תפילות ומחולל ניסים, אלא זהו כוח שולט המפעיל את הכל בחוקיות קבועה ובעוצמה גדולה. ישנן דתות שכל עניינן הוא פולחן על מנת 'לפייס' את האלים, ולשיטתן בני האדם אינם מחוייבים להתנהג באורח חיים 'דתי'. גם אצל דתות המטיפות לתיקון מעשי האדם על מנת לעשות את רצון הא־ל, אין תכליתו של האדם המאמין להתקשר עם הבורא ולשמוע את קולו. הוא בסך הכל רוצה להיות שייך ל'צד של הטובים' ולהיות ראוי לגמול המובטח למי ששומע בקולו של הא־ל. אפילו כאשר האדם אומר "א־להים שלי" אין כוונתו לומר שיש לו קשר אישי עם הא־ל, אלא כוונתו לומר שהוא אוהב את הא־ל ומעריץ אותו ורוצה שייטיב לו, והוא רוצה להתחבר אל העולם ואל הכוח המקיים אותו. אין כאן צד של קשר אישי אמיתי אלא רק רצון להתחבר ולהיות שייך.

האדם אינו יודע ואינו מרגיש את קרבת הא־להים. הוא מפרש כל דבר טוב שקורה לו כשֹׁכר מאת הבורא, וכל דבר רע הוא מפרש כעונש, אך אין לו שום וודאות ושום ביסוס לכך. לא ניכר לו בבירור שהוא מושגח ומצליח באופן קבוע, וכי הוא מקבל גמול הוגן על מעשיו. הוא יודע שהוא צריך להיות טוב כדי להיות ראוי לשֹׁכר מאת הבורא, ולצפות לעונש אם הוא חוטא כלפיו, אך הוא לא מחובר איתו באמת.

אי אפשר להגיע להכרת הבורא רק על פי התבוננות בפעולותיו במציאות, ומשום כך טעו כל האמונות, הדתות ואף הפילוסופיה

החבר מסביר למלך כוזר (בסוף פיסקא א) שלא־להים אותו הוא מכיר יש גם **שֵׁם פרטי**, וניתן לכנות אותו בשֵׁם 'הוי"ה' כמו שמכנים אדם בשֵׁם 'ראובן'. דבר זה המלך אינו מסוגל להבין. הוא יודע מה זה א־להים, הוא הרי בן-אדם מאמין ומכיר במציאות הבורא ובכוחו הגדול, והוא אף עובד אותו ומקריב לו קרבנות, אבל איך אפשר לחשוב בכלל לקרוא לא־להים בשֵׁם פרטי? הרי אני לא מכיר אותו ולא יודע עליו כלום. כל מה שאני יודע הוא מה שאני רואה מפעולותיו בעולם: **"וְאֵיךְ אוֹדִיעַ בְּשֵׁם מֶה שְׂאִין עָלָיו רָמָז, אֶךְ הֲרֵאִיהָ עָלָיו מְמַעְשָׂיו?"** (פיסקא ב).

עונה לו החבר: אתה צודק! אילו כל המידע שלך על הבורא מתבסס רק על סמך מה שראית מפעולותיו, ועל סמך מה שהסקת בשֵׁכך בעקבות כך,

אזי באמת אין לך אפשרות לעמוד על עניינו ולהבין ולדעת את מהותה של הא־לוהות בעולם. **מסקנות המתקבלות רק על סמך ראייה חיצונית, בלי הבנה פנימית, בהכרח יביאו את הרואה לידי טעות.**

הטעות של מאמיני עבודה זרה היתה שהם תיארו בדמיונם את הא־לוהות על סמך מה שראו עיניהם בעולם. הם ראו במציאות כל מיני כוחות, הבינו שיש מאחריהם עניין רוחני מטא-פיסי, ומתוך כך הפכו כל כוח מהם להיות 'אל' בפני עצמו. זו היתה, כאמור, האמונה האלילית הבסיסית ביותר. אמונות מתקדמות יותר זיהו שיש בעולם כוחות של 'טוב' וכוחות של 'רע', והואיל ולא יתכן, לדעתם, שא־ל אחד יעשה גם טוב וגם רע, ממילא הם היו מוכרחים לומר שיש בעולם שני אלים (לפחות) המתנגדים זה לזה. אלו נקראים בלשון הראשונים 'בעלי השְׁנִיּוֹת'. הוגי דעות משוכללים יותר ניתחו את תופעות הטבע בעולם בצורה מדעית, והגיעו למסקנה שהעולם הוא קדמון. בעלי המחשבה התיאולוגית העמוקה ביותר - הפילוסופים - התקרבו מאוד להבנת מהות הא־לוהות, ולכאורה הגיעו אל תכלית ההבנה המדויקת ביותר אליה מסוגל בן-אנוש להגיע בהבנת א־להים. אך גם הם, כל הבנתם היא רק בא־להים של הטבע, המנהיג את העולם ושולט בו על פי חוקי הבריאה, ועל כן מסקנתם היתה שא־להים זה מנותק מכל מה שקורה בעולם התחתון. לשיטתם הוא אינו רואה את מעשי בני האדם ואינו מתעניין במעשיהם, וכל עבודתם ופולחנם של העובדים את הא־להים הם חסרי שום ערך ותועלת.

אם כן, אנו רואים כיצד כל מי שרצה להכיר את א־להים על פי פעולותיו לא הצליח לעמוד על טיבו ומהותו והגיע למסקנות מוטעות, והסיבה לכך היא מפני שלמתבונן 'מבחוץ' אין שום חיבור וקשר פנימי עם הא־לוהות. כדי לנסות להכיר ולהבין את א־להים יש צורך בסוג אחר של התבוננות - משהו שהוא מעבר לראייה בעין ולמחשבה בשכל.

פרק נו

קשר ומרחק בין אֱלֹהִים והעולם

פיסקאות ב-ג

שאלתו של המלך מלמדת פעם נוספת על כל מטרתו - למצוא קשר בינו ובין אֱלֹהִים

”אָמַר הַכּוֹזֵר: וְאֵיךְ אֹדִיעַ בְּשֵׁם מֶה שְׂאִין עָלָיו רֶמֶז, אֶךְ הָרְאָה עָלָיו מִמַּעֲשָׂיו” (פיסקא ב).

המלך שואל שאלה עניינית: איך אפשר לכנות בשם אֱלֹהִים שאין לך איתו שום קשר וחיבור, וכל מה שאתה יודע עליו הוא רק מה שאתה מסיק מפעולותיו אותן אתה רואה? הרי זה עניין כללי ולא אישי-פרטי! אך באופן עמוק יותר נראה שיש כאן - פעם נוספת - זעקה של מלך כוזר: איך אני, כאדם פרטי, יכול להתחבר אל אֱלֹהִים? איך אני הופך את האֱלֹהִים הגדול, יוצר ומנהיג הכל, לאֱלֹהִים פרטי שיש לי עמו קשר, ואני יכול להתקרב אליו והוא ירצה את מעשי?

בפיסקא זו ריה"ל חוזר לתחילתו של הספר: המלך רוצה להתחבר אל האֱלֹהִים אך אינו יודע כיצד. הוא מעוניין בקשר, הוא רוצה להרגיש קרוב ואהוב, הוא רוצה לעבוד את אֱלֹהִים ולא להרגיש ריחוק. לשם כך הוא שואל ומחפש, ומגיע עד הפילוסופים - שהגיעו להכרת אֱלֹהִים ברמה הגבוהה ביותר אליה יכול האדם להגיע בשכלו ודעתו - אך אינו מוצא מענה. האֱלֹהִים שהם הצליחו להשיג הוא אֱלֹהִים זר ומנוכר לעולם, שאינו יודע ואינו מתעניין, ובוודאי שאינו מתערב בנעשה בעולם. המלך אינו רוצה לעבוד אֱלֹהִים כזה. הוא מחפש קשר! מתוך כך הוא הגיע אל היהדות ולמד על הבריאה, על העניין האֱלֹהִי, על ההתגלות של הבורא לבני האדם ולעם ישראל ועל התורה שנתן להם.

ריה"ל, בניגוד להוגי דעות אחרים, רואה את עיקר החיבור בין האדם

ובין הבורא על ידי הקשר, ההתגלות, הנס. על כך הוא נותן את הדגש העיקרי, ופחות על עניין התורה והמצוות. וכבר הארכנו בזה לעיל במאמר שני. עתה, כביכול, חוזר ריה"ל אל תחילת החיבור, אל הצורך הראשוני של המלך בקשר, ומעמיק להסביר לו את מהות הקשר המיוחד בין הבורא לעולם.

רק מי שזכה להתגלות ולקשר יכול לקרוא בשם הוי"ה, אך באמת הוי"ה נתגלה לבני האדם מיד עם תחילתה של הבריאה

מסביר החבר למלך כוזר: את שם הוי"ה הפרטי, כלומר, את הבורא הפועל ומתערב בעולם ומתקשר עם בני האדם, ניתן להכיר אך ורק על ידי חיבור מיוחד: **"אָבֵל רוֹמְזִים אֱלֹו בְּרַמְיָה הַנְּבוֹאִית וּבְרַאֲיָה הַרוֹחֲנִית"**³ (תחילת פיסקה ג). כלומר, לא כל אחד יכול להכיר את הוי"ה הפועל בעולם, אלא רק מי שזכה לנבואה או למעלה רוחנית.

"וְאִין אֶצֶל אֶחָד מֵהֶם (=מאותם המכירים את אֱלֹהִים על ידי התבוננות בפעולותיו) שֵׁם נוֹדַע שְׂרוֹמְזִין אֱלֹו, אֶךְ (=רק) אֶצֶל מִי שֶׁשָּׁמַע דְּבָרָיו וְצוּוּ וְהִזְהָרְתוּ וּגְמָלוּ עַל הָעֲבוֹדָה וְעָנְשׁוּ עַל הָעֲבָרָה, וְהוּא קוֹרָא אוֹתוֹ בְּשֵׁם נוֹדַע, כְּנֹוֹי לָזֶה שְׂדָבָר עִמוֹ, וְאִמֵּת אֶצֶלוֹ שֶׁהוּא בּוֹרָא הָעוֹלָם אַחַר שְׁלֵא הָיָה" (פיסקה ג). רק מי ששמע את דבר ה' יכול לכנות אותו בשם פרטי, כי הוא אכן נחשף אל הבורא באופן אישי, ועל ידי כך אמונתו בו היא ללא שום ספקות.

ואל תחשוב שהוי"ה התגלה לבני האדם רק בשלבים מאוחרים בהיסטוריה האנושית, ועד אותו הזמן היה רק שם אֱלֹהִים קיים בעולם - לא כן הדבר. הוי"ה התגלה כבר לאדם הראשון, מיד לאחר שנברא, וציווה אותו על כמה דברים. כך ידע האדם מן הרגע הראשון לא רק את שם אֱלֹהִים - רב הכוח והגדול, אך המנוכר לעולם, כהבנת הפילוסופים - אלא אף ידע מיד מי הוא בורא העולם ומנהיגו. משום כך לא היו לו שאלות ולא טעויות: הוא ידע שהוי"ה הוא הבורא, הוא ידע שהוא אחד, והוא אף ידע שהוי"ה קשור לעולם

3. למשפט חשוב זה מצאנו שינויים בין התרגומים השונים, מלבד תרגומו של אבן תבון:

אבן שמואל מתרגם: "יש ויש עליו רמז: בעדות הנבואה ובראית הלב".

ר"י שילת מתרגם: "אבל רומזים אליו בראיה הנבואית ובטביעות העין".

ר"י קאפח מתרגם: "אבל נרמז עליו בעדות הנבואית ובשכל".

ומה רב ההבדל בין ראיה רוחנית לראית הלב ולטביעות העין, ובין כל ראיות אלה לבין השכל!

ויודע כל אשר נעשה בו.

כלומר, האנושות נבראה כשהיא יודעת את הבורא ומלונה על ידו כבר מראשית הווייתה. רק לאחר כמה דורות נשתכח הדבר מבני האדם - אותם שלא נשארו מחוברים להוי"ה - עד שנשארה רוב האנושות רק עם שם א-להים, ומתוך כך הגיעו לטעויות ולאלילות.

התגלות הוי"ה לבני אדם היתה לאורך כל הדורות: אדם, קין והבל, נח, האבות. ישנה חשיבות גדולה להעברת הידע האמוני מאבות לבנים

כאן עובר ריה"ל על סדר הדורות בהיסטוריה, ומראה איך נשמר הקשר הישיר בין הוי"ה ובין בני האדם. רק נזכיר בקצרה כי ריה"ל כבר לימד אותנו לעיל (מאמר ראשון פיסקה צה, ועוד) שלאנשים אלה היתה הכנה טבעית לחיבור עם ה', והיה בהם את 'העניין הא-לוהי': "וּתְחַלְתֶּם אָדָם, לֹא הָיָה יוֹדֵעַ ה' לֹא דָבָר עִמּוֹ וּגְמוּלוֹ וְעִנְשׁוֹ וְשִׁבְרָא לֹא חָהּ מִצְלָעוֹתָיו, וְנִתְבָּרַר לֹא שֶׁהוּא בּוֹרָא הָעוֹלָם... וְאַחַר כֵּן קִין וְהָבֶל יִדְעוּהוּ אַחַר שֶׁקִּבְלוּהוּ מֵאֲבֵיהֶם בְּרֵאִיָּה הַנְּבוֹאִית. וְאַחַר כֵּן נֹחַ, וְאַחַר כֵּן אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב עַד מֹשֶׁה וּמִי שֶׁהָיָה אַחֲרָיו מֵהַנְּבִיאִים" (פיסקה ג).

גם קין והבל הכירו את הוי"ה - תחילה הכירוהו "אחר שקבלוהו מאביהם", כלומר קיבלו זאת מאביהם במסורת, בגירסא דינקותא, שיש בורא ומנהיג לעולם, ושהוא אף התגלה לאדם ודיבר איתו וציווה עליו ציווי, ואף העניש אותו כשעבר על הציווי. אחר כך הכירוהו קין והבל "בראייה הנבואית", היינו שזכו אף הם להתגלות ולקשר ישיר עם הוי"ה. הבל הביא מנחה לה' והתקבלה מנחתו (בראשית ד, ג-ד), ומן הסתם היה זה על ידי אירוע היוצא מגדר הטבע, וקין לאחר שחטא ורצח את הבל אף 'זכה' לדבר עם הוי"ה, שהוכיח אותו והעניש אותו.

ריה"ל רומז כאן על החשיבות הגדולה שיש בהעברת המסורת של האמונה מאב לבן. זוהי הדרך הטובה ביותר, שהרי האב נאמן על הבן, ורוצה בטובתו, ולא ישקר לו ולא ימציא לו המצאות וכזבים. אם אבא אומר שכך היה - אז כך היה! אדם לא צריך לראות בעיניו את הדברים כדי להאמין בהם, ומספיק לו לשמוע מאביו שכן הוא הדבר. "א-להים באזנינו שמענו אבותינו

ספרו לנו, פֶּעַל פִּעֵל בִּימֵיהֶם בִּימֵי קִדְם" (תהלים מד, ב).⁴

אצל אברהם חל שינוי גדול באופן ההתקשרות בין הו"ה לאדם, ומכאן ואילך האדם הוא שותף פעיל בקשר

האדם הבא שזכה לדיבור ישיר מאת הו"ה היה נח. נח שמע מהבורא על חטאו של הדור, ועל כוונתו של הבורא להביא עליהם מבול, והוא עצמו נצטווה לבנות תיבה ולהציל את בני משפחתו ואת בעלי החיים שיגיעו אליו. נח היה אדם בעל רמה רוחנית גבוהה, הגבוהה ביותר מכל בני דורו, ועל כן הוא זכה להתגלות ולדיבור ישיר מאת ה'.

עד דורו של נח, כולל נח עצמו, סגנון הדיבור בין הו"ה והאדם היה דיבור חד צדדי של ציוויים והוראות, רוצה לומר ה' ציווה את האדם והורה לו מה עליו לעשות. לא היה דו שיח בין הצדדים, ובוודאי האדם לא פנה ביוזמתו לדבר עם ה'. עניין זה משתנה בדורו של אברהם אבינו. אברהם לא רק זוכה להתגלות ה' ולשמיעת דבריו, אלא הוא עצמו מדבר אל ה'! זהו שינוי גדול מאוד! הקשר בין הבורא לאדם מקבל תוספת עומק ומשמעות - לא זו בלבד שהאדם זוכה להתחבר עם הבורא ולמלא רצונו וציווייו, אלא הוא אף זוכה לדבר עם ה', להשמיע קולו וטענותיו, ולקבל התייחסות להן. הוא לא רק מחכה עד שה' יפנה אליו וידבר איתו, אלא הוא אף יוזם בעצמו דיבור אל ה'. האדם מבקש, מתפלל, שואל שאלות, ועוד. יתרה מזו, הקב"ה כביכול מרגיש צורך לשתף את אברהם בהחלטותיו ובהנהגתו: **"המכסה אני מאברהם אשר אני עושה?"** (בראשית יח, ז). זוהי כבר דרך התקשרות שונה לגמרי בין אֱלֹהִים ואדם, והיא מעידה על שינוי שחל בהנהגת העולם. שוב אין זה אותו עולם שהיה בתחילה, אלא זהו עולם חדש לגמרי! עולם זה מכין את עצמו לקראת התגלות גדולה אל עם שלם.⁵

4. וראה במפרשים שם.

5. וראה עוד על השתלשלות הדורות מאדם עד אברהם לעיל מאמר ראשון פסקא צה.

גם לאחר מתן תורה נשאר רושם רוחני בעם ישראל באמצעים שונים, והוא נשמר עד היום על ידי אנשי סגולה הדבקים בקב"ה

כמובן, שיא ההתגלות היה במעמד הגדול בהר סיני, בו דיבר הקב"ה עם עם ישראל כולו, גדולים וקטנים, וזכו בו כולם למדרגת נבואה גדולה. כל הדור הזה הכיר את ה' וידע לומר כי ה' הוא הבורא, הוא המנהיג, הוא המצווה, ולכל אחד מהם היה קשר אישי מיוחד עם א־להים.

אך הנה, לאחר שהסתיים המעמד המופלא הזה, כיצד אפשר לשמור על האמונה הזאת לדורות הבאים? הרי אין הוי"ה מתגלה לכל יהודי אשר חפץ בקשר מיוחד עם הבורא, ומה יעשה יהודי שנולד לאחר מתן תורה ולא זכה להתגלות? כיצד יהיה לו קשר אישי מיוחד עם הבורא? כיצד הוא יוכל לכנות את הבורא בשם הפרטי - הוי"ה, ולא בשם הכללי - א־להים?
אמנם, **בדורות הסמוכים למתן תורה** ניתן היה לשמור על זכרון המעמד באופן חזק, בכמה אופנים:

ראשית, היו נביאים בעם ישראל שהמשיכו לקבל את דבר ה' ולהעבירו אל העם.

שנית, כפי שראינו לעיל, ישנה חשיבות גדולה ומהימנות רבה להעברת המסורת מאב לבן, בבחינת "והודעתם לבניך ולבני בניך", ובבחינת "שאל אביך ויגדך". עם שלם שזכה להתגלות א־לוהית מופלאה בהכרח ישמר את המאורע, והסיפור יעבור מאב לבן, ואף הבן אשר שמע מאביו שהיה נוכח במעמד יספר את הדבר לבנו אחריו. התורה גם מצווה על כך, ודורשת מן האבות לספר ולתאר את המאורע הגדול הזה לבניהם.

שלישית, גם לאחר מתן תורה נשארה בעם ישראל שכינה, ואפשר היה לראות בחוש את עמוד הענן, ואת הניסים שנעשו בבית המקדש דבר יום ביומו⁶. **"וּקְרָאוּהוּ הָעָם הַמְּקַבְּלִים מֵהֶם בְּהֶאֱמַנְתֶּם אוֹתָם ה', בְּעֵבוֹר שְׁהִיָּה דְבָרוֹ וְהִנְהַגְתוּ דְבַק בְּבְנֵי אָדָם וְהָיוּ דְבָקִים הַסְּגָלָה מִבְּנֵי אָדָם בּוֹ, עַד שְׁהִיָּה רוֹאִים אוֹתוֹ בְּמִצּוֹעַ מָה, נִקְרָא "כְּבוֹד, וּשְׂכִינָה, וּמַלְכוּת, וְאֵשׁ, וְעָנָן, וְצֶלֶם,**

6. כתב הרמב"ן בפירושו על התורה בפתחה לפרשת תרומה: "וסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר... והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני" וכו', עיין שם.

וְתִמּוֹנָה, וּמִרְאֵה הַקֶּשֶׁת (פיסקה ג). כלומר, העם אשר קיבלו את הדברים והציוויים במסורת מן הדור הקודם, אך לא זכו להתגלות בעצמם, מכל מקום אף הם ראו עניינים שונים המלמדים על השראת שכינה, ועל מציאותם של עניינים רוחניים על-טבעיים שבהכרח מיוחסים לבורא המתחבר לעולם. כמו כן ניתן היה לחוש בהשראת השכינה על הנביאים ועל האנשים הדבקים בקב"ה, עד שכל הרואה אותם ומכירם יודע שחל עליהם העניין הא־לוהי באופן גלוי.

למדנו כאן עניין חשוב ביותר: **מציאותם של אנשים רוחניים בעם, הדבקים בקב"ה ובתורתו, ומהווים דוגמא ומופת לכל רואיהם, היא אשר מגלה את עניין השראת השכינה בעם ישראל גם כאשר אין לנו שום סימנים רוחניים אחרים.** אנשי תורה אלה מהווים את האפשרות להמשכת הקשר הגלוי בין הקב"ה לעם ישראל, וכל הדבק בהם ולומד מהנהגותיהם הרי הוא זוכה להידבק בשכינה.

שֵׁם הוִי"ה הוּא הַשֵּׁם בּו ה' מִתְקַשֵּׁר עִם הָעוֹלָם, וּבִאִפּוֹן מִיּוֹחַד מִתְקַשֵּׁר עִם יִשְׂרָאֵל

"וַיֵּשׁ שִׁיקְרָאוֹ הַיַּחֲסֵי שֵׁשׁ בֵּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִינּוֹ וְהַצֵּטְרֵף הוִי"ה, וּבָזָה נֶאֱמַר: "הֲלֹא מִשְׁנֵאִיךָ ה' אֲשַׁנְּא", וְ"אִיבִי ה'", רוֹצִים (=רוצים לומר, משמעותם היא) עִם ה' אוּ בְרִית ה' אוּ תוֹרַת ה', כִּי אֵין צְרוּף בִּינוּ וּבֵין אִמָּה מְהֻאֲמוֹת, כִּי אֵינְנוּ אוֹצֵל אוֹרוֹ כִּי אִם עַל הַסְּגָלָה וְעַל בְּעָלֵי דַת הָאֲמֹתִית, וְהֵם מְקַבְּלִים מִמֶּנּוּ וְהוּא מְקַבֵּל מֵהֵם" (שם).

הואיל והקשר של הקב"ה עם העולם נעשה אך ורק דרך עם ישראל, ואין לשאר האומות אפשרות ליצירת קשר שכזה, על כן לעיתים **הקשר עצמו של הקב"ה עם עם ישראל נקרא הוִי"ה** - ועל פי זה מכונים הרשעים בכינוי: "אויבי ה'" (תהלים לז, כ), או "שונאי ה'", כמו בפסוק "משנאיך ה' אשנא" (תהלים קלט, כא). אין הכוונה שהם נלחמים בבורא ושונאים אותו - שהרי לא יתכן לומר על בני אנוש שהם שונאים את אֱלֹהִים, וגם אין הכוונה לומר שהם מכירים את הוִי"ה ומורדים בו - שהרי גויים אינם מכירים כלל את הוִי"ה, אלא כוונת הפסוק לומר שהם מתנגדים לקשר המיוחד שיש לקב"ה עם עם ישראל.

”וְכִן נִקְרָא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְנִקְרָאִים הֵם ”עַם הַ” וְ”עַם אֱלֹהֵי אֲבֹתָם”
 (שם). לעיתים עם ישראל כולו מכונה בשם ה', וה' מכונה בשם "אלהי ישראל".

זהו דבר נפלא! הדבקות של עם ישראל בקב"ה גורמת לכך שהשכינה ניכרת בהם, והרי הם ראויים להיקרא בשם ה'. זוהי כוונת הפסוק "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" (דברים כח, י). אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו!

הכינוי 'קדוש' - מדגיש את ההבדלה והריחוק בין הבורא לעולם ולאדם, על אף העיסוק הנרחב דווקא במציאות הקשר בין הבורא לבריאה

לאחר שביאר ריה"ל את שני השמות הנפוצים והשגורים - שם 'אלהים' ושם 'הוי"ה' - מבאר ריה"ל את הכינוי 'קדוש', שמשמעותו הבדלה ומרחק.⁷

אכן מן הראוי לפתוח בשם זה, במיוחד לאחר שהארכנו בביאור שם הוי"ה המציין קרבת אלהים וקשר הדוק עם הבורא. בכל עיסוקנו במקצוע זה של 'שמות, תארים וכינויי הבורא' עלינו לזכור את הפער הגדול הקיים בין העולם והאדם ובין אלהים, ולא לטעות ולחשוב שאנחנו עוסקים במשהו שאנחנו יכולים לתפוס ולהבין. ישנם שמות המבטאים קירבה יתרה, כמו הוי"ה ואהי"ה, ועל כן יש להקדים ולהזכיר את המרחק והזהירות. אפשר לדבר על 'קשר' רק אם מבינים באמת שאין לנו שום השגה בעצמותו יתברך.

”קְדוּשׁוֹ - כְּנוּי, שֶׁהוּא נִקְדָּשׁ וּמְרוֹמָם מְשִׁתָּאוֹת לוֹ מְדָה מְמֹדוֹת הַבְּרוּאִים, וְאִם יִקְרָא בָהֶם הוּא דֶרֶךְ הַעֲבָרָה (=הַשְּׂאֵלָה)” (פיסקה ג). הכינוי 'קדוש' נועד להזכיר לנו כי אין לנו שום הבנה ותפיסה בבורא יתברך, וכל התארים אשר אנו מתארים אותו בהם, כל השמות שאנו נותנים לו והכינויים בהם אנו מכנים אותו - הם כולם אינם שייכים בו באמת, ולא נאמרו אצלנו אלא בדרך השאלה ודימוי, על מנת שנוכל לנסות ולהבין בשכלנו הגשמי בדמיון-מה את העולם הרוחני.

7. פיסקה זו של שם 'קדוש' הוקדמה במהדורת אבן שמואל לכאן (כדי לסמוך אותה לצירוף 'אלהי ישראל'), וכפי שהסביר אבן שמואל בהערותיו. בשאר מהדורות פיסקה זו נמצאת בהמשך.

אפילו המלאכים, שהם שייכים לעולם הרוחני, קוראים בלי הרף "קדוש, קדוש, קדוש", כמו שהעיד ישעיהו הנביא (ו, ג) שראה במראה הנבואה. כלומר, על אף שנראה כביכול שישנו חיבור בין הבורא ובין העולם, ויש קשר בין הבורא לבני האדם, עדיין הוא קדוש ומובדל ומופרד מכל צורה של גשמיות. על עניין זה אנו מברכים בתפילת העמידה את ברכת 'אתה קדוש': "אתה קדוש, ושמך קדוש, וקדושים כל יום יהללוך סלה. ברוך אתה ה' האֱלֹהִים הקדוש".

את מאמר המלאכים "קדוש, קדוש, קדוש" אנו אומרים גם בתפילה שלנו, ב'קדושה דמעומד' בחזרת הש"ץ, וב'קדושה דמיושב' ב'ובא לציון'. תיקנו לנו בעלי התפילה לומר ב'קדושה דמיושב' גם את התרגום של פסוק זה, ומעניין להתבונן במשמעות התרגום.

את הפסוק "קדוש, קדוש, קדוש ה' צב־אות מלוא כל הארץ כבודו", מתרגם יונתן כך: "קְדִישׁ בְּשָׁמַי מְרוֹמָא עֲלָאָה בֵּית שְׁכִינְתָּהּ, קְדִישׁ עַל אַרְעָא עוֹבֵד גְּבוּרְתָּהּ, קְדִישׁ לְעֵלָם וּלְעֵלְמֵי עֲלְמֵיָא, ה' צְב־אוֹת, מְלִיא כָּל אַרְעָא זִיו יְקָרָה". מדוע נאמר שלש פעמים "קדוש"? מסביר התרגום: יש כאן התייחסות לשלש הרחקות והבדלות שונות: בתחילה נאמר "קדוש בשמי מרומא עלאה בית שכינתיה" - כלומר, הבורא הוא מרומם ומושב יקרו בשמים ממעל, ואינו מושג במושגים של מקום. בסוף נאמר "קדוש לעלם ולעלמי עלמיא" - כלומר, הבורא הוא נצחי ובלתי מושג במושגי הזמן. אך באמצע נאמר "קדוש על ארעא עובד גבורתיה" - כלומר, יש לנו אפשרות לראות את גבורותיו בארץ.

רוצה לומר, גם באמירה הזו שבאה להרחיק את הבורא ולהפריש אותו מכל תפיסה ומחשבה, עדיין יש בה אמירה של קשר וחיבור. ההדגשה היא כי הבורא אמנם אינו מושג במושגי מקום וזמן, והוא גבוה ונצחי, אבל עדיין - "על ארעא עובד גבורתיה" - עדיין כוחו וגבורתו מלא עולם ומלוא כל הארץ כבודו. הוא נמצא בעולם, הוא קיים והוא אינו מנותק, אך מוטל עלינו לזכור שהדברים אינם נתפסים ואינם מובנים לבני אדם כפשוטם. חז"ל אינם רוצים לצייר בעינינו את הבורא כמשהו מנותק וחסר קשר, אך יחד עם זאת הם מדריכים אותנו להיזהר ולשמור מרחק ולזכור את מוגבלות ההבנה והתפיסה הגשמית שלנו.

עם ישראל מצאה להיות קדוש ומובדל מן האומות משום שקדושתו של הבורא שוכנת ושרויה בו

הקדושה של הקב"ה אינה מבטאת רק ריחוק והבדלה מן העולם, אלא היא עניין שאפשר להידבק בו ולהידמות אליו. הנה, כבר ציוותה אותנו התורה (ויקרא יט, ב): **"קדושים תהיו, כי קדוש אני ה' אֱלֹהֵיכֶם"** - כמו שאני קדוש כך גם אתם תהיו קדושים. ולכאורה פסוק זה אינו מובן - הקב"ה קדוש ומובדל ומופרש מן העולם ומבני האדם כי הוא רוחני ובלתי מושג, ואילו אתם לא קדושים משום שאתם בני אדם, אז עכשיו דורשים מבני האדם שיהיו אף הם קדושים ומובדלים ומופרשים כמו הבורא? הרי זה חסר היגיון!

מסביר ריה"ל כי כוונת הפסוק היא ליחס בין ישראל ואומות העולם: **"וְהַכֹּהֵן הִיְתָה בְּאֶמֶת הַזֹּאת שִׁיְהִי עֲרֹכָם מִן הָאֲמוֹת עֲרֹךְ הַמֶּלֶךְ מִן הָעַם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "קְדוּשִׁים תִּהְיוּ כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם). כלומר, עם ישראל צריך להבדיל עצמו מאומות העולם כשם שהקב"ה מובדל מן העולם. ביהודי טבוע העניין הא־לוהי והוא מבדיל אותו משאר בני האדם. הדבקות הרוחנית של היהודי בקב"ה גורמת לכך שהעניין הא־לוהי שבו יהיה פועל ודומיננטי ומתוך כך הוא עצמו יהיה נבדל משאר בני האדם. אינו דומה אדם הדבוק בדעתו ובפעולותיו לרוחניות לאדם שהוא כולו גשמי. הקב"ה נקרא גם 'קדוש ישראל' משום שעם ישראל דבק בו ומתוך כך העניין הא־לוהי דבק בישראל.**

הציווי "קדושים תהיו" נאמר בפרשת קדושים, בה מופיעים איסורי עריות, איסור גדה, וענייני מאכלות אסורות (ראה שם ויקרא פרק כ כולו). והנה איסורים אלה של עריות ומאכלות אסורות הם ענייני קדושה ופרישות, שאדם נמנע ואינו נהנה מהנאות העולם הנמצאות לפניו רק מפני שכך נצטווה. בעניינים אלה מתייחד עם ישראל כולו, גם האנשים הפשוטים שבו אינם נכשלים באיסורים אלה, ואין זו קדושה השמורה לחסידים וצדיקים בלבד. ישראל קדושים הם, והקב"ה חֵלַק מקדושתו והשרה עליהם.

גם בתוך עם ישראל ישנן דרגות של קדושה כפי מידת הדבקות של האדם בקב"ה

ככל שהאדם דבוק יותר ברוחניות כך חל עליו העניין הא־לוהי ביתר

שאת, ועל ידי כך הוא קדוש ומובדל יותר משאר בני האדם. משום כך נביא או חסיד או צדיק הוא קרוב לקב"ה יותר משאר בני אדם, יש לו קשר מיוחד עם הקב"ה ומשום כך תפילתו מתקבלת יותר. כל ישראל קדושים הם, ומובדלים מאומות העולם הגשמיים שאין בהם את העניין האֱלֹהִי, אך גם בתוך ישראל עצמם יש דרגות דרגות בזה, ומעלתם של הצדיקים והחסידים האמיתיים גבוהה יותר.

על פי זה נבין את הגישה החסידית הרואה ברבי ובצדיק דמות מועדפת שיש לה קשר מיוחד עם הבורא, ואפשר להתקשר ולהתחבר באמצעותם אל הבורא ולהתפלל אליו. **"וְאִין מְתָר לְכָל מִי שְׂיִרְצָה שְׂיֵאמֶר: 'אֱלֹהִי וְקְדוּשִׁי, אֲלֵא דְרַךְ הַעֲבָרָה בְּדֶרֶךְ הַקְּבָלָה, אֲדַע עַל דְּרַךְ הָאֱמֶת לֹא יֵאמֶר אוֹתוֹ כִּי אִם נִבְיָא אוֹ חֲסִיד שְׂיִדְבֵק בּוֹ הָעֵנִין הָאֱלֹהִי, וְעַל כֵּן אָמְרוּ לְנִבְיָא: 'חַל-נָא אֶת-פְּנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ' (מלכים א' יג, ו) (שם).** כביכול, לנביא יש אֱלֹהִים שהוא שלו, ועל כן פונים אליו שיתפלל אל האֱלֹהִים שלו כי תפילתו תיענה טוב יותר מאשר אם אנחנו נתפלל.

שֵׁם 'אהיה' הוא שֵׁם מכוסה, אך הוא גם מגלה שהקב"ה נמצא ועונה בכל מקום ובכל זמן לכל מי שפונה אליו

שֵׁם 'אהיה' הוא שֵׁם שמצריך התבוננות. לכאורה הוא שֵׁם מתחמק שאינו מגדיר כלום, אך באמת הוא השֵׁם שהוא הקרוב ביותר אל האדם. ההגדרה של ריה"ל לשֵׁם זה היא: **"וְרִצָּה בּוֹ: לְמַנְעַ מַחֲשָׁב בְּאֱמֶתוֹת הָעֵצָם אֲשֶׁר יִדְעֶתוּ נִמְנָעַת" (שם).** כלומר, אתה רוצה לדעת מה שמו של הקב"ה? עזוב, אין לך צורך לדעת זאת, אתה ממילא לא תוכל להבין. **"וְכִאֲשֶׁר שָׂאֵלוּ וְאָמְרוּ: 'וְאָמְרוּ לִי מַה שְׁמוֹ?' עָנָהוּ לֵאמֹר: מַה לָּהֶם לְבַקֵּשׁ מַה שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהַשְׁיִיגוּ? ... אֲדַע אָמַר לָהֶם 'אֵהְיָה', וּפְרוּשׁוֹ, 'אֲשֶׁר אֵהְיָה', וְהַטָּעַם: הַנִּמְצָא, אֲשֶׁר אֵמְצָא לָהֶם בְּעֵת שְׂיִבְקֶשׁוּנִי, אֵל יִבְקֶשׁוּ רְאִיָּה גְדוֹלָה מִהַמְצָאִי עִמָּהֶם, וְיִקְבְּלוּנִי כֵן, וְאָמְרוּ: 'אֵהְיָה שְׂלַחְנִי אֲלֵיכֶם'" (שם).**

משה רבנו - בהתגלות הראשונה שהיתה לו, במעמד הסנה - שואל את הקב"ה לשמו: **"ואמרו לי מה שמו, מה אומר אליהם?" (שמות ג, יג).** כלומר, משה טוען בפני הקב"ה שעם ישראל מבולבל. הוא לא מבין מה הן הנהגותיו של הקב"ה בעולם, מה הן מדותיו. הן הרי הקב"ה רואה שאנחנו משועבדים

במצרים כל כך הרבה שנים והוא אינו עושה כלום, אז מה אנחנו אמורים לחשוב עליו? האם הוא אכזרי? האם הוא עזב אותנו? באיזה שם הוא רוצה עכשיו לגאול אותנו? באיזו מידה הוא בא אלינו עכשיו? עונה הקב"ה למשה: "ויאמר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה: אֵהִיָּה אֲשֶׁר אֵהִיָּה! ויאמר: כה תאמר לבני ישראל: אֵהִיָּה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם". יש כאן לכאורה התחמקות: אין להם צורך לדעת את שמי ואת הנהגותיי. תגיד להם רק דבר אחד - אני קיים, אני נמצא פה עכשיו, ואני גם אהיה נמצא בכל עת שתמצאו שאהיה!

אם כן, שם זה בא לכסות אבל בעצם גילה הרבה מאוד. נתגלה כאן סוד: ה' נמצא אצל מי שמחפש ודורש אותו. "קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת!" מי שבאמת יחפש את ה' הוא גם ימצא אותו. זהו האל הפודה ומציל, שכאשר ישראל נמצאים בצרה וזועקים הוא בא וגואל אותם. וכך מבאר גם רש"י על הפסוק שם: "אֵהִיָּה אֲשֶׁר אֵהִיָּה - אֵהִיָּה עִמָּם בְּצָרָה זו, אֲשֶׁר אֵהִיָּה עִמָּם בְּשַׁעְבּוֹד שָׂאֵר מַלְכוּתוֹ". גם כשישראל חושבים שהקב"ה שכח אותם הוא נמצא, ואם יקראו לו הוא יבוא ויגאל אותם.

פרק נז

הנבואה

פיסקאות ג-ז

שיטתו העקרונית של ריה"ל היא לראות בכל שילוב אמיתי בין רוחניות וגשמיות

עניינו של מאמר רביעי הוא בירור הקשר בין א-להים ואדם, שהוא הבסיס המרכזי עליו נשענת האמונה היהודית. מתוך כך מבאר ריה"ל את שמותיו השונים של הבורא, המציינים סוגים שונים של קשר ושל הנהגת העולם, ועתה הוא מבאר את עניינה המיוחד של הנבואה, שהיא הרמה הגבוהה ביותר של קשר בין בן-אנוש לבין הבורא.

נקדים את המאוחר, ונאמר שגישתו של ריה"ל להסבר 'מנגנון הנבואה' תואמת היטב את שיטתו בנושאים רבים אחרים שלמדנו לעיל, והיא חלק ממשנתו הסדורה הרואה **שילוב אמיתי בין גשמיות ורוחניות** בעולם ובחיי-תורה. לשיטתו של ריה"ל 'העניין הא-לוהי' טבוע בבריאה ובעולם, ואף בבני אדם מסוימים, ועל אף גשמיותם של אלה יש בהם הכנה טבעית לרוחניות. כמו כן למדנו לעיל שהאדם השלם (= 'החסיד') הוא אדם היודע לחיות באיזון בין צרכיו הגשמיים ועולמו הרוחני, ואינו צריך לבטל זה מפני זה. גם הגמול המובטח לאדם אינו עתיד להיות בעולם הבא בלבד, אלא הוא מגיע כבר כאן, בעולם הזה.

גם בעניין זה מעניינת ההשוואה בין שיטת ריה"ל לשיטת הרמב"ם. מסתבר שהמחלוקת בין שני ענקי-רוח אלה אינה מצומצמת לנושא אחד, אלא זוהי מחלוקת עקרונית ושיטתית עם השלכות בתחומים רבים. ננסה כאן בהמשך להשוות ולעמוד על ההבדלים המהותיים ביניהם.

השכל של האדם הוא 'שכל גשמי'. תהליך המחשבה השכלית באדם הוא ייחודי, משום שהוא מתבסס על חושים גשמיים הן בקליטה והן בהעברה

כיצד פועל 'מנגנון' הנבואה? באיזה כוח מכוחותיו מתחבר האדם אל מראה הנבואה - בדמיונו? בשכלו? בחושיו הגשמיים? על מנת לענות על שאלה זו יש להבין תחילה כיצד פועלת מחשבתו של האדם באופן רגיל? כיצד הוא מבין דברים ומסיק מסקנות? אם נבין את מנגנון המחשבה נצליח להבין גם את מנגנון הנבואה.

בפיסקה ג מאריך ריה"ל ומסביר⁸ את ההבדל בין ההכרה הבאה לאדם על ידי החושים, שהיא הכרה שטחית העשויה להשתנות בהשתנות המקרים, לבין הכרה הבאה על ידי השכל, שהיא הכרת המהות. "ולא הושם לחושים כח להשיג עצם הדברים, אך (=אלא רק) כח מיוחד להשיג מקרים תלויים בהם, יקח השכל מהם ראיה על עצמם וסבתם, ולא יעמד על המהות ועל הענין אלא השכל השלם".

אמנם, הבעיה היא שהאדם איננו 'שכל שלם', כלומר, הוא אינו רק 'שכל' (כמו המלאכים) אלא הוא בעל גוף גשמי, ומשום כך גם השכל של האדם הוא 'שכל גשמי', ועל כן הוא איננו מסוגל להבין מהות על ידי שכלו בלבד. על מנת להצליח להבין בשכלו עניינים מופשטים ורוחניים מוכרח האדם להיעזר בחושיו הגשמיים ובדמיונו, על אף חולשתם וחוסר דיוקם, ומהם הוא מסיק את מסקנותיו השכליות. רוצה לומר, תהליך המחשבה של האדם אינו שכלי טהור אלא הוא זקוק ל'מתווכים' - היינו לכל מה שהוא קולט בחושיו הגשמיים. באמצעות החושים האדם קולט רק את ה'מקרים' - ההופעות החיצוניות, אך אין הוא קולט את המהות הפנימית. השכל מקבל מן החושים את ה'מקרים', ועל פיהם הוא מסיק מסקנות שכליות מופשטות בעניין המהות. אמנם אין לזלזל בכך, שהרי השכל מסוגל להשתמש בנתונים הגשמיים שהוא מקבל ולהגיע על ידם להשגות גבוהות ונכונות, אך סוף סוף אין זה תהליך שכלי טהור אלא הוא מושתת על חושים גשמיים, ומתוך כך

8. וכדאי לעיין ולראות את הדברים בפנים.

הוא מוגבל. כוח זה - היכולת להסיק מסקנות שכליות על סמך 'מקרים' גשמיים - הוא חסד שחנן הבורא לבני האדם, והוא כוח שכלי מיוחד. כאמור, האדם הוא היחיד בו יש שילוב של גשמיות מצד אחד ושכל מצד שני, והשילוב ביניהם הוא חכמה א-לוהית דקה ומיוחדת במינה.

וכן הוא גם להיפך. כאשר אדם כבר הגיע להבנה ולהשגה עמוקה בעניינים מופשטים, והוא רוצה להסביר ולתאר זאת לאדם אחר, או לכתוב לעצמו את אשר הבין וגילה - הוא מוכרח להשתמש בהסברים ובתיאורים גשמיים, משום שאֵלֶּה הם הכלים בהם הוא ואחרים קולטים את הדברים. **האדם הוא בריה בעלת שכל ותבונה, אך הוא נזקק לכלים גשמיים - הן בקליטת הדברים לצורך הבנתם, והן בהעברת הדברים לבני אדם אחרים.**

לנביא יש כוח ראייה מיוחד - 'עין נסתרת' - המצליח לראות את המהות עצמה, אך גם הדברים אותם הוא רואה מותאמים לכלים גשמיים

כאן מגלה לנו ריה"ל תגלית מעניינת: **"וְכַאֲשֶׁר שָׁם הַבּוֹרָא בְּחֻמְתּוֹ הָעֵרֶךְ הַזֶּה בֵּין הַחוּשׁ הַנִּרְאָה וְהַמוּחָשׁ הַגְּשָׁמִי, כֵּן שָׁם בְּחֻמְהָ עֵרֶךְ בֵּין הַחוּשׁ הַנִּסְתָּר וְהָעֵנִין שְׂאֵינָנו גְּשָׁמִי, וְשָׁם לְמִי שֶׁבָּחַר מִבְּרוּאָיו עֵין נִסְתָּרַת רוֹאָה דְּבָרִים בְּעֵינֵיהֶם, לֹא יִתְחַלְפוּ, וְיִקַּח מֵהֶם הַשָּׂכֵל רְאִיָּה עַל עֵנִין הַדְּבָרִים הָהֵם וְלִבְוֹתָם"** (פיסקה ג). כלומר, כשם שהבורא חנן את האדם ביכולת להסיק מסקנות שכליות על סמך נתונים אותם הוא קולט בחושיו הגשמיים, והוא חסד מופלא (כמבואר לעיל), כך חנן הבורא אנשים בודדים בכוח שכלי מיוחד הנקרא 'עין נסתרת' (או בתרגום אבן שמואל 'עין פנימית'), אשר באמצעותו רואה אותו אדם את הדברים כפי שהם באמת (ולא רק את מקריהם החיצוניים), ומתוך כך הוא עומד בשכלו על מהותם ועניינם ומבין אותם לאשורם. הכוח הזה של 'עין נסתרת' הוא מעין ראייה מיוחדת שניתנה לנביאים, ובאמצעותה הם מצליחים לראות ולהבין עניינים א-לוהיים.

אך גם הנביאים אשר ניחנו בכוח זה של 'עין נסתרת' אינם מסוגלים לראות עניינים על-טבעיים, שהרי הם בני אדם גשמיים. **השכל האנושי שלהם מסוגל לקלוט רק דברים המתאימים לטבע האנושי הגשמי, ורק דברים הדומים לדברים המוכרים להם זה מכבר.** אי אפשר להכניס לשכל האנושי מושגים שאינם טבעיים וגשמיים - כמו שאי אפשר להכניס למחשב תוכנה

בשפה שהוא איננו מכיר. אין לו את הכלים לפענח ולקלוט את הדברים. משום כך רואים הנביאים במראה הנבואה צורות ומראות שאפשר לתאר אותן כצורות גשמיות, למרות שמדובר למעשה בעניינים רוחניים מופשטים מכל גשמיות. על פי זה נבין מדוע נביא המתאר את הקב"ה ופמלייתו, אותם כביכול ראה במראה הנבואה, יתאר לנו מלך אשר יושב על כסא מלכות וסביביו משרתים הכפופים למרותו ולפקודותיו. אין הכוונה שכך באמת נראה הקב"ה, כמובן, אלא כך קלטו חושיו של הנביא את המראה אותו ראה, וכמו כן רק כך הוא מסוגל באמצעות כלי ההמחשה והדיבור שלו לתאר לנו, השומעים, את הדברים אותם ראה.

מראה הנבואה בא באמצעות החושים ולא על ידי השכל בלבד, ועל ידי כך הוא מצליח להשפיע על האדם בעוצמה גבוהה יותר

לאחר שהסביר החבר את כל האמור לעיל, מדוע הנביא רואה במראות הנבואה עניינים גשמיים, ומדוע הוא מתאר לנו את העולמות הרוחניים במושגים גשמיים, שואל אותו מלך כוזר שאלה פשוטה: **"וְהֲלֹא כְּשֵׁאֵל-לְהוֹתוֹ נִכְנְסָה בַדְּעוֹת, וְאַחַדוֹתוֹ וַיְכַלְתּוּ וַחֲכָמָתוֹ, וְשֶׁהִפֵּל מֵאֲתוֹ, וְצָרָה הִפֵּל אֵלָיו, וְשֵׁאֵין לוֹ צָרָה אֶל הִפֵּל, יִכְנַס הַמּוֹרָא מִמֶּנּוּ וְהֶאֱהָבָה לוֹ, וְלֹא נִצְטָרָה לְגִשְׁמוֹת הַזֶּה" (פיסקה ד).** בשביל מה צריך בכלל נבואה? הרי לשם כך מוכרחים להעביר מראות א-לוהיים בכלים גשמיים, ומתוך כך עלולים בני האדם להגיע לטעויות ולהגשמה של הבורא! עדיף להתחבר אל הבורא באמצעות השכל בלבד, על ידי הפנמה של גודלו וחכמתו ועוצמתו (= "כְּשֵׁאֵל-לְהוֹתוֹ נִכְנְסָה בַדְּעוֹת"), וכך על ידי שכנוע עצמי יוכל האדם להכיר בבורא, ולהגיע לאהבתו ויראתו ולדבקות בו, וכל זה גם בלי להיזקק לנבואה!

זאת היא טענת הפילוסופים, המבקשים להתחבר עם א-להים באמצעות שכלם ומחשבותיהם בלבד, ובטוחים שהם מצליחים להכיר את ה'שכל הפועל' המניע את העולם ולהתחבר אליו.

על מנת לענות על שאלה זו חוזר ריה"ל על מה שכבר הסביר לעיל: האדם אינו 'שכל שלם' (כמו המלאכים) ועל כן אין הוא יכול להפעיל את מחשבתו השכלית מבלי להזדקק לעניינים מוחשיים. כל תהליך המחשבה של האדם מתבסס על חושיו הגשמיים, ועל כן אין לו אפשרות להכיר את

א־להים באמצעות שכלו בלבד. האדם מוכרח להשתמש בדברים מוחשיים שראה או הרגיש (גם מילים וצורות הם עניינים גשמיים!).

ראיה פשוטה לכך מביא ריה"ל מן התפילה ומספירת מספרים: **"הלא תראה שאינך יכול לכלל כל ענייני תפלתך במחשבה לבדה בלתי קריאה, ולא תוכל לספר עד מאה, דרך משל, במחשבה לבדה בלא דיבור, כל שכן אם תהיה המאה ממנינים מתחלפים"** (שם). אי אפשר להתפלל במחשבה בלבד בלי לתרגם אותה למילות דיבור. אי אפשר לספור מספרים ולעשות חישובים בלי לבטא את המספרים, בקול או בלחש.

לא זו אף זו: באמצעות החושים אפשר להגיע להכרה גבוהה יותר. אינו דומה מי שחושב על משהו מפחיד לבין מי שחוה את הדבר המפחיד במציאות - הרי ודאי מי שחוה זאת במציאות מפחד יותר! כמו כן, במחשבה על אדם אהוב, אינו דומה מי שחושב על האדם בלבד לבין מי שרואה אותו בעיניו. אין זאת אלא כי באמצעות החושים ניתן להגיע להכרה והבנה גדולות יותר ועוצמתיות יותר ממה שניתן להגיע על ידי מחשבה בלבד!

במילים אחרות, **מי שמגיע לאהבת ה' ויראת ה' רק באמצעות השכל, בהכרח אהבה זו ויראה זו תהיינה בעוצמה פחותה מאשר מי שהגיע אליהן באמצעות החויות שלו.**

ואל תתמה, כיצד יתכן שהחושים עדיפים בזה על השכל, והרי השכל הוא כוחו הגדול של האדם, ורק בזכותו הוא פועל ויוצר ומושל בכל העולם כולו! והרי אדם חכם וחלש עדיף עשרת מונים על אדם טיפש וחזק, משום שהטיפש אינו יודע מה לעשות, ומה מועיל לו כוחו הפיזי הרב? אך באמת על אף עוצמתו הגדולה של השכל ועל אף מעלתו וחשיבותו הרבה, יש להבדיל בין עולם התיאוריה לעולם המעשה. כידוע, כוחות האדם נחלקים לשלשה חלקים: מחשבה, דיבור ומעשה, וכל פעולה שעושה האדם נעשית על ידי אחד מן הכוחות הללו. איזה כוח מהם עדיף על חברו? אמנם המחשבה היא הבסיס לכל דבר, ואין לך מעשה או דיבור של האדם שלא קדמה לו מחשבה, ו'סוף מעשה במחשבה תחילה', אך הדברים אינם יכולים להישאר במחשבה בלבד. אם האדם רק יישב ויחשוב ויתכנן בשכלו איך לבנות בית - הבית לא יהיה בנוי. לשם בניית הבית צריך האדם לפעול בכלי המעשה ולבצע את מה שהשכל אינו מסוגל לבצע. כלומר, **האדם פועל בעולם בשיתוף פעולה בין**

השכל ובין כלי המעשה הגשמיים, ואי אפשר להפריד בין הדברים. כן הוא הדבר, לשיטת ריה"ל, גם בעניין הקשר החווייתי עם הבורא – זהו עניין לעולם המעשה, לעולם הטבע, בו השכל לבדו הוא מוגבל ואינו יכול לפעול ומוכרחים לשתף עמו גם את החושים הגשמיים.

נבואה חווייתית שונה לחלוטין מנבואה הבאה על ידי השגה שכלית

מה ההבדל בין נבואה שמגיעה אל האדם דרך השכל לבין נבואה הבאה אל האדם באמצעות חוויה חושית?

השכל עובד בצורה מובנית ושיטתית, בצבירת פרט אחר פרט, מידע ועוד מידע. גם אם מתעורר אצלו רעיון חדש – 'נקודת חכמה' – עדיין צריך השכל לעבד אותו ולפרק אותו לגורמים על מנת שיוכל להבין ולקלוט אותו. לעומת זאת קליטת מידע על ידי חוויה חושית נעשית ברגע אחד ובבת אחת. על ידי החוויה אתה מבין הכל – אתה רואה ומרגיש וקולט אלפי פרטים בבת אחת.

"וְכֵן מִסְתַּדְרֵת לְנָבִיא גְדֹלֶת הָאֱ-לֹהִים וְיִכְלָתוּ וְרַחֲמָנוּתוֹ וְחִכְמָתוֹ וְחַיּוּתוֹ וְתַמְיִדוּתוֹ וּמַלְכוּתוֹ, וְשִׂאִינָנוּ צָרִיךְ לְכָל וְשֶׁהִכַּל צָרִיכִים לוֹ, וּמַעֲלָתוֹ הַמִּיחָדָת וְקִדְשָׁתוֹ, בְּמָה שֶׁהוּא רוֹאֶה פְתָאוֹם בְּרַגַע אֶחָד מְגֹדֶלֶת הַצּוּרָה הַהִיא הַנִּבְרָאָת לוֹ וְהוֹדָה וְהִדְרָה" (פיסקה ה). ברגע אחד מגיע הנביא לכל ההשגות האלה: הוא מכיר בגדולתו של א-להים, ביכולתו, ברחמנותו, בחכמתו, בחיותו, וכו' וכו'. הוא לא צריך להתבודד שנים ולחשוב מחשבות – הוא קולט את הכל ברגע אחד של התגלות. הוא מרגיש את זה בכל חושיו. הוא יודע את זה! הידיעה המושגת לנביא על ידי מראה הנבואה מורגשת בכל גופו, והוא לעולם לא ישכח זאת. הוא גם לעולם לא יוכל להתכחש לזה או למצוא לכך סתירה לוגית, שהרי הוא הגיע להכרה וודאית בכל זה. **"כָּל זֶה וְהַדּוּמָה לְזֶה יִרְאֶה הַנָּבִיא בְּרַגַע אֶחָד, וְיִפְגַּס הַמּוֹרָא וְהָאֵהָבָה תִּקְוְעִים בְּנַפְשׁוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו, וְהוֹלֵךְ כָּל יְמֵי חַיָּו חוֹשֶׁק, הוֹמָה וּמִבְקָשׁ שִׁיתְרָאֶה אֱלֹו פְעַם שׁוֹנֶה אוֹ שְׁלִישִׁית"** (שם). תחושה חזקה כזאת והרגשה אמיתית כזאת אי אפשר להשיג על ידי השכל: **"מְתִי הַגִּיעַ הַפִּילוֹסוֹף עַל כָּזֶה בְּתַבּוּנָתוֹ?"** (שם, בסוף הפיסקה).

על כך אומר מלך כוזר: **"לֹא יִתְכַן זֶה, כִּי הַמַּחְשָׁבָה אֵינָנָה כִּי אִם כְּסָפוֹר דְּבָרִים, לֹא יִתְכַן בְּזֶה לְתֵאֵר שְׁנֵי דְבָרִים יַחְדָּו, וְאֵלּוֹ יִהְיֶה אֶפְשָׁר, לֹא יִתְכַן**

לְשׁוֹמֵעַ לְכָלֹל אוֹתָם יַחַד (פיסקה ו). אי אפשר במחשבה לקלוט כמה פרטים בבת אחת, משום שהמחשבה היא כמו דיבור, מחברת פרט ועוד פרט, ואי אפשר לקלוט שני דברים בבת אחת כמו שאי אפשר לומר שני דיבורים שונים בבת אחת. **המחשבה היא תהליך ואילו החוויה היא בן-רגע.** אין ספק שהחוויה החושית היא כלי מתאים יותר לנבואה מאשר ההשגה השכלית!

פרק נח

שני מקורות לנבואה - ריה"ל מול הרמב"ם

מחלוקת ריה"ל והרמב"ם ביחס לנבואה

נראה בפשטות לומר שנחלקו בזה ריה"ל והרמב"ם. אצל ריה"ל הנבואה היא חוויה הבאה לאדם באמצעות חושיו, ואילו לרמב"ם הנבואה באה על ידי השגה שכלית.

משום כך ישנם כמה הבדלים בנוגע לנבואה בין ריה"ל ובין הרמב"ם, וננסה לגעת בכמה מהם.

מיהו האדם הראוי לנבואה?

כתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ז ה"א): **"ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו, ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד, והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד"**.

כלומר, כדי להיות ראוי לנבואה צריך האדם להיות מיוחד במינו: חכם גדול מאוד, בעל מידות נעלות במיוחד, ואדם שהוא מנותק מיצרים ומתאוות הגוף. בנוסף, עליו להיות פרוש משאר בני האדם ולהיות שקוע כל הזמן במחשבות רוחניות.

"אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו, שלם בגופו, כשיכנס לפרדס וימשך באותן הענינים הגדולים הרחוקים, ותהיה לו דעה נכונה להבין ולהשיג, והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן, והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו אלא דעתו פנויה תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות

הטהורות, ומסתכל בחכמתו של הקב"ה כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלו - מיד רוח הקודש שורה עליו".

האם הנבואה תלויה בהכנתו של האדם אליה?

חידוש נוסף אנו לומדים מדברי הרמב"ם: אדם שהגיע למדרגה הזאת והוא מכשיר את עצמו לנבואה "מיד רוח הקודש שורה עליו"! יש כאן עניין שהוא כביכול מוכרח - אם אתה ראוי לכך ועושה את הדברים בצורה נכונה אתה בהכרח מגיע להשגות רוחניות. אמנם, אין הבטחה שיזכה לנבואה ממש: **"כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתבודדים שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה... ואע"פ שמכוונים דעתם אפשר שתשרה שכינה עליהן ואפשר שלא תשרה"**. רוח הקודש שורה עליו מיד, אך נבואה לא.

גם בספר 'מורה נבוכים' (ח"ב פרק לב) מתייחס הרמב"ם לשאלה מי הוא האדם הראוי לנבואה, והוא מחלק את דעות בני האדם (המאמינים בנבואה) בשאלה זו לשלש קבוצות:

דעת המון העם - א־להים יכול לנבא כל אחד, בין חכם בין טפש, מבוגר או צעיר. נביא לא צריך להיות אדם מיוחד, אמנם מי שהוא רשע במיוחד לא יקבל נבואה. **לשיטה זו נבואה היא מתנה א־לוהית ואינה תלויה בהכנה ובעבודה האישית של האדם.**

דעת הפילוסופים - נבואה יכולה לחול רק על אדם שלם, שהוא שלם בשכלו ובמדותיו, והוא אדם טוב ומוסרי. נבואה היא כוח שניתן לאדם, כמו כל כוח שכלי אחר, והוא יכול להגיע אליו - ואף יגיע אליה בהכרח - אם יעשה את ההכנות הנדרשות לכך. **הכל תלוי רק בו ובעבודה שהוא עושה, ואין הדבר נחשב כבחירה או כמתנה.** אמנם, עבור הפילוסופים נבואה אינה תקשורת אישית בין א־להים ובין האדם, ואין בה ציווי או אמירה מסויימת מא־להים אל האדם, אלא האדם מתחבר בדעתו לעולם רוחני ורואה מראות רוחניים.

הדעה האמיתית והנכונה - דומה לדעתו של הפילוסוף אך שונה ממנה בדבר אחד: יתכן שאדם יהיה ראוי ומוכשר לנבואה אך לא יזכה לה. לעיתים הקב"ה מונע את הנבואה גם מאדם שראוי להגיע אליה על פי כל ההכנה

האישית שעשה. אמנם, מניעה כזו היא יוצאת דופן, והיא מונעת מן האדם להשתמש בכוחו הטבעי, וכמו שמנע הקב"ה מהמלך ירבעם להזיז את ידו (ראה מלכים א' יג, ד). **לשיטה זו נבואה תלויה בעבודה של האדם אך היא גם מתנה.** כלומר, לדעת הרמב"ם הנבואה היא כוח שכלי אליו יכול להגיע האדם השלם, אך נבואה היא גם קשר אישי בין אלהים ובין האדם ועל כן לעיתים הקב"ה מחליט למנוע את הנבואה ממנו.

לעומת שיטה זו, ריה"ל סבור שהנבואה אינה כוח שכלי של האדם, ואין צורך בהכנה מיוחדת לנבואה המלווה בפרישות מאנשים ומחיי העולם הזה. האדם צריך רק שיהיה ראוי לחול עליו 'העניין האלוהי', מבלי לפרוש מחיי העולם, והנבואה מגיעה לו פתאום, כחוויה חושית המורגשת היטב בכל גופו. בבת-אחת רואה הנביא ומרגיש מציאות מסוימת, ומיד הוא מבין מה הוא רואה ומהו המסר המועבר אליו. זוהי חוויה נפלאה והאדם משתוקק לחוות אותה שוב ושוב, אך, כאמור, אין הדבר תלוי בו ובהכנתו אלא הכל הוא חסד אלוהי שבא עליו.

למחלוקת זו יש כמה השלכות נוספות:

מצבו של הנביא בשעת קבלת הנבואה

לדעת הרמב"ם הנבואה היא השגה שכלית, וכדי להגיע אליה האדם צריך להכין עצמו ולפרוש ולהתנתק מכל תאוותיו ויצריו. כמו כן, בשעת קבלת הנבואה הנביא מאבד את כל כוחותיו הגופניים: **"וכולן אין רואין מראה הנבואה אלא בחלום, בחזיון לילה או ביום אחר שתפול עליהן תרדמה... וכולן כשמתנבאים אבריהן מזדעזעין, וכח הגוף כשל, ועשתנותיהם מתטרפות, ותשאר הדעת פנויה להבין מה שתראה"** (הלכות יסודי התורה פ"ז ה"ב). ריה"ל לא התייחס למצבו של הנביא בשעת הנבואה, אך הואיל ולשיטתו הנבואה היא מראה וחוויה חושית, אין צריך לומר שהנביא מאבד את כוחותיו הגופניים. מסתבר לומר שהאדם השלם – שכוחותיו הרוחניים והגשמיים מאוזנים – עומד הוא לפני הבורא בכוחו ובשלמותו ורואה את מראה הנבואה.

מקום הנבואה

לשיטת הרמב"ם אין שום חשיבות למקום מסוים לצורך קבלת הנבואה,

כי כל עניינה הוא שכלי ולא גשמי. לעומת זאת ריה"ל לימד אותנו שנבואה מוכרחה להיות שייכת לארץ ישראל (ראה מאמר שני פסקה יד). אין זאת אלא משום שהנבואה שייכת גם לעולם הגשמי, ועל כן היא מחוברת למקום הגשמי המיוחד ביותר בעולם.

ריה"ל לימד אותנו עד כמה החוויה היא נדבך חשוב מאוד בחינוך ובלמוד האדם

שוב אנו רואים אצל ריה"ל את החשיבות של הקשר החווייתי של האדם. אי אפשר להיות רק שכל, כי האדם מורכב משכל עם גוף. **אסור לבטל את כוחות הגוף של האדם**, ולא רק שיש לתת להם את צרכיהם אלא הם אף משמשים את האדם גם לעבודת ה' שלו ולקשר שלו עם הבורא. אנו יכולים לקחת מכך הדרכה למחנכים ולמדריכים של ילדים ונוער, וגם של מבוגרים - לא לזלזל בעניין החווייתי! אדם שמרגיש את הדברים באמצעות חווייה מבין אותם טוב יותר, וגם זוכר אותם טוב יותר. בחומר לימודי - אם רק 'נעביר לתלמידים את החומר' הם לא יקלטו אותו כמו שצריך, לא יפנימו אותו, וגם ימהרו לשכוח. מוכרחים לעשות גם פעילויות חווייתיות כמו טיול, סיפור, דיון, שאלות ותשובות, וכדומה. גם שמיעת הרצאה נחשבת חווייה ביחס לקריאת אותו החומר בדיוק מתוך ספר. יש כאן מגע אנושי ויש כאן הרגשות ותחושות שלא עוברות בקריאה רגילה. לא רק בענייני לימוד, גם בעניין אהבת הארץ, למשל. אי אפשר לאהוב את הארץ רק מתוך קריאה בספר על כך שהיא ארץ זבת חלב ודבש, ושהיא יפה וגם פורחת. רק על ידי טיולים והליכה במסלולים וראיית הנופים ניתן להגיע לאהבת הארץ ברמה טובה. וכן הוא הדבר בעניינים דתיים. לא מספיק לדבר על אמונה וללמוד תכנים על אמונה, אלא מוכרחים גם לשלב חוויית. אינה דומה נסיעה לתפילה בכותל המערבי לתפילה במקום הרגיל, ואינה דומה פגישה עם רב גדול ומכובד לפגישה עם אדם רגיל. מחנך טוב צריך לדאוג כל הזמן גם לחוויית של התלמיד, מלבד לענייני הלימוד והחינוך הרגילים. את החשיבות הגדולה לכך למדנו מתורתו של ריה"ל.

פרק נט

חכמת האיציטגנינות (אסטרולוגיה)

פיסקאות ח-ט

נחלקו הראשונים האם יש אמת באסטרולוגיה, והאם מותר לחשוש לזמנים מסוימים

כידוע, ישנו מקצוע שנקרא אסטרולוגיה (ובלשון חז"ל והראשונים נקראה גם 'איציטגנינות'), ועניינו חיזוי העתיד על פי הסתכלות בכוכבים ובמזלות⁹. אנשי האסטרולוגיה יודעים לומר לאדם לא רק מה אופיו ומה הן תכונותיו, אלא גם יודעים לחזות מה יקרה בעתיד בזמן מסויים, מה כדאי לעשות בזמן הזה ומה לא כדאי לעשות, מה יצליח ומה ייכשל, מתי תרויח כסף ומתי יפטרו אותך מן העבודה, וכדומה. נבואה זו מתבססת על ההנחה שהכוכבים אשר בשמים הם בעלי כוח ושליטה בעולם, ושיש להם השפעה הן על הנעשה בעולם והן על מעשי בני האדם.

האם יש אמת בחכמה זו? ואם כן, האם יש בכך סתירה לאמונה? האם מותר לשמוע ולהיעזר באנשים העוסקים בחיזוי על פי האסטרולוגיה?

הנה, הרמב"ם התבטא בחריפות נגד עניין האסטרולוגיה וטען שהכל הבל ורעות רוח. אין בעניין זה שום דבר אמיתי, וכל התורה הזאת מבוססת על שקרים ובדיות (ראה פירוש המשנה, עבודה זרה פ"ד מ"ז). כמו כן, ישנו איסור תורה להישמע להוראות ולאזהרות המבוססות על תחזיות אסטרולוגיות - לא משום שיש בזה אמת, אלא כדי להרחיק בני אדם מהבלים אלה - ועל כך נאמר "לא תעוננו".

9. הגישה המקובלת היא שישנם 7 כוכבים (חנכ"ל שצ"ם - חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים) 120 מזלות בגלגל השמים, וראה גמרא שבת קנו ע"א.

וכן כותב הרמב"ם להלכה (הלכות עבודה זרה יא, ח-ט): **"איזהו מעונן? אלו נותני עתים שאומרים באציטגנינות יום פלוני טוב, יום פלוני רע, יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית, שנה פלונית או חדש פלוני רע לדבר פלוני. אסור לעונן אף על פי שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכזבים שהכסילים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמים. וכל העושה מפני האציטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה, שנאמר 'לא תעוננו'."**

אך הנה, הרמב"ן (בתשובות המיוחסות לרמב"ן, סימן רפג) הביא כמה וכמה ראיות מן הגמרא בהן מוכח שחז"ל חששו לענייני מזלות והתחשבו בכך, ומשמע מכך שיש בהם ממש. ומתוך כך כתב: **"אלא שפעמים הקב"ה עושה נס ליראיו לבטל מהם גזירת הכוכבים. והם מן הנסים הנסתרים, שהם בדרך תשמישו של עולם, שכל התורה תלויה בהם. לפיכך אין שואלים בהם אלא מהלך בתמימות, שנאמר: 'תמים תהיה עם ה' אלהיך'". ואם ראה בהן דבר שלא כרצונו, עושה מצוות ומרבה בתפלה. אבל אם ראה באציטגנינות יום שאין טוב למלאכתו, נשמר ממנו ואינו סומך על הנס. וכסבור אני שאסור לבוא כנגד המזלות על הנס".** והביא הרמב"ן שם את דברי הרמב"ם שכתב שכל הדברים האלה הם שטויות והבלים, ושכל מי שמאמין בהם הוא בכלל נשים ועמי ארצות, וכתב על זה הרמב"ן: **"ושמעתיא כולה ליתא הכי (כלומר, מכל הסוגיות בגמרא לא משמע כך)... ואלו דברים צריכים עיון ופירוש רב. מכל מקום, אל תדקדק עם בני אדם יותר מדי".** ומשמע שהרמב"ן נוטה שלא להחמיר בעניינים אלה. אמנם אף הוא סבור שאין לשאול בהם לכתחילה, אך מי שכבר שמע וחושש לדברים הנאמרים על פי האסטרולוגיה מותר לו לחשוש ולהישמר מהם, מפני שאלו דברים טבעיים שאפשר להינצל מהם רק על ידי נס והתערבות אלהית.

ופסק בשו"ע (יו"ד סימן קפט סעיף א): **"אין שואלין בחוזים בכוכבים ולא בגורלות".** אבל בסעיף שלאחר מכן כתב: **"נהגו שאין מתחילין בב' ובד', ואין נושאים נשים אלא במילוי הלבנה".** כלומר, מותר לחשוש ולהיזהר מלעשות פעולות בזמנים מסוימים, או להשתדל לעשות פעולות דווקא בזמנים מסוימים. וכן כתב גם הרמ"א שם: **"במה שאדם יודע שהוא כנגד המזל, לא יעשה ולא יסמוך על הנס, אלא שאין לחקור אחר זה משום 'תמים תהיה'".**

האסטרולוגיה סותרת לכאורה הן את ההיגיון והן את האמונה בבחירה חופשית

נחזור אל ספר הכוזרי. בדבריו על עניין הנבואה אמר החבר שהנבואה וההידבקות באור הא-לוהי יש להן זמנים מיוחדים ומקומות מיוחדים בהם יכול האדם לזכות להתגלות. **"כִּן הַפֶּקֶחַ בְּאֹר הָאֱ-לֹהִי יֵשׁ לוֹ עֲתִים וּמְקוֹמוֹת בָּהֶם רוֹאֵה הָאֹר הֵהוּא, וְהַעֲתִים הֵם עֲתוֹת הַתְּפִלוֹת, כָּל שֶׁכֵּן בְּיָמֵי הַתְּשׁוּבָה, וְהַמְּקוֹמוֹת הֵם מְקוֹמוֹת הַנְּבוּאָה"** (סוף פיסקה ז). כלומר, יש זמנים מיוחדים בשנה שהם מסוגלים יותר לנבואה, כמו עשרת ימי תשובה ("קראוהו בהיותו קרוב"), וכן יש זמנים מיוחדים ביום, כגון בסמוך לזריחה ולשקיעה שהם זמני התפילה ("ויראוך עם שמש"), שבהם קל יותר לזכות לנבואה. וכמובן, הנבואה אפשרית רק בארץ הקודש - ארץ ישראל.

על עניין זה תמה מלך כוזר ושואל: **"אִם כֵּן אֲנִי רוֹאֵה אוֹתְךָ שְׂאֵתָה מוֹדָה בְּרַבִּי (=בְּעַלִּי) הַשְּׁעוֹת וְהַיָּמִים וְהַמְּקוֹמוֹת כְּחוֹזִים** (בכוכבים)" (פיסקה ח). אם אתה טוען שיש לעניינים אלה זמנים מיוחדים ומקומות מיוחדים אתה בעצם מודה עקרונית לאנשי האסטרולוגיה - והרי גישה זאת אינה עולה בקנה אחד לא עם ההיגיון הפילוסופי ולא עם האמונה הדתית!

לדעת הפילוסופים אין הבדל בין מקום למקום, ואין הבדל בין שעה זאת לשעה אחרת, והכל תלוי במעשיו של האדם ובהשגותיו השכליות. לשיטתם אין השפעות למקום ולזמן על פעולות האדם, ולכן לא משנה מתי הוא יעשה אותן או היכן יעשה אותן - הוא תמיד יקבל את אותה התוצאה בדיוק. אם האדם הוא ראוי לכך הוא יוכל להגיע למדרגה רוחנית גבוהה בכל יום ובכל רגע גם בקוטב הצפוני!

גם האמונה הדתית, לכאורה, אינה יכולה לקבל את טענת האסטרולוגים על זמנים מיוחדים שנקבעים על ידי הכוכבים והמזלות המשפיעים על אופי האדם ועל מעשיו, שהרי אחד העיקרים הגדולים באמונה הוא עיקרון 'הבחירה החופשית', הקובע כי לאדם ניתן החופש לבחור את מעשיו בלי שיהיה כפוי ומוכרח לעשות אותם על ידי כוח גדול ממנו. לא יתכן שאופיו ומידותיו של האדם במהלך חייו ייקבעו לפי שעת הלידה שלו, ולא יתכן שבזמן מסוים יהיה מוכרח ללא ידיעתו לעשות מעשה מסוים. כיצד, אפוא, ניתן מצד אחד להכיר בסגולתם המיוחדת של זמנים

מסוימים ושל מקומות מסוימים, ומצד שני להתנגד לאסטרוולוגיה ולאציטגנינות? הרי לכאורה זה בדיוק אותו הדבר!

אמנם לכוכבים יש השפעה גשמית ורוחנית בעולם, אך יש להסתייג מן האסטרוולוגיה

בתשובתו מחדש החבר חידוש גדול. הוא מודה בכוחם של הכוכבים והמזלות להשפיע על העולם ועל המתרחש בו, ומדגיש שאכן לא כל הזמנים שווים ולא כל המקומות שווים.

עונה החבר: "וְכִי אָנוּ דוֹחִים שְׂיֵשׁ לְעֵלְיוֹנוֹת מַעֲשֵׂה (=השפעה, רושם) בְּאַרְצֵי־וְאֵךְ נוֹדָה כִּי חֲמַרֵּי הַהוֹיָה וְהַהֶפְסֵד מִחֲמַת הַגְּלָגַל, אֲבָל הַצּוּרוֹת מֵאֵת מְנַהִיגָם וּמוֹלִיכָם, וְהַשֶּׁם אוֹתָם כְּלִים לְהַקְמֵת כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ מִן הַהוֹיָוֹת מִבְּלִתִּי שְׂנֵדֵעַ לְחַלֵּק אוֹתָם" (פיסקה ט). אין ספק שישנה השפעה גדולה מן הכוכבים והמזלות על המתרחש בעולם, ואי אפשר כלל להכחיש עניין זה. למשל, בדברים המוחשיים הניכרים לעין כל: כל עניין עונות השנה המתחלפות, איך בקיץ הימים ארוכים והלילות קצרים, ובחורף הימים קצרים והלילות ארוכים - יש לכך ודאי השפעה על אורח החיים וסדר היום של בני האדם, וממילא משפיע על כל ענייניהם. במקומות שונים בעולם יש אקלים שונה - בצפון קר יותר ומהלך השמש שונה מאשר בדרום; מדרום לקו המשווה עונות השנה הפוכות מן העונות בכדור-הארץ הצפוני, כשבצפון קיץ בדרום חורף, ולהיפך. כמו כן אנו יודעים על השפעת הירח על כדור הארץ לגבי תופעות טבע שונות, כמו גאות ושפל, ועוד.

עולם הטבע נברא באופן בו יש לחלקים השונים בו השפעה על חלקים אחרים. תופעות טבע נגרמות על ידי גורמים שונים הפועלים בעולם, הן על ידי גורמים מכדור הארץ עצמו והן על ידי גורמים מגרמי-השמים השונים. הכל מודים שהעולם, קרי כדור-הארץ, אינו יכול להתקיים באופן עצמאי. אין לעולם קיום וחיות בלי השמש, המאירה ומחממת אותו, ונותנת חיים לכל אשר עליו. הירח אף הוא משפיע בדרכים טבעיות על עניינים שונים בעולם. על כל זה אין חולק.

מכאן מסיק ריה"ל מסקנה הגיונית: **כשם שישנה השפעה טבעית של הכוכבים על העולם ועל בני האדם, כך ישנה גם השפעה רוחנית מן הכוכבים**

על העולם ועל בני האדם. בזה מודה ריה"ל לאסטרולוגיה. לשיטתו אכן יש לתת את הדעת להשפעות אלה, ולא לחשוב שהכל תלוי באדם ובמעשיו וכל יום זהה למשנהו וכל מקום דומה לאחר. כל ענייני העולם - הן הטבעיים והן הרוחניים - מושפעים על ידי כוחות חיצוניים לאדם ולעולם.

האסטרולוגיה אינה מדע מדויק אלא מצביעה על כיוון כללי, וכן יש לאדם אפשרות 'לשנות את גורלו'

אמנם, השקפתנו חולקת על האסטרולוגיה והאיצטגנינות בשני עניינים עקרוניים:

א. בניגוד לחכמת האסטרולוגיה הטוענת שביכולתה לחזות את ההשפעה העליונה, טוענת היהדות שאין לנו שום אפשרות לדעת ולהבין את מידת ההשפעה ואיכותה, ובוודאי לא להגיע על פיה למסקנות ברורות ונחרצות. אי אפשר לדעת מה יהיה ואיך יהיה, ומי שטוען שהוא יכול לדעת מה יקרה הרי הוא שקרן. **"וְהַחֹזֶה טוֹעֵן שֶׁהוּא יוֹדֵעַ לְחַלֵּק וּלְהַבִּין, וְאַנְחָנוּ מִכְחִישִׁים אוֹתוֹ בְּזֶה, וְנִגְזֵר שְׂאִין בְּשָׂר וְדָם מִשִּׁיג לָזֶה"** (שם). אסטרולוגיה אינה נבואה ואין לה אפשרות לחזות ולדעת מה עתיד להתרחש. יש לאסטרולוגיה כלים בסיסיים להבנת ההשפעות השמימיות באופן כללי אך אין לה ידיעה ברורה באופן פרטי-מעשי. אין זה מדע מדויק כמו פיזיקה או כימיה שאפשר לחבר את כל הנתונים ולחשב אותם במשוואה ולקבל תוצאה ברורה. זהו עניין רוחני הפועל על פי עקרונות רוחניים שאין לבני האדם הבנה בהם, ואין להם אפשרות לרדת לסוף עומקה של חכמה זו. קביעה על פי אסטרולוגיה היא הימור לכל דבר, ואחוזי ההצלחה של תחזית אסטרולוגית זהים לאחוזי הימור בכל דבר אחר.

ב. בניגוד לחכמת האסטרולוגיה הטוענת שכל מעשיו וקורותיו של האדם נקבעים לו מראש על ידי הכוכבים (= 'דטרמיניזם'), היהדות טוענת שאין הדבר נכון, ובוודאי אין הדבר נכון לגבי עם ישראל. ההשפעה החיצונית הרוחנית איננה טוטאלית ועדיין יש מקום גדול למעשיו של האדם ולבחירתו החופשית. אדם יכול לשנות את גורלו ואת הנגזר עליו על ידי תפילה ועל ידי מעשים טובים, וזהו כל עניינו של הקשר של האדם עם הבורא. העולם אינו פועל ללא השגחה וללא התערבות, והוא אינו נתון ביד כוחות רוחניים

קבועים שאינם ניתנים לשינוי. הקירבה של האדם הפרטי אל בוראו, והקירבה המיוחדת של עם ישראל אל הקב"ה, בהכרח מוציאות את ישראל מן הטבעיות שבעולם, וישראל מתנהלים בעולם בהשגחה ישירה של הקב"ה. "אין מזל לישראל", כלומר, עם ישראל אינו נתון לגורל הטבעי הנקבע בעולם על ידי השפעות רוחניות של הכוכבים והמזלות, אלא הוא קרוב אל הקב"ה ונמצא מעל הנהגה זו.

ואכן, אנו מוצאים בדברי חז"ל התייחסויות רבות לענייני מזל וגורל, ומשמע שחכמים סברו שיש אמת בעניינים אלה. למשל, נחלקו אמוראים בגמרא (שבת קנו ע"א, עיין שם) אם 'מזל יום גורם' או 'מזל שעה גורם', כלומר האם מידותיו של אדם נקבעות על פי היום בשבוע בו הוא נולד, או על פי השעה ביום בה הוא נולד. אמנם, חז"ל סברו שענייני מזל אלה הם השפעות כלליות בלבד ואין הם מכריחים את האדם לפעול בדרך מסויימת. לדוגמא, 'אדם שנולד במזל מאדים יהיה שופך דמים', אך בידו להחליט האם יהיה רוצח או שיהיה שוחט ומוהל. **הבחירה החופשית של האדם אינה נשללת ממנו** אלא בידו לקבוע את דרכו ואת גורלו על פי נתוני הפתיחה שקיבל.

חז"ל הכירו והתחשבו בענייני מזלות, והגיעו לידיעה זו על ידי כוחם הרוחני

מסביר ריה"ל: "וְאִם נִמְצָא מִן הַחֲכָמָה הַהִיא דְּבַר סְמוּךְ אֶל חֲכָמָה אֲלֵהִית תּוֹרִיית, נִקְבְּלָהּ, וּבְזֶה תִּנּוּחַ דְּעִתְנּוּ עַל מַה שֶּׁנִּזְכָּר מִחֲכָמַת הַכּוֹכְבִּים בְּדַבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ, מִפְּנֵי שֶׁאֲנַחְנוּ סְבוּרִים שֶׁהוּא מְקַבֵּל מִכַּח אֱלֹהֵי וְהוּא אִמְת" (פיסקה ט). כלומר, אנחנו לא יכולים לקבל כל מה שאומרים האסטרולוגים, שהרי, כאמור לעיל, אין בחכמה הזאת עניינים ברורים ומוחלטים אלא רק עקרונות כלליים. אך מה שאנו מוצאים מעניינים אלה בחז"ל אנו יכולים לקבל, משום שאנו סומכים על כך שהם הגיעו אל המסקנות האלה לא רק על פי הסתכלות בכוכבים אלא על ידי כוח רוחני א-לוהי שיש להם. אמירות אלה הן אמת משום שלא נקבעו על סמך אסטרולוגיה אלא על סמך ידיעות רוחניות מהימנות.

אמנם, כפי שכתבתנו לעיל, דעה זו אינה מוסכמת על כל חכמי ישראל. **הרמב"ם וחכמים נוספים** סברו שאין כל אמת באסטרולוגיה, ובשקר יסודה,

וכל עניינה הוא להטעות בני אדם. לשיטתם אין בעולם זמנים מיוחדים או מקומות מסוגלים, והכל תלוי במעשי בני האדם עצמם.

כמדומה שנוכל להצביע על מקור בחז"ל המביע עמדה דומה.

הגמרא בברכות (ז ע"ב) אומרת: **"אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מאי דכתיב 'ואני תפילתי לך ה' עת רצון'? אימתי עת רצון? בשעה שהציבור מתפללין".** לכאורה הפסוק מגלה לנו שיש מושג שנקרא "עת רצון", כלומר יש זמן מסוים בו התפילה רצויה יותר לפני הקב"ה מאשר בזמן אחר. היה מקום לחשוב שמדובר בזמן מסוים ביום - סמוך לזריחה או סמוך לשקיעה, או אולי בזמן מיוחד בשנה - בראש השנה או ביום הכיפורים. בא רבי שמעון בר יוחאי ומסביר לנו: אל תחשבו ש"עת רצון" זה משהו מיסטי-רוחני שלא תלוי באדם, והאדם צריך לכוון את עצמו להשפעות רוחניות חיצוניות. **"עת רצון" הוא עניין שנעשה על ידי בני האדם עצמם** - "בשעה שהציבור מתפללין". כאשר ציבור מישראל עומד בתפילה זוהי עת רצון אצל הקב"ה! האדם פועל על ידי מעשיו וקובע את העניינים הרוחניים בעולם!

פרק ס

הנצרות והאסלם

בתחילת הספר עסק ריה"ל בנצרות ובאיסלם כפי שהן מציגות את עצמן, וכאן עוסק בהן באופן מהותי ובוחן יותר

כזכור, מלך כוזר כבר שוחח בתחילת דרכו עם חכם נוצרי ועם חכם מוסלמי על אמונתם, והגיע למסקנה שדתות אלה אינן נותנות מענה למבקש א־להים המעוניין בקשר ממשי בין הא־ל ובין האדם. כאן חוזר ריה"ל לעסוק בשתי הדתות הגדולות – הנצרות והאיסלם, אך הפעם הוא עושה זאת מתוך מבט מעמיק ופנימי יותר. הוא מנסה לברר ולהציג את עומק יסודות האמונה שלהן, ולא לחזור ולצטט רק מה שאותם נוצרים או מוסלמים מספרים לאדם אשר בא אליהם מבחוץ ושואל.

בתחילת מאמר ראשון הסביר ריה"ל שגם הנצרות וגם האיסלם מאמינות בא־ל שהוא בורא העולם, אך בניגוד לפילוסופיה הרואה בא־להים חלק מן העולם ומהתנהלותו הקבועה ואין לו שום פעילות או אמירה, דתות אלה מאמינות שיש לא־ל קשר אישי עם העולם והאדם, וכי הוא אף מדבר עם בני אדם נבחרים ('נביאים'). הן מאמינות שהא־ל מתערב בעולם כרצונו ואפשר להתפלל אליו ולצפות לניסים, ושיש לכל אדם אצל הא־ל חשבון של שכר-ועונש והבטחה לעולם הבא על פי חייו בעולם הזה. בדברים אלה יש דמיון בין דתות אלה ליהדות.

מה שהפריע למלך כוזר להזדהות עם דתות אלה הוא העובדה שאין למאמיני דתות אלה חוויה אישית עם הא־ל, וכן שאין להם הוכחות לסיפורים אותם שמעו ואותם הם מעבירים הלאה. מנין להם שא־להים דיבר עם יש"ו או עם מוחמד? מלך כוזר הצליח להבין ששתי הדתות האלה מסתמכות בעיקר על מה שמסופר בתורה – על ההתגלות של א־להים אל האבות ואל עם ישראל ביציאת מצרים ובמעמד הר סיני. זאת גם הסיבה שהחבר היהודי פתח

את דבריו בכך שהוא מאמין בא-ל שהוציא את עם ישראל ממצרים ולא אמר שהוא מאמין בא-ל בורא העולם, ומתוך כך הרחיב לדבר על העניין הא-לוהי ועל כך שישנו עם נבחר שיש לו קשר חזק יותר עם הא-ל מאשר שאר בני האדם.

עכשיו רוצה ריה"ל להעמיק יותר ולחדד את ההבדל בין שתי דתות אלו לבין היהדות, ולדון בשאלות דתיות מהותיות יותר הנוגעות באמונה עצמה. כדי לעסוק בנושא זה בוחר ריה"ל לדון במשמעותן ובמעמדן של ארץ ישראל וירושלים בדתות השונות. כאשר הזכיר החבר (לעיל בסוף פסקה ז) את המקומות המיוחדים לנבואה תקף אותו מלך כוזר בטענה שייחוס חשיבות מיוחדת למקומות מסויימים ולזמנים מיוחדים זו, לכאורה, השקפה של אלילות ואיצטגנינות, ועל כך ענה החבר מה שענה (בפסקה ט). כאן חוזר החבר ועוסק שוב במקומה המיוחד של ארץ ישראל.

פרק סא

מעמדה המיוחד של ארץ ישראל לכל הדתות

פיסקאות י-יא

**אמנם בתחילה היתה ארץ ישראל מקודשת גם לנצרות ולאיסלם, אך
הן העדיפו לבחור מקומות אחרים בעולם, ובכך הוכיחו כי בשורשן הן
עדיין אמונות אליליות**

טוען מלך כוזר (פיסקה י): "אבל התורות אשר אחריכם, כאשר יודו
באמת ולא יכחישהו, כלם משימים יתרון למקום ההוא ואומרים כי הוא
מקום עלית הנביאים בשער השמים, ומקום מעמד הדין, ושהנפשות נקבצות
אליו, ושהנבואה בבני ישראל אחר הודאתם בגדלת מעלה לאבותם, וההודאה
במעשה בראשית והמבול ורב מה שכתוב בתורה, וחוגגים אל המקום הנכבד
ההוא".

כלומר, גם הנצרות וגם האיסלם רואות חשיבות גדולה למקום הרוחני
המיוחד של ארץ ישראל, ולפי אמונתם גם הנביאים שלהם זכו להתגלויות
שוונות בארץ הזאת, והם אף עולים אליה וחוגגים בה לפי דתם.
ואכן, דבריו של ריה"ל, שנאמרו לפני כמעט אלף שנה, עדיין הם בעלי
משמעות רלוונטית לגבינו כיום. גם היום אומות העולם מייחסות חשיבות
דתית לארץ ישראל, ומדינת ישראל מתקשה מאוד לפעול בגלל לחצים
המופעלים עליה משאר מדינות. למשל, מדינות רבות לא מכירות בעיר
ירושלים כעיר הבירה של מדינת ישראל, ומחזיקות את שגרירותיהן בערים
אחרות! כמו כן, מדינת ישראל העדיפה שלא לקבל אחריות על הר הבית,
והשאירה אותו תחת שלטון מוסלמי-ירדני. יהודים גם אינם יכולים לבנות
בחופשיות בירושלים בגלל לחץ מדיני כבד המופעל על מנהיגי המדינה.

נחזור אל דבריו של הכוזרי. אם ארץ ישראל וירושלים הם מקומות מיוחדים גם לשאר הדתות, מהו איפוא ייחודה של היהדות בזיקה זו? בעצם, מה שמסתתר מאחורי דבריו של הכוזרי היא הטענה: אני מקבל את הרושם שאין הבדל גדול כל כך בין היהדות ובין הנצרות והאיסלם! כולכם מאמינים בבורא עולם שיש לו קשר עם העולם והוא מדבר עם נביאים מבני האדם. כולכם מאמינים באירועים ההיסטוריים שאירעו בעולם כפי שהם כתובים בתורה. כולכם נותנים לארץ ישראל מעמד רוחני מיוחד ומקדשים אותה. אז נכון שיש ביניכם כמה הבדלים, נכון שיש לכם תרי"ג מצוות ואילו לנוצרים אין מצוות כלל, ולמוסלמים יש כמה מצוות בודדות, אבל סוף סוף המכנה המשותף רב על הנפרד!

עונה לו החבר: טעות בידך, ידידי. אינך מתבונן לעומק הדברים. אתה מקשיב רק לדברים שאתה שומע מפי המאמין הנוצרי והמוסלמי, אבל אינך מנתח את מעשיהם בפועל. אילו היו הנוצרים והמוסלמים מאמינים באמת ובתמים בא-ל אחד ומכוונים אליו את תפילותיהם, אזי היינו רואים בהם אחים שותפים לדרך ולאמונה, על אף שלתפיסתנו הם טועים בדרכם ובתפיסתם את המצוות. אז נכון שהם המציאו להם נביאים בלי שום הוכחות מוצקות מלבד סיפורים שעברו מפה לאוזן, אך סוף סוף לא בגלל זה נתכחש לאחים המאמינים כמונו באותה האמונה. במקרה כזה היינו רואים אותם כאנשים שהתגיירו מבלי שקיבלו על עצמם את כל תרי"ג המצוות, ובלשון ריה"ל (תחילת פיסקה יא): **"הִיְתִי מִדְּמָה אוֹתָם לְגֵרִים אֲשֶׁר לֹא קִבְּלוּ כָּל תּוֹלְדוֹת הַמִּצְוֹת אֶךְ שְׂרָשִׁיָּהֶם"**. כלומר, היינו רואים בהם חלק מעם ישראל על אף שלא קיבלו עליהם את כל החובות, כי סוף סוף בעיקרי האמונה הם שלמים איתנו לחלוטין. אך באמת אין הדבר כן! אין מדובר כאן בהבדלים של מצוות מעשיות בלבד, אלא יש בין הנצרות והאיסלם לבין היהדות תהום עמוקה בעיקרי האמונה עצמם, וזהו כבר הבדל מהותי שאי אפשר לגשר עליו!

אמנם כלפי חוץ אומרים הנוצרים והמוסלמים כי הם מאמינים בא-ל אשר הוציא את ישראל ממצרים ונתן להם את התורה, וכי הם מאמינים בקדושת ארץ ישראל ובנביאים שניבאו בה - אך **"מַעֲשֵׂיהֶם סוֹתְרִים אֶת דְּבָרֵיהֶם, וְשׂוֹכְבוֹדִם לְמָקוֹם הַנְּבוֹאָה בְּדְבָרֵיהֶם, עִם מֵה שֶׁהֵם מְכַוְּנִים אֶל מְקוֹמוֹת הָיוּ לְאֱלִילִים, בְּאִזָּה מְקוֹם שִׁיקְרָה שִׁיָּהִי בָּהֶם הַמוֹנֵם, לֹא נִרְאָה בּוֹ מַעֲשֵׂה**

אֱלֹהֵי (פיסקה יא). איך אפשר לטעון שאתה מאמין בכל מה שכתוב בתורה, באברהם שהצטווה להגיע לארץ ישראל וחי בה הוא ובניו, בעם ישראל שיצא ממצרים בניסים גדולים וגם נכנס לארץ ישראל בניסים גדולים, בנביאים שהיו בה, בבית המקדש שהיה בה, אך כאשר אתה צריך לבחור לך את המקום הקדוש ביותר אתה זונח את ארץ הקודש ובוחר מקומות אחרים? הנה הנצרות בחרה את מקום משכנה המקודש ביותר - **בְּתֵיקוֹן** אשר ברומא! והאיסלם בחר לו את העיר **מֶכָּה** בערב הסעודית! ומה לגבי ארץ ישראל? וכי היא איבדה את קדושתה ואת מעלותיה הרוחניות? בוודאי שלא! אף הנצרות והאיסלם אינן טוענות כן. אם כן, מדוע בחרו להם הנוצרים והמוסלמים מקומות אחרים, אשר אין בהם שום עניין רוחני א-לוהי? מסביר ריה"ל שמקומות אלה נבחרו משתי סיבות: האחת, מקומות אלה כבר היו לפני כן מרכזים של עבודת אלילים. שנית, מקומות אלה נמצאים באזור בו גרים רבים מן המאמינים, להבדיל מארץ ישראל שהיא מרוחקת ממרכז הישוב הנוצרי והמוסלמי כאחד. וכך כותב ריה"ל בהמשך הפסקה: **"וּמְנַהִיג כָּל אַחַת מִשְׁתֵּי הַכְּתוּבֹת אָמַר כִּי הַשִּׁיג הָאוֹרוֹת הָאֱלֹהִיּוֹת הֵהֱמוּצָאָם, רְצוֹנוֹ לומר: אֲדַמַּת הַקֹּדֶשׁ, שְׁמֵשׁ הַעֲלוּהוּ אֶל הַשָּׁמַיִם וְצִוְהָ לַיִשְׂרָאֵל אֲנִשֵּׁי הָעוֹלָם כָּלוּ, וְהָיָה מְקוֹם כּוֹנְנָתָם הָאָרֶץ הַהִיא, וְלֹא נִתְעַכֵּב הָעֵנִין כִּי אִם מְעַט עַד שֶׁהִשִּׁיבוּ כּוֹנְנָתָם אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר הֵמוּנָם (=רוב אנשיהם) שָׁם" (שם).** גטישה זו של ארץ ישראל מלמדת יותר מכל שדתות אלה אינן מחפשות באמת את הדרך אל הא-ל שנתגלה לעם ישראל וקידש את ארץ ישראל, אלא הן ממשיכות את אשר היה לפניו.

"עַם הַשְּׂאִירִים חֲקֵי הָעֲבוֹדוֹת הַקְּדוּמוֹת וַיְמִי חֲגִיָּהֶם וּמוֹעֲדֵיהֶם, וְלֹא שָׁנוּ זוֹלָתֵי הַצּוּרוֹת שֶׁהָיוּ לְשָׁם, מָחוּ אוֹתָם וְלֹא מָחוּ דְתוֹתֵיהֶם" (שם). לא זו בלבד שנטשו דתות אלה את ארץ ישראל ובחרו להן מקומות אחרים, אלא הן אף ממשיכות לקיים פולחנים של אלילות כפי אשר היו לפניו (הנוצרים אוכלים 'לחם קודש' ו'יין קודש' בטקסי המיסה שלהם, ועושים פולחנים שונים ב'סקרמנטים' שלהם; המוסלמים מקיימים סביב ה"כעבה" במכה פולחנים שונים, בהקפתה ובזריקת אבנים עליה, וטוענים שהאבן קיימת שם מאדם הראשון, דרך ישמעאל, וכו'). ימי החגים אשר חגגו עובדי האלילים לפני כן לא בוטלו, והם ממשיכים לציין אותם אף היום. כמו כן, מנהגי פולחן שונים עדיין

מתקיימים בשתי הדתות, ויש בהן סממן חזק מאוד של האלילות אשר היתה לפניהן. אמנם את הפסילים הם הכריתו, אך לא ביטלו את המנהגים והפעולות אשר עובדי האלילים עשו בעבודת הפולחן שלהם.

"כִּמְעַט שָׁאֵמַר כִּי כָל מֵה שְׁאֵמַר הַבּוֹרָא: "וְעִבְדְתָּ שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וְאֶבֶן", וְנִשְׁנָה פְעָמִים, הוּא רִמְזָה אֶל אֱלֹהֵי אֲשֶׁר הֵם מְרוֹמְמִים אֶת הָעֵץ וְאֲשֶׁר הֵם מְרוֹמְמִים אֶת הָאֶבֶן" (שם). ריה"ל מספר לנו כאן "וורט חסידי": מה שאמרה התורה בתוכחה על כך שבגלות עם ישראל יעבוד "אלהים אחרים עץ ואבן", רמז יש כאן לנצרות ולאיסלם, שהרי הנצרות מרוממים את אותו האיש שנצלב על העץ, והאיסלם עובדים בעיר מכה את ה"כעבה", המכונה 'האבן הקדושה', שהיא אבן שחורה גדולה מאוד, ונוהגים שם סביבה פולחן אלילי, כידוע. הרי לך רמז מן התורה לכך שהנצרות והאיסלם הם "אלהים אחרים" ונחשבים כעבודת אלילים.

בראשונים ובפוסקים מצאנו דעות שונות ביחס לנצרות ולאיסלם, ועד כמה הן מוונתאיסטיות ומאמינות בא-ל אחד. ריה"ל ללא ספק נוטה לומר ששתי הדתות האלה אין תוכן כבדן, ודבריהן הגלויים בדבר אחדות הא-ל אינם אלא כסות דברים, ובפועל הן פועלות כעבודת אלילים לכל דבר.

פרק סב

מהי אלילות ומהי אמונה באֵל

פיסקה יא

נקודת המבחן היא: האם יש מנהיג לעולם הרואה את מעשי בני האדם וגומל להם על מעשיהם, או שמא העולם פועל על פי כללים משלו ואין לאדם כלל אפשרות להשפיע

כדי להבין את עומק התהום בין היהדות לבין שתי הדתות האחרות, על פי ריה"ל, צריכים אנו להעמיק ולהתבונן בשאלה מהי הבעיה הגדולה של האמונה עם האלילות, ומדוע יש סתירה מהותית ביניהן עד שאין הן יכולות לדור בכפיפה אחת. הרי לכאורה כל הדתות מאמינות במציאותו של אֵל-בורא עולם אשר בכוחו לפעול בעולם ולשלוט בו, והאדם מוכרח להתפלל ולקוות לטוב שיושפע עליו מלמעלה. אז נכון שיש לעבודת האלילים כל מיני עבודות ופולחנים אשר נראים בעינינו קצת 'מוזרים', והתורה אכן מתנגדת להם באופן נחרץ, אך סוף סוף, לכאורה, המכנה המשותף בין כל הדתות והאמונות האלה ליהדות רב על המפריד! מדוע התורה רואה בעבודה זרה את האויב הגדול ביותר לאמונה ולעבודת ה'?

אלא באמת שורש ההבדל נעוץ בהבנת 'יחסי הכוחות' בעולם, ולהבנה זו יש השלכה ברורה על מעמדו של האדם ובשאלת חשיבותם של מעשי האדם. האם הכוחות העליונים בטבע ובעולם פועלים כרצונם באופן עצמאי, או שמא הם כפופים כולם לאֵל אחד, בורא העולם, שהוא בעל הכוחות כולם? אם הכוחות פועלים כרצונם אם כן אין חשיבות למהותו של האדם ולמעשיו לאורך חייו, אם הוא צדיק או רשע, אם הוא מתקן מעשיו או משחית את דרכו. מה שחשוב הוא לעבוד ו'לפייס' את האלים, לכבד אותם ולהעריץ אותם, ועל ידי כך להתחבר אליהם ולהינצל מרוע גזירתם. אתה יכול להיות רשע בכל דרכיך ובמקביל לזבוח ולהקטיר לאלים ולזכות בברכתם. אך אם כל

הכוחות בעולם נובעים ממקור אחד, אשר הוא המשפיע לכל הבריאה והכל קיים ממציאיותו, בעולם כזה יש לאדם עמידה וקיום. הואיל והכל מכוחו של הבורא, והואיל והבורא ציווה את האדם כיצד עליו לנהוג ומה עליו לעשות, יכול האדם לקבוע את גורלו ואת מעמדו בעולם. אם צדיק הוא – יהיה נידון כצדיקים, ואם רשע הוא ר"ל – יהיה נידון כרשעים. רק האדם בוחר את דרכו ואת מעשיו, ועל פיהם נוהג עמו הבורא וגומל לו על מעשיו כפי הראוי לו. כל כוחות העולם כפופים לבורא, וכך גם האדם כפוף לבורא, ורק אליו הוא מתפלל ורק אותו הוא עובד.

האמונה בא-ל אחד משמעותה אמונה שכל הכוחות בעולם פועלים על פי רצון הא-ל, וכל מה שנעשה בעולם נעשה בדברו ועל פי רצונו. הוא הבורא, הוא המנהיג, הוא הפועל. אין לו שותפים ואין לו מתווכים וכל ההתנהלות של האדם נעשית ישירות מולו. משום כך הנהגתו של האדם בעמידתו מול הא-ל משפיעה באופן ישיר על גורלו ומצבו בעולם.

יסוד זה לימדו אותנו חז"ל על פי מה שנאמר באברהם אבינו: "ויוצא אותו החוצה, ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים" (בראשית טו, ה), וכתב רש"י שם: "לפי מדרשו, אמר לו: צא מאצטגונינות שלך". כלומר, אל תחשוב שיש בעולם כוחות שמשפיעים על מה שמתרחש בעולם ואין מה לעשות נגדם. אל תחשוב שיש לאדם גורל שנקבע לו מראש על ידי כוכבים או מזלות, ואין לו יכולת להשפיע על גורלו. צא ממחשבה זו! אתה, האדם, הוא המשפיע העיקרי על גורלך, משום שהקב"ה גומל לאדם שכר ועונש על פי מעשיו. הנהגת הקב"ה בעולם נקבעת על פי מעשיהם של בני האדם, אשר ניתנה להם בחירה חופשית לפעול בו, והדברים אינם מוכתבים מראש.

האמונה הנוצרית שקועה כל כולה בתפיסה המאמינה כי אין משמעות למעשיו של האדם אלא רק לאמונתו. יכול אדם להיות רשע ואכזרי ושטוף בתאוות, אך אם רק יאמין באותו האיש ובאלוהותו אזי מובטח לו שיגיע לעולם שכולו טוב. אותו האיש סבל ייסורים ובכך 'כיפר' על כל בני האדם, וממילא כל מי שנכנס תחת כנפיו ומאמין בו הרי הוא מכופר ועומד. זוהי תפיסה אלילית המפקיעה מן האדם את האמונה בא-ל ואת חשיבות הדין וחשבון הפרטי שהאדם צריך לערוך מולו. גם באיסלם אחד העיקרים הבסיסיים הוא להאמין כי מוחמד הוא נביא הא-ל, וכל מי שמאמין בו יוכל

לזכות לתענוגי העולם הבא.

גם ביהדות צריכים אנו להיזהר שלא להיכשל במחשבה אלילית

כאן מוסיף ריה"ל בכאב משפט מפתיע: **"וְאֵנְחָנוּ עִם רַב הַיָּמִים מְשִׁתָּוִים אֵלֵיהֶם בְּעוֹנוֹתֵינוּ"** (פיסקה יא). משפט זה אינה ברורה כוונתו, ויש בזה כמה פירושים¹⁰. לענ"ד כוונתו של ריה"ל לומר בזה כי גם אל תוך היהדות מחלחלת מחשבה אלילית בהשפעת הנצרות והאיסלם. למשל, גם אצלנו נוטים לפעמים לראות במצוות התורה מעשים סגוליים, שכביכול אין בהן ערך לעצמן ואין השפעה למעשה המצוה על האדם, אלא הן פעולות הפועלות כלחשים וקמעות לשמירה מדברים רעים. זוהי ודאי טעות ורעה חולה שיש לעוקרה מן השורש, והרי זו מחשבת אלילות ממש.

ונבאר דברינו. הנה, למשל, מצוֹת המזוזה. התורה מצווה אותנו לכתוב את פרשיות 'שמע' ו'והיה אם שמוע' על קלף ולהניחן על מזוזת הבית. הרעיון העומד בבסיסה של מצוה זו הוא להזכיר ליהודי הדר בבית זה את העניינים הכתובים בה: את מצוֹת אהבת ה', את חשיבות לימוד התורה, את עניין השכר ועונש, עול מלכות שמים ועול מצוות, ועוד. וכך כותב ספר החינוך (מצוה תכג): **"מִשְׂרָשֵׁי הַמִּצְוָה לֵהוֹיֹת זְכוּרֹן לְאָדָם בְּאִמּוֹנַת הַשֵּׁם בְּכָל עֵת בּוֹאוֹ לְבֵיתוֹ וְצֵאתוֹ"**. אך הנה, ישנה מחשבה מוטעית אצל חלק מן האנשים שכביכול המזוזה נועדה לשמור על הבית ועל השוכנים בו מנזקים ופגעים, ואם חלילה קורה אסון בבית זה כנראה בגלל שיש איזשהו פגם במזוזה ובאותיותיה, והדברים ידועים. זוהי, כאמור, דעה שאינה באה מן האמונה היהודית המקורית. אם רואה אדם שבאים עליו ייסורים - יפשפש במעשיו, יתקן דרכיו ויעשה תשובה! זוהי הדרך הנכונה לעבוד את ה', ואין שום דרכי קיצור אחרות. כמובן, יש להקפיד לקיים את המצוות כהלכתן, והמזוזות צריכות להיות כשרות למהדרין. אם מצאנו טעות במזוזה יש בכך אולי רמז לתיקון שאנו צריכים לעשות בהנהגתנו, אך אין לתלות במזוזה או בשאר מצוות כוחות הפוטרים את האדם מלעבוד את ה' בעצמו, ובוודאי שאי אפשר לקבוע

10. יש שהבינו שמשפט זה מתייחס לתופעה של שמד והמרת דת, יש שפירשו זאת על התדיינות עם חכמי דת נכרים והתקרבות לדעתם, ויש שהציעו שיש כאן ביקורת ליחס אל ארץ ישראל, ר"ל שאף אנו מתכחשים לארץ ישראל ואיננו משתוקקים לשוב אליה על אף הצהרותינו.

מזוזה כשרה על פתח הבית ולא לחיות בבית על פי מה שכתוב בה, ולצפות לטוב שיבוא בזכות המזוזה.

חז"ל במשנה מלמדים אותנו: **"וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו היו נימוקים"** (ראש השנה פ"ג מ"ח). כלומר, אל תטעו לחשוב שהסתכלות על נחש נחושת עושה איזשהו קסם ומרפאה את הנשוכים, אלא כוונת הלב ועבודת ה' של האדם היא המביאה לרפואה מאת ה'. כן הוא הדבר בכל מעשי המצוות.

על פי זה נוכל להבין עד כמה עלינו להיזהר במעשינו ובמחשבותינו, שלא לטעות ולחשוב שיש מעשים סגוליים שאם רק נעשה אותם ייווצר משהו שישמור עלינו או יעזור לנו, ונוכל להסיר מאיתנו את האחריות. צריכים אנו לחזור ולשנן לעצמנו שעמידתנו מול הקב"ה תלויה אך ורק במעשינו שלנו, ושום כוח אחר לא יכול להחליף זאת.

פרק סג

הפילוסופיה - טוב או רע?

פיסקאות יב-יג

הפילוסופיה כופרת באֱלהים. לשיטתה אין לעולם בורא ומנהיג אלא הוא קיים ופועל מעצמו. שֵׁם 'אֱלהים' הוא כינוי למנגנון התבוני- הפנימי המפעיל את העולם.

הנה, כידוע, מטרתו של ספר הכוזרי היא לציין את עדיפותה של הדת היהודית ואמונתה על פני שאר דתות ואמונות. אך כמובן, גם ריה"ל יודע שאין מטרתה של היהדות לגייר את כל הגויים ולהפוך אותם להיות יהודים. אם כן, מהי האמונה בה יאמין הגוי ועדיין יהיה אדם טוב ורצוי בעיני האֱל? הרי אין רצונו של האֱל בעבודת אלילים, ואם מתברר עתה כי גם הדתות הגדולות - הנצרות והאיסלם - נגועות בעבודת אלילים, אולי כבר עדיפה השקפת הפילוסופיה, המאמינה באֱל גדול ומרוחק שאינו מתערב בעולם? הרי הפילוסופיה מכירה ויודעת את אֱלהים באופן המעולה ביותר אליו יכול להגיע השכל האנושי, ומאידך אין בה אמונות טפלות ולא מחשבות אליליות, אז אולי השקפה זו עדיפה יותר מכל?

לכאורה אפשר היה להבין זאת מדברי החבר, שהרי הוא תקף בחריפות ובעוצמה את הנצרות והאיסלם, ויכול היה השומע להבין שהנצרות והאיסלם פסולות לגמרי הואיל והן נגועות באלילות, וכביכול השקפת הפילוסופיה עדיפה על פניהן. אמנם זה נראה תמוה: "אֶמַר הַכוֹזְרִי: אֶבֶל הֵם (=הנוצרים והמוסלמים) יוֹתֵר קְרוֹבִים אֵלֵיכֶם מִהַפִּילוֹסוֹפִים!" (פיסקה יב). לא מתקבל על הדעת שהנוצרים והמוסלמים גרועים יותר מן הפילוסופים ביחסם אל האמונה באֱלהים.

עונה החבר: אכן, "רְחוֹק מֵה שְׂיֵשׁ בֵּין בְּעַל הַתּוֹרָה וּבֵין הַפִּילוֹסוֹף" (פיסקה יג). כלומר, אין להשוות כלל בין אדם המאמין באֱל ובין הפילוסוף. אם

נתבונן לעומק נוכל להבין כי לפילוסוף אין באמת א-ל, וממילא אי אפשר כלל לראות בו אדם המאמין בא-להים. מה שהפילוסוף מכנה בשם 'א-להים' אינו באמת א-ל עבורו, אלא זהו כינוי מקביל לכינוי זה בדתות אחרות. מבחינת הפילוסוף א-להים הוא חלק מן העולם, חלק מן הטבע. זהו הכוח המפעיל את העולם, המסובב את הכל והמניע את הכל, אך הכח הזה אינו מתפקד כא-ל כפי שבני האדם מבינים זאת. אין כאן ישות נבדלת הצופה ויודעת את המתרחש בעולם, אין בה שום שינוי בשום מקרה. הפילוסוף רואה את העולם כגוף חי, והכוח המכונה 'א-להים' הוא השכל והתבונה של העולם. הרצון של הפילוסוף 'לדעת את א-להים' אינו נובע מתוך עניין דתי או רוחני. הוא אינו רוצה להתקרב אליו ולהידבק בו כדי לקיים את רצון הא-ל, אלא כדי לשכלל את עצמו ולהפוך את עצמו לאדם שלם יותר. אותו רצון המניע אותו לדעת ולהכיר את העולם ואת כל החלקים שלו הוא גם הרצון המניע אותו לדעת ולהכיר את א-להים. **"וְהַתּוֹעֵלֶת אֲצִלוֹ אֵינָנָה כִּי אִם יְדִיעַת הַדְּבָרִים עַל אֲמֵתָתָם"** (שם). כשם שהוא לומד אסטרונומיה, כימיה וביולוגיה על מנת להכיר את חוקי הטבע והבריאה – כך הוא לומד תיאולוגיה ותורת האלוהות. זוהי בעיניו חכמה הקשורה לחכמת הבריאה, וכדי להבין איך העולם פועל מוכרחים להבין מהו הכוח המניע אותה. ידיעת העולם והכרת השכל של העולם תביא את הפילוסוף לחיבור ולאחדות עם 'השכל הפועל'. האדם המשכיל והיודע יהפוך להיות חלק מן התבונה של העולם כולו.

על פי הפילוסופיה אין ישות שבראה את העולם אלא העולם 'קדמון', כלומר הוא קיים מאז ומעולם. אם העולם קדמון ממילא גם הכוח הפנימי המניע את העולם, השכל של העולם – המכונה א-להים – אף הוא קדמון. אם כן, לתפיסת הפילוסופיה, אין ישות שבראה את העולם, ואין ישות שמשגיחה וצופה בעולם ובבני האדם, אין דרישה מן האדם להיות צדיק ולא רשע, ואין לאדם צורך להתפלל או לעבוד לכוח גדול ממנו על מנת שיושיע אותו ויעזור לו. יש כוח המכונה 'א-להים' שהוא השכל והתבונה של העולם והוא הכוח שמניע את הכל.

למעשה, **תפיסה זו מכחישה את קיומו של א-להים והיא הכפירה בהתגלמותה**. על פי השקפה זו אין בורא לעולם, אין שכר ועונש, אין עולם הבא, אין צדק ויושר, אין מוסר, אין קדושה, אין נשמה, אין רוחניות. יש רק

עולם שפועל על פי כללים, וכדאי להבין אותו ועל ידי כך להיות חלק ממנו. אז אמנם אין כאן עבודת אלילים אבל יש כאן כפירה מוחלטת במציאות הא-ל. ריה"ל, כדרכו, מוצא גם נקודות זכות בפילוסופיה ואינו מגנה אותם מכל וכל: "אך אם יתרחקו הרחק הזה אין להאשים אותם, מפני שלא הגיעו אל הידיעה האלהית אלא בדרך הקשה (=היקש הגיוני), וזה ממה שהביאה אליו הקשתם. והמודה מהם באמת יאמר לבעלי התורה כמו שאמר סקראט אל העם: "חכמתכם זאת האלהית אינני מכחישה, אך אני אומר שאינני יודעה, אמנם אני חכם בחכמה אנושית" (שם). הפילוסופים לא אשמים. הם לא זכו להתגלות ועל כן אין להם אלא מה שהגיעו אליו על פי שכלם ועל פי ההיגיון האנושי. הם הכירו בכך שיש כוח המניע את העולם והדברים אינם נעשים מאליהם, אך השכל האנושי שלהם לא יכול להביא אותם להבנה שיש כוח מחוץ לעולם. כוח בורא ומנהיג ומשגיח ומתחבר. הם הצליחו בכך להתרחק מן השקר ומאמונה בכוחות שונים ומשונים, אך כמה הם רחוקים מן האמת ומן האמונה הנכונה!

פרק טו

דירוג האמונות והדתות - מן השקרית ביותר לאמיתית ביותר

סוף פיסקה יג

על מנת לעשות סדר בדברים בונה ריה"ל מעין 'מידרג' של הדתות והאמונות השונות ביחס אל אמונת היהדות - מי מהן קרובה אלינו ומי רחוקה מאיתנו מאוד.

מצד אחד, ראינו שהנצרות והאיסלם מאמינות בא-להים הבורא והמנהיג אך הן נגועות באלילות. מאידך ראינו שהפילוסופיה 'נקיה' ואינה נגועה באלילות אך למעשה היא כופרת בא-להים. ומה היחס לעובדי האלילים? הרי הם אינם כופרים במציאות הא-ל. האם היחס אל כל עובדי האלילים הוא זהה?

ריה"ל ניגש להסבר הדברים בדרך מעניינת.

הוא מזכיר לנו שני מלכי ישראל אשר מסופר עליהם בספר מלכים שעבדו עבודה זרה - ירבעם ואחאב. ירבעם בן נבט הקים את העגלים בבית-אל ובדן אשר שימשו מרכזים רוחניים במקום בית המקדש בירושלים (ראה מלכים א' פרקים יא-יד). אחאב בן עמרי עבד לבעל ונלחם בנביאי ה' (ראה שם פרקים טז-כא). גם על ירבעם וגם על אחאב נאמר שעבדו עבודה זרה והכעיסו את ה', אך אנו רואים כי היחס אל אחאב היה חמור וחרף מאוד. אליהו נלחם באחאב ובנביאי הבעל בעוצמה רבה, ויהוא נשלח על ידי נביא להשמיד את ביתו של אחאב ולמחות את זכרו - אך גם אליהו וגם יהוא לא פעלו כלל נגד העגלים של ירבעם, שהמשיכו לפעול במקומם ולשמש מקום פולחן לאורך כל התקופה. מן ההבדל ביחס אנו מבינים שיש כאן שני סוגים של 'עבודה זרה'. יש עבודה זרה שהיא מחוץ ליהדות, שמטרתה לקעקע הכל, וכופרת בהשגחת ה' ובנהגתו, וסוברת כי שולטים בעולם כוחות שונים. זוהי עבודת אלילים

במלוא מובן המילה. אך יש עבודה זרה שהיא בתוך היהדות אלא היא טעות בדרך עבודת ה' - כמו שביאר ריה"ל לעיל (מאמר א פסקה צז) לעניין חטא העגל. אין זו עבירה על כל התורה כולה אלא על איסור מקומי של עשיית פסל ועבודה לו - "לא תעשה לך פסל וכל תמונה... לא תשתחוה להם ולא תעבדם". **"הנה ירבעם וסיעתו יותר קרובים אלינו, והיו עובדי אלילים, והם ישראל נמולים שומרי שבת ושאר המצוות, אלא מעט ממה שהביאם צורך ההנהגה לעבר עליהם, והם מודים באלהי ישראל המוציאם ממצרים, כמו שאמרנו בעושי העגל במדבר"**. ירבעם וסיעתו היו יהודים כשרים שומרי מצוות, מאמינים בא-להים, אך הם טעו מסיבות מדיניות-פוליטיות ("שהביאם צורך ההנהגה לעבור עליהם") והקימו עגלים בבית-אל ובדן על מנת שישראל לא יעלו לירושלים, שהיתה בשליטת ממלכת יהודה. אנשי ירבעם שמרו כמעט את כל המצוות, לעומת אנשי ירבעם שכפרו בעיקר והתכחשו לכל. אז אמנם שניהם נקראים 'עובדי עבודה זרה' וחטאם חמור מאוד, אך יש ביניהם הבדל גדול.

אם כן, ריה"ל מציב את אחאב בקצה אחד, **הרחוק** מן היהדות מאוד, ואילו את ירבעם בקצה השני, **הקרוב** אל היהדות מאוד. כל השאר - הנצרות והאיסלם והפילוסופיה - יבואו ביניהם.

ושני חידושים יש כאן: ירבעם קרוב יותר ליהדות מן הנצרות והאיסלם, על אף שהוא נחשב עובד עבודה זרה, משום שהנצרות והאיסלם הם מצד אחד קרובים ומצד שני רחוקים: **"ואין לאלה (=לנצרות ולאיסלם) עליהם (=על סיעת ירבעם) מעלה אלא בהרחקת הצורות, אך ביון שהטו מקום הפונה ובקשו הענין הא-להי במקום שאיננו נמצא, זולת שנותם רב המצוות השמיעיות, כבר רחקו עד מאד"**. מצד אחד שתי הדתות הרחיקו את הצורות והפסלים ומאמינות בהתגלות הא-ל לבני אדם, אך מצד שני הן מתכחשות לארץ ישראל וביטלו את רוב המצוות, ומשום כך הפכו להיות רחוקות מן היהדות. חידוש שני: הפילוסופיה עדיפה על עבודת אלילים. אמנם הפילוסופיה היא למעשה כפירה בא-להים ובמציאותו כנ"ל, אך היא עדיין עדיפה על פני עבודת אלילים שהיא הפיכה של כוחות אחרים להיות אלילים. כביכול **מוטב כבר לכפור בא-להים מאשר לעבוד לאלהים אחרים**, משום שעבודה זרה זו כוללת בתוכה כפירה והיא אף חמורה יותר.

סיכום:

המדרג נראה כך:

השקר הגדול ביותר היא **עבודת אלילים** - אחאב וסיעתו.
למעלה מהם **הפילוסופיה** - נקיה מאלילות אך כופרת בבריאה ובהתגלות.
למעלה מהם **הנצרות והאיסלם** - מאמינות בבריאה ובהתגלות אך מתכחשות למצוות.
למעלה מהם **ירבעם** וסיעתו - מאמינים בא-להים ומקבלים מצוותיו אך עוברים על חלק מן המצוות.
למעלה מהם **היהודי המאמין בקב"ה ומחוייב לתורה ולמצוות בשלמות.**

נספח:

היחס אל הרפורמים בימינו עפ"י דברי ריה"ל

ריה"ל מתייחס אל סיעת ירבעם בסלחנות רבה. ירבעם בסך הכל חיפש תחליף לבית המקדש מסיבות פוליטיות ולשם כך החטיא את ישראל בעבודת העגלים, אך באמת הוא לא כפר בקב"ה. אלה הם יהודים נאמנים, נמולים ושומרי שבת ושאר מצוות, ואף מאמינים בכל אמונת ישראל ובהתגלות ובהשגחה, אלא שטעו בדרך עבודת ה' ונפלו לחטא שיש בו איסור עבודה זרה. זה אמנם חמור מאוד אבל אין זה מוציא אותם מן הכלל. הם לא כפרו בעיקר ולא הוציאו עצמם מחוץ לקהל ישראל. ריה"ל מדמה את טעותם של סיעת ירבעם בשני משלים: **"כְּמִי שֶׁנֹּשֵׂא אֶת אַחוֹתָיו לְצַרְךָ אוּ לְתַאֲוָה, אֲבָל הוּא מְקַיֵּם כָּל מִצְוֹת הַנְּשׂוּאִים כְּאֲשֶׁר צִוָּה בָּהֶם הָאֱלֹהִים, אוּ כְּמִי שֶׁאוֹכֵל בֶּשֶׂר הַחֲזִיר אֲבָל הוּא נִזְהָר בְּשַׁחֲטָה וּמִן הַדָּם וְזוֹלָתוֹ מִתְּנָאֵי הַמַּאֲכָלִים כְּאֲשֶׁר צִוָּה בּוֹ"**.

דרך זו של בחירה לקיים רק חלק מן המצוות ולא כולן מזכירה לנו את דרכם של היהודים הרפורמים בדורות אלה. אף הם יהודים מאמינים המבקשים להיות חלק מעם ישראל, אלא שהם טועים לחשוב מסיבות שונות שחלק מן המצוות לא שייכות אליהם בזמן הזה. הם מחליטים לעצמם מה מחייב אותם ומה לא, ומה מתאים לדור שלנו ומה לא מתאים. הם מאמינים כי אֱלֹהִים נתן לנו את התורה אך לאדם יש אוטונומיה לבחור ולהחליט מה הוא מקיים ומה לא. הם תופסים את המצוות בעיקר כמצוות סוציאליות ולא כמצוות שמעיות, מה שבהכרח מרחיק אותם מן הדת.

נראה כי נוכל לדמות את גישתנו אל הרפורמים כגישתנו של ריה"ל לסיעת ירבעם. אמנם הם טועים לגמרי, אך אין הם עובדי עבודה זרה ולא הוציאו עצמם מן הכלל. אמנם אין לאכול משחיתתם, ודייניהם ורבניהם אינם יכולים לשמש לנו פוסקי הלכה, אך הם עדיין בפנים. יש להתייחס אליהם כאל יהודים טועים.

פרק סה

העמקה במשמעות שמות הבורא

פיסקה טו

ריה"ל מבאר את שמות הבורא בכמה מקומות בספר, ובכל פעם הוא עושה זאת כהקדמה להבנת מושג עמוק אותו הוא מבקש לבאר

בפיסקה טו חוזר ריה"ל ומסביר את היחס בין שם הוי"ה ושם אלהים, והפעם באופן שונה ומעמיק יותר ממה שביאר לעיל (מאמר רביעי פסקאות א-ג, ראה שם).

ואכן, כאשר אנו עוסקים בביאורי ריה"ל לשמות הבורא ולתארו, מן הראוי שניתן את דעתנו על שיקול דעתו של ריה"ל בעריכת הספר. נושא זה של שמות הבורא מופיע בספר הכוזרי במספר מקומות: בתחילת מאמר שני (פסקאות א-ח), בתחילת מאמר רביעי (פסקאות א-ג), ושוב כאן (בפיסקה טו). לכאורה לא ברור מדוע פיזר ריה"ל עניינים אלה במקומות שונים, ומדוע לא ריכז את שיטתו בנושא זה במקום אחד?

על מנת לבאר זאת יש לחזור ולהזכיר את המבנה הכללי של ספר הכוזרי:

מאמר ראשון עוסק בסגולת עם ישראל והעניין האלוהי שבו; **מאמר שני** עוסק בסגולת ארץ ישראל; **מאמר שלישי** עוסק בחסיד ובמסורת תורה שבעל-פה; **מאמר רביעי** מסביר את מהות החיבור והקשר בין אלהים ואדם באופן מעמיק יותר.

בפתיחת מאמר שני, בטרם יעסוק בנושא סגולתה של ארץ ישראל, ראה ריה"ל לנכון להקדים דיון בדבר תארו וכינויו של הבורא, ומסתבר שראה בכך

הקדמה נחוצה. נבאר בקצרה את **דבריו שם** (ועיין שם להבנת הדברים על בוריים): תארו של הבורא נחלקים לשלש קבוצות: תארי הפעולות, תארי היחס ותארים שוללים. 'תארי הפעולות' הם כינויים לבורא על פי אירועים המתרחשים בעולם ומשפיעים על בני האדם, כגון 'רחום וחנון', 'מוריש ומעשיר', וכדומה. 'תארי היחס' הם כינויי שבח שבני אדם משבחים את הבורא, כגון 'ברוך ומבורך', 'מהולל', וכדומה. 'תארי שלילה' הם כינויים שבאים למנוע טעות, ומדגישים רק מה הבורא **אינו**, כגון 'חיל', רוצה לומר שהבורא ודאי אינו מת, על אף שגם הכינוי 'חיל' אינו מדויק שהרי אין הוא חי במשמעות אותה אנו מבינים את המושג חיים. וכן 'אחד' בא לומר שאין בו ריבוי, אך אין אנו יכולים באמת להבין את אחדותו באופן מלא.

רק אחרי שלמדנו את 'תארי הפעולות', כלומר את העובדה שהקב"ה פועל בעולם ומנהל אותו, וכי הוא 'רחום וחנון', 'שופט', 'קנא ונוקם', 'גבור', וכדומה, רק עתה נוכל להבין שיש מקום מסוים בעולם בו הוא פועל באופן רב יותר. רוצה לומר, **אלמלא היינו יודעים ומכירים בפעולותיו של הקב"ה בעולם לא היינו יכולים להבין את עניינה המיוחד של ארץ ישראל**. לא מספיק לדעת שיש בורא לעולם וכי הוא קיים ונמצא ברקע, אלא צריך להאמין שהוא פועל בעולם ומנהיג אותו, ועל כן ישנו מקום מיוחד בעולם בו אפשר לראות את פעולותיו בחוש.

כך הוא גם בפתיחת מאמר **רביעי**. זהו מאמר העוסק במהות הקשר בין הבורא ובין האדם, הבא לידי ביטוי רק בדת היהודית. על מנת להגיע לעיסוק מעמיק בבירור הקשר המיוחד הזה רצה ריה"ל לדון תחילה בהבדלים בין הדתות השונות: בין הפילוסופיה לנצרות ולאיסלם, ובין אמונתו של אחאב לאמונתו של ירבעם (ראה פסקאות י-ג). על מנת להסביר על ה'דירוג' בין האמונות השונות (ראה בפרק הקודם) הקדים ריה"ל והסביר את השמות א-להים והוי"ה - א-להים הוא הא-ל אשר כל אדם מכיר במציאותו. זו ההבנה הפשוטה שהעולם לא נוצר מעצמו אלא יש לו בורא, אך מהו הא-ל הזה אתה לא יודע. בכל השפות ישנם כינויים לא-להים, וכל הדתות מאמינות בו ובכוחותיו, אך אין שם הגדרה ובירור מהות, משום שאין קשר בין א-להים ובין העולם ובני האדם. לעומת זאת הוי"ה הוא השם הפרטי של הא-ל. יש כאן

צמצום והגדרה של המושג הרחב אֱלֹהִים, מתוך הקשר שיש לו עם העולם ועם בני האדם. **על פי הסבר זה אפשר עתה להבין את הדירוג:** אמונתו של אחאב כופרת אפילו בשם אֱלֹהִים; הפילוסוף מכיר באֱלֹהִים ובכוחו אך שולל קשר בינו ובין העולם; הנצרות והאיסלם מאמינות בקשר בין אֱלֹהִים והאדם אך מצמצמות את המחויבות של האדם לציווי האֱלֹהִים; אמונתו של ירבעם מכירה בקשר המחייב בין אֱלֹהִים ואדם וכי הוא נותן לאדם מצוות אך הוא לא מקבל עליו את כל המצוות; ואמונת היהדות המכירה בקשר ומקבלת עליה את התורה ואת המצוות אשר ציוה.

עתה, לאחר בירור מדרגות אמונה אלה, מגיע ריה"ל לבירור ההבדל בין שְׁמֵי אֱלֹהִים ושְׁמֵי הוֹי"ה ביחס ליהודי עצמו.

השמות אֱלֹהִים והוֹי"ה אינם שני כוחות שונים, ח"ו. מקור השפע הוא אחד אך ההבדל הוא באיכות המקבלים. שְׁמֵי הוֹי"ה מציין שפע אֱלֹהִים המתקבל בבני האדם באופן מלא.

מי שהקשיב היטב להסבריו של ריה"ל בעניין שְׁמֵי אֱלֹהִים ושְׁמֵי הוֹי"ה עלול היה להגיע לתפיסה מוטעית, בה, כביכול, ישנם בעולם שני כוחות שונים: האחד הוא אֱלֹהִים, אשר ברא את העולם ומפעיל אותו ואחראי על כל כוחות הטבע (את הכוח הזה מכיר הפילוסוף באופן הקרוב ביותר לשלמות); והשני הוא הוֹי"ה, אשר מתחבר אל האדם ומצווה אותו, משגיח על העולם ומטפל בבני האדם, והוא אשר בחר בעם ישראל ובארץ ישראל. על פי תפיסה זו, לכוח הנקרא אֱלֹהִים מחוייבת כל הבריאה וכל האנושות, ואילו הוֹי"ה הוא אֱלֹהִים העברים אשר נגלה רק אליהם, ועל כן הם בלבד מחוייבים לו.

אדרבה, לעובדי האלילים קל יותר להבין תפיסה כזאת. זה נראה מסודר יותר - כוח אחד אחראי על משהו אחד, כוח אחר אחראי על משהו אחר, וכל אדם יבחר לו איזה כוח הוא רוצה להאמין בו, והכל פשוט וברור.

על-מנת להוציא מן השורש הבנה מוטעית זו, וכדי להדגיש כי אין כאן שני כוחות שונים אלא אֱלֹהִים והוֹי"ה הם למעשה אותו הכוח עצמו, מביא ריה"ל את המשל על אור השמש: **"וְאֹסִיף לְךָ בְּאֹר בְּדַמְיוֹן מֵהַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהִיא אַחַת, אֲךָ מִתְחַלְפִּים מַעֲרֻכֹת הַגְּשָׁמִים הַמְקַבְּלִים אוֹתָהּ, וְאֲשֶׁר יִקְבַּל אֶרֶח**

קבול שלם יותר מכלם הפנינים והשהם, על הדמיון, והאור הצח והמים, ויקרא בזה 'אור נוקב', ויקרא באבנים הזכות והשטחים הקלליים 'אור בהיר', על הדמיון, ובעצים ובארץ וזולתם 'אור נראה', ובכל הדברים בכללות 'אור סתם בלתי שם מיוחד' (פסקה טו).

"השמש היא אחת אך מתחלפים מערכות הגשמים המקבלים אותה", כלומר, ההשפעה מן המקור היא זהה, אך איכות הקבלה תלויה במקבל. יש עצמים שאור השמש חודר בהם לגמרי, מקצה לקצה, כגון האוויר, המים, אבנים טובות שקופות; יש עצמים שהאור אינו חודר בהם אך הם מנצנצים ומבריקים ומחזירים אור; יש עצמים שהאור רק מאיר אותם והם נראים טוב יותר מאשר בזמן שהיו שרויים בחשכה.

והנמשל הוא ברור: השמש היא מקור השפע והאור לעולם, ונמשלת לבורא העולם ומנהיגו. האל אחד הוא ומשפיע באופן אחיד לכל הבריאה, אך לא כל אחד מסוגל לקלוט אותו באופן מוחלט. "והאור הסתם הוא כמו אמרנו 'אלהים', כאשר התבאר, והאור הנוקב הוא כמו 'הוי"ה' שם נודע" (שם).

המחשבה המוטעית שיש כאן שני כוחות - אלהים והוי"ה - נובעת מן ההבדל במקבלים:

יש מי שאינו מזהה כלל את האור ואינו מכיר כלל בקיומו של האל. אלו הם עובדי האלילים הכופרים במציאותו של האל.

יש מי שמזהה את האור אך אינו מזהה את מקור האור, וכביכול השמש נסתרת מעיניו על ידי עננים ואינה נראית. זוהי הבנת הפילוסופים, המכירים במציאות של כוח יוצר ופועל, אשר אף תובע מן האדם להיות איש מוסרי ונעלה, אך אינם מכירים בהשפעה התמידית של האל על העולם, ובאפשרות חיבור ודיבור בין אלהים ובני אדם.

דרגה למעלה מזו היא דרגתם של שתי הדתות - הרי הם כאיש אשר מכיר באור ובמקור האור אך האור אינו חודר בו אלא מאיר אותו מבחוץ. הן מכירות באלהים ובכוחו, ואף מאמינות באפשרות לקשר ישיר בין אלהים ובין הבריאה, אך הן לא מקיימות את מצוותיו ומשום כך אינן יכולות להידבק בו.

למעלה מזו היא מדרגתו של ירבעם, בו האור חודר יותר ומגיע לדרגה

של חיבור עמוק, אך עדיין יש שם מחיצות הואיל ואינו מקבל עליו את כל המצוות בלב שלם.

המדרגה הגבוהה ביותר היא היהודי, וליתר דיוק היהודי החסיד השלם אשר זוכה לנבואה, אשר בו האור הא-לוהי חודר באופן המלא ביותר. מדרגה זו של קבלת האור הא-לוהי היא הנקראת הוי"ה.

"וְהָאֹר הַסֵּתֶם הוּא כְּמוֹ אֲמִרְנוּ 'אֱ-לֹהִים', כְּאֲשֶׁר הִתְבָּאֵר, וְהָאֹר הַנוֹקֵב הוּא כְּמוֹ 'הוִי' ה' שֵׁם נוֹדָע".

השפע הא-לוהי הוא זהה ואחיד, אך יש אנשים שהוא חודר בהם ויש אנשים שאינם רואים אותו כלל. לדוגמא, מי שמאמין בהשגחה פרטית רואה ומרגיש כל הזמן איך הקב"ה מנהל אותו ומזמן לו כל מיני שליחים. הוא מרגיש את א-להים איתו בכל רגע ורגע. לעומתו מי שאינו מאמין בהשגחה ממילא אינו חש בה כלל, ומתנהל ממקרה למקרה, והוא חי בהרגשה שהוא בהסתר פנים. הוא אינו מאפשר לאור הא-לוהי לחדור אליו.

האדם המאמין רואה בכל דבר את השגחת הבורא, הן בענייני הפרטיים והן בענייני הכלל. הכופר אינו רואה שום דבר א-לוהי בעולם, ומבחינתו הכל הוא טבע ומקריות. עניין זה דומה לגלי רדיו הנמצאים כל הזמן באוויר, אך אי אפשר להרגיש בהם או לשמוע אותם מבלי להשתמש במכשיר מיוחד. המשדר שולח גלי רדיו כל הזמן, אך רק מי שפותח את המכשיר בתדר הנכון מסוגל לקלוט את השידורים. אדם שהאור הא-לוהי חודר בו הוא אדם שמחובר אל המקור הרוחני של העולם. הוא מכוון עצמו ומכין עצמו להיות ראוי לשמוע את דבר ה' בעולם. **"וְאֵלֶּה הַנִּפְשׁוֹת יֵשׁ לָהֶם מוֹצָא וּמְחַצֵּב מִזֶּרַע 'אָדָם' כְּאֲשֶׁר הִתְבָּאֵר** (ראה מאמר ראשון פסקה צה). **וְנִמְשְׁכֵת הַסְּגָלָה וְהַלֵּב דוֹר אַחַר דוֹר וְזָמַן אַחַר זָמַן, וַיֵּצֵא הַמּוֹן בְּנֵי אָדָם זוֹלַת הַלֵּב הַהוּא - קִלְפוֹת וְעֵלִים וְשָׂרְפִים וְזוֹלָתָם. וְנִקְרָא אֱ-לֹוֶה הַלֵּב הַזֶּה בְּפֶרֶט 'הוִי' ה'" (שם). כלומר, רק ביחס לבני אדם אלה, הראויים לקבל את האור החודר אליהם באופן מלא, נקרא הא-ל ב"שם הוי"ה.**

ההבדל בשמו של הבורא יתברך בין בראשית פרק א לפרק ב נובע אף הוא מן השינוי במקבלים – רק לאחר שנברא האדם יכול הבורא להופיע בעולם באופן מלא

הנה ידועה השאלה בדבר ההבדלים בין תיאור הבריאה בפרק א לתיאורו בפרק ב, ובמיוחד ההבדל הנוגע לשמו של הבורא ית': לאורך פרק א הבורא נקרא בשם אֱלֹהִים, ואילו בפרק ב משתנה שמו והוא נקרא הוֹי"ה-אֱלֹהִים. מדוע חל שינוי זה? (וראה מה שכתבנו בעניין זה ובביאור שיטת רש"י בפירושו לתורה שם, לעיל בתחילת מאמר זה).

מסביר ריה"ל הסבר מעניין: עד אשר לא נברא האדם, שהוא תכלית הבריאה, והוא הבריה היחידה המסוגלת לקלוט את האֱלֹהוּת ואת 'האור החודר' באופן מלא – כביכול אין השפע האֱלֹהי יכול למלא את כל ייעודו. שֵׁם הוֹי"ה יכול לבוא לידי ביטוי בעולם רק אם יש אדם המסוגל לקלוט אותו, ועל כן במשך כל ימי הבריאה נמצא רק שֵׁם אֱלֹהִים.

"וַיַּעֲבֹר הַדְּבָקוֹ בְּאָדָם הָעֵתָּק שֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרֵי כָלוֹת מַעֲשֵׂה בְרָאשִׁית אֶל הוֹי"ה-אֱלֹהִים, וַיִּכְמוּ שְׂאֲמָרוֹ רַבּוֹתֵינוּ: "נִקְרָא שֵׁם מְלֵא עַל עוֹלָם מְלֵא", וְשִׁלְמוֹת הָעוֹלָם לֹא הָיָה כִּי אִם בְּאָדָם אֲשֶׁר הָיָה לֵב כָּל שְׂקָדָם לוֹ" (שם).

רעיון זה של ריה"ל דומה לרעיון הידוע של "אין מלך בלא עם", רוצה לומר, גם המלך הגדול ביותר יכולה מלכותו לבוא לידי ביטוי רק אם יש לו עם ונתינים הסרים למרותו. אם אין לו למלך על מי לשלוט במה מתבטאת מלכותו? על כן אין זו פגיעה בגדולתו של הקב"ה לומר שהוא 'זקוק' לבני האדם ולעם ישראל על מנת למלוך עליהם. אמנם בוודאי "ה' מֶלֶךְ (עכשיו) ה' מֶלֶךְ (מאז ומעולם) ה' ימלוך לעולם ועד", אך המלכות כביכול מוכתרת מלמטה, והעם מכתיר עליו את המלך. זוהי גם משמעות הפיוט הנפלא "אדון עולם": "אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא" – אמנם הבורא מֶלֶךְ ושלט עוד בטרם נברא כלום, אך רק לאחר הבריאה באה מלכותו לידי ביטוי – "לעת נעשה בחפצו כל – אזי מלך שמו נקרא", כלומר, רק לאחר שהכל נברא ונעשה, רק אז נקרא שמו של הבורא "מֶלֶךְ" על ידי הבריות אשר ברא.

אם כן, אין רחוק מן השכל להבין כי הופעתו של אֱלֹהִים בעולם תלויה באפשרות של הבריאה לקבל את השפע האֱלֹהי. על פי הכנת הברואים

כביכול משתנה שמו של הא־ל, וכל אחד מצליח לקלוט עוצמה אחרת של השפע ושל האור הא־לוהי הנובע ממקור אחד. "שם מלא על עולם מלא" - כאשר העולם מלא ומתוקן אזי יכול להופיע בו הבורא באורו השלם.

ביאור הויכוח בין משה רבנו ובין הקב"ה לאחר חטא העגל

על פי הבנה זו של ההבדל בין 'אור חודר' ל'אור חיצוני' באופן הופעת ה' בעולם, מסביר ריה"ל גם את הויכוח בין משה רבנו לקב"ה לאחר חטא העגל, שבקריאה פשוטה אינו מובן כלל.

לאחר חטא העגל מודיע הקב"ה למשה: "ויאמר: פני ילכו והניחותי לך". עונה לו משה: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שמות לג, יד-טו). מה פשר הדברים?

מסביר ריה"ל: "וְשֵׁם הוֹי"ה הוּא הַמְּכַנֶּה מִמֶּנּוּ בְּפָנִים, בְּאִמְרוֹ: 'פְּנֵי יִלְכוּ, וְאִם אֵין פְּנֵיךָ הֹלְכִים, וְהוּא הָעֵנִין הַמְּבַקֵּשׁ בְּאִמְרוֹ: 'יֵלֶךְ נָא אֶ-דְּנִי בְּקִרְבִּנִי" (שם). כלומר, הופעת הקב"ה בעם ישראל באופן מלא - שם הוי"ה - נקראת 'פנים'. לאחר החטא מציע הקב"ה שהוא יסיר את ההשפעה השלמה של 'האור החודר' ויעבור להנהגה רחוקה יותר. משה רבנו מתנגד להצעה זו ומבקש שהקב"ה ישאיר את השפעתו השלמה בעם ישראל.

"הניצוץ היהודי"

ריה"ל אמנם ייחס את מדרגת ה'אור חודר' הא־לוהי רק למי שזכו להתגלות נבואית, אך בתורת החסידות הרחיבו רעיון זה על כל יהודי ויהודי. לכל יהודי יש את התכונה המאפשרת לאור הא־לוהי לחדור אליו, ויש בו מה שמכונה 'הניצוץ היהודי'¹¹. רוצה לומר, בנשמתו של כל יהודי ישנה הכנה רוחנית מיוחדת המאפשרת לו להיות כלי להתחברות עם הבורא. אנחנו לא מסוגלים להבין מה גורם לאדם רחוק מיהדות פתאום לחזור בתשובה, ללמוד

11. וראה בספר 'תניא' לאדמו"ר הזקן פרקים א-ב מה שכתב "דלכל איש ישראל, אחד צדיק ואחד רשע, יש שתי נשמות שהן שתי נפשות: נפש אחת מצד הקליפה... ונפש השנית בישראל היא חלק א־לוה ממעל ממש", וזהו לענ"ד הרעיון המופיע פה לראשונה בריה"ל בעניין 'האור החודר'. גם הראי"ה קוק מזכיר עניין זה במקומות רבים, וראה למשל דבריו באיגרת תקנ"ה בעניין סגולה ובחירה.

תורה, לקיים מצוות. יתרה מזו, פעמים רבות אנו עומדים משתאים נוכח סיפורים ועדויות על יהודים שגילו את יהדותם ואת אמונתם דווקא מתוך חושך גדול, כאשר הם היו בזמנים ובמקומות הנראים רחוקים מכל אפשרות ליהדות, עד שקשה לתפוס ולהבין כיצד דבר זה אפשרי. אין זאת אלא כי אותו ניצוץ א־לוהי-רוחני הקיים בהם פעל את פעולתו. אשרינו מה טוב חלקנו.

פרק 10

שֵׁם "אֱלֹהִים" יָכוֹל לְהִיתַפֵּס בְּשֵׁכַל וּבִהְגִּיּוֹן אֲךָ שֵׁם "הוֹי" הוּא לְמַעַלָּה מִן הַדַּעַת

פיסקה 10

ריה"ל מוסיף עוד נקודה חשובה על ביאור זה.

ישנו עוד הבדל חשוב בין שֵׁם "אֱלֹהִים" לשֵׁם "הוֹי"ה". שֵׁם "אֱלֹהִים" הוא מה שאדם יכול להשיג בשכלו באופן הגיוני, ללא שום התערבות חיצונית של כוח אחר. משום כך הפילוסופים הצליחו להגיע למדרגה גבוהה מאוד של הכרת "אֱלֹהִים". לעומת זאת את שֵׁם "הוֹי"ה" אי אפשר לקלוט על פי שכל והגיון, ולשם כך צריך האדם לזכות להארה מיוחדת מלמעלה, להתקשרות, להשראה, להתגלות.

זאת גם הסיבה לכך שהגויים אינם מכירים את שֵׁם "הוֹי"ה" ומכירים רק את שֵׁם "אֱלֹהִים", כפי שאומר פרעה למשה רבנו "לא ידעתי את הוֹי"ה" (שמות ה, ב), אך ראינו לפני כן שאת שֵׁם "אֱלֹהִים" הזכיר פרעה (שמלך לפניו) בפני יוסף כמה פעמים: "הנמצא כזה איש אשר רוח אֱלֹהִים בו" (בראשית מא, לח); "אחרי הודיע אֱלֹהִים אותך" (שם, לט).

מי שזוכה לנבואה ולהתקשרות מרגיש חוויה מיוחדת במינה: "אֲבָל עֲנִין הוֹי"ה לֹא יִשָּׁג בְּהַקְשָׁה (=בהגיון פילוסופי), אֲךָ בְּרֵאִיָּה הֵיא הַנְּבוֹאִית אֲשֶׁר בָּהּ יָשׁוּב הָאָדָם כְּמַעַט שִׁיפְרֹד מִמִּינוֹ וַיִּדְבַּק בְּמִין מְלֹאכֵי וְתַכְנִס בּוֹ רוּחַ אַחֲרָת... וְאִזּוֹ יִסּוּרוּ מִלֵּב הָאָדָם הַסְּפָקוֹת הַקּוֹדְמוֹת אֲשֶׁר הִיא מְסַתֶּפֶק בְּאֱלֹהִים, וַיִּלְעַג לְהַקְשׁוֹת הָהֵם אֲשֶׁר הֵיוּ רְגִילוֹת לְהַגִּיעַ בָּהֶם אֶל הָאֱלֹהוֹת וְהִיחֹד, וְאִזּוֹ יָשׁוּב הָאָדָם עוֹבֵד, חוֹשֵׁק בְּנַעֲבָדוֹ, וּמוֹסֵר נַפְשׁוֹ לְהַרְיָגָה עַל אֲהַבְתּוֹ, לְגִדּוֹל מֶה שֶׁהוּא מוֹצֵא מֵעֲרֵבוֹת הַדְּבִיקָה בּוֹ וְהַנִּזְק וְהַצָּעֵר בְּהַתְרַחֵק מִמֶּנּוּ". בחוויה הזאת נפשו

של האדם כמעט פורחת ממנו, והוא כביכול כמעט הופך להיות מלאך. זאת דביקות רוחנית נפלאה, חוויה נפשית המשפיעה גם על השכל וההכרה, והיא מביאה את האדם בבת אחת להבנה וידיעה במציאות ה'. ולא זו בלבד שהגיע להכרה וידיעה, אלא הוא מגיע לאהבה וכיסופים ולרצון לשוב ולזכות לחוויה כזו פעם נוספת. הוא מוכן למסור את נפשו באהבת ה', ומצטער על ריחוק השכינה ממנו. כך נראית השפעתו של 'האור החודר' באדם, וזוהי מעלה לה מסוגל להגיע רק אדם מישראל.

התורה משתמשת בשם 'הוי"ה' בהתגלות אל האבות ועם ישראל, ואילו אל שאר האומות הגילוי הוא בשם 'אלהים', משום שאלהים זהו דיבור קשה ומזהיר ומצווה

לעיל לימד אותנו ריה"ל על ההבדל בין שם הוי"ה שהוא 'האור החודר', הנכנס אל האדם ואל כל ישותו, לבין שם אלהים שהוא 'אור חיצוני' אשר אין לו חיבור אל האדם.

מעניין לעקוב בפסוקי התורה אחר הופעות שם אלהים ושם הוי"ה, ולמצוא בהם אישוש וחיזוק לדברי ריה"ל - מתי התורה משתמשת בשם אלהים ומתי בשם הוי"ה. [אמנם, יש לסייג ולומר כי אין אנו מתיימרים להסביר על ידי כך את כל הפסוקים ואת כל האזכרות המופיעות בתורה, ובוודאי הדברים עמוקים וצריכים ביאור בכל מקרה לגופו. לא באנו כאן אלא לתת כיוון כללי לביאור הדברים].

לכאורה ניתן לראות הבדל זה גם כאשר הבורא ית' מדבר אל אנשים שונים.

כאשר הבורא מדבר אל האבות ואל בניהם אחריהם הוא מתגלה בשם הוי"ה, אך בדיבור אל אנשים מאומות העולם הוא מתגלה בשם אלהים. בדיבור אל נוח נאמר: "ויאמר אלהים לנח" (בראשית ו, ג); "וידבר אלהים אל נח" (שם ה, טו). כשמלאך נגלה להגר נאמר "ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים" (שם כא, יז), ואילו אצל אברהם נאמר "ויקרא אליו מלאך ה'" (שם כב, יא). אצל אבימלך נאמר "ויבוא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה" (שם כג, ג); "ויאמר אליו האלהים בחלום" (שם שם, ו). אצל לבן נאמר "ויבוא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה" (שם לא, כד); יוסף הצדיק אומר לפרעה: "את אשר

הא־להים עושה הגיד לפרעה" (שם מא, כה). אצל בלעם הרשע - בלעם אומר: "ויאמר אליהם לינו פה הלילה והשיבותי אתכם דבר כאשר ידבר הוי"ה אלי" (במדבר כב, ח) - הוא מכריז שהוי"ה יתגלה אליו, אך בפועל מה קורה? "ויבוא א־להים אל בלעם" (שם שם, ט)¹².

אנו רואים כאן בבירור שכאשר הבורא מתגלה אל אוהביו הוא נגלה אליהם בשם הוי"ה, ואילו אל בני אדם שאינם דבוקים בו בכל לבבם ובכל נפשם אין הוא נגלה בשם הוי"ה אלא רק בשם א־להים. מכאן הוכחה לכאורה לדברי ריה"ל שההבדל בין שתי הופעות הבורא תלוי במקבלים עצמם. יש שאינם מסוגלים ואינם ראויים להתקשר ולהתחבר עם הבורא באופן המקסימלי האפשרי לאדם, ועל כן החיבור איתם הוא בעוצמה נמוכה יותר, לעומת זאת אל הדבקים בבורא ההתגלות היא 'אור חודר' בכל עוצמתו.

אך עדיין יש להבין: הרי סוף סוף יש כאן חיבור! יש כאן דיבור ישיר בין הבורא לבין אדם בשר ודם! איך אפשר לומר שהתגלות כזו היא שם "א־להים", הרי לשם "א־להים" אין חיבור כלל עם הבריאה ועם בני האדם!

אכן, נראה לי לפרש ששם א־להים המוזכר כאן אינו בא במשמעותו הרגילה. בוודאי שיש כאן קשר והתייחסות לבני האדם, ואין זה הא־להים המנותק מן הבריאה ואינו מטפל בה. אך יחד עם זאת, אין זה קשר ודיבור רגיל של הבורא עם בחיריו. זהו דיבור קשה, דיבור שבא אל האדם לפתע פתאום ומצווה עליו ציווי. זה איננו דיבור של קשר ושל חיבור שמו עם נביאיו ויודעי שמו אלא יש כאן 'הנחתה' וציווי חד-צדדי. משום כך לא מופיע כאן שם "הוי"ה" אלא שם "א־להים".

על פי זה נוכל להבין גם את הפסוקים הפותחים את פרשת בשלח, המתייחסים לעם ישראל אך מופיע שם דווקא שם א־להים: "ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם א־להים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר א־להים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה: ויסב א־להים את העם דרך המדבר ים סוף וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים". מדוע לא נזכר כאן שם הוי"ה? הרי מדובר בבורא המתערב בבריאה ופועל בה, ואין זהו הא־לה המנותק שכביכול אינו מודע!¹³

12. חילוק זה ראיתי בביאורו של הרב טולדנו לספר הכוזרי, עמ' 209.

13. שאלה זו הביאה את בעל 'העקדה' לפרש כי בהכרח פסוקים אלה מתארים את מחשבתו של

אמנם על פי מה שביארנו אפשר לומר אף כאן: מדובר בהנהגה קשה, הנהגה שאינה מתוך קשר וחיבור אלא מתוך קושי והכרח. עם ישראל אינו משתף פעולה ואינו מאמין בקב"ה באופן מוחלט, ומשום כך אי אפשר להכניס אותו מיד לארץ ולהעמיד אותו במצבים קשים ומסוכנים. ממילא "כמים הפנים לפנים" - אף אני אנהיג אתכם ביד קשה עד אשר נגיע למצב בו יש בינינו קירבה ואמון.

על פי ריה"ל ה'אלהים' של הפילוסוף הוא האלהים המוזכר בתורה

יש הטוענים כי ריה"ל מתייחס אל התיאולוגיה הפילוסופית כאל טעות, ולשיטתו מה שהפילוסופיה מכנה בשם "אלהים" אינו אלא תפיסה פשטנית ושגויה של המהות האלהית האמיתית.

לענ"ד אין הדבר כן. מדבריו בכמה מקומות בספר נראה שריה"ל מכבד מאוד את תפיסת האלוהות של הפילוסופיה, ואף רוחש כבוד לאנשי הפילוסופיה עצמם. לשיטתו של ריה"ל הפילוסופים הצליחו להשיג כל מה שאדם אנושי יכול להגיע אליו בהכרת האלוהות, ואף הפכו בעקבות כך להיות אנשים טובים ונעלים יותר מן האדם הרגיל. בכל מקום בו דן ריה"ל בפילוסופיה ובפילוסופים אין הוא מגנה אותם ואין הוא תוקף אותם, אלא אדרבה, הוא מדגיש כי רק העובדה שלא זכו להתגלות של הבורא מנעה מהם להגיע אל השלמות האמתית בהכרת הבורא. אילו היו זוכים להתגלות ולקשר עם הבורא היו הפילוסופים מבינים מיד שכמה וכמה הנחות יסוד שלהם הינן שגויות, אך כל זמן שלא זכו לכך אין להאשימם במצבם זה. הם אמנם אינם רואים את "אלהים" כבורא, ולשיטתם העולם קדמון, אך אין זאת אלא משום שעל פי תפישתם אין הם יכולים להעלות על דעתם קשר בין הבורא יתברך לבריאה. יחד עם זאת הם מכירים בכך שאלהים הוא "סיבת העולם ועילתו", כלומר שהוא הכוח המקיים את העולם ומניע אותו, והוא השכל העומד אחר כל החכמה שבטבע¹⁴.

פרעה על השתלשלות העניינים, והוא הרי אינו יודע את דרכי הנהגתו של הוי"ה, ואין בפסוקים אלה תיאור אובייקטיבי של המציאות!
14. וראה אריכות בביאור דעת הפילוסופים בעניינים שונים במאמר חמישי פסקאות ג ואילך,

אותו "אֱלֹהִים" של הפילוסופים - הכוח המפעיל את העולם ומקיים אותו, השכל והחכמה המופלאה של העולם על כל חלקיו, האין סוף הבלתי נתפס - הוא האֱלֹהִים בו מאמינה היהדות (אך הוסיפה על כך, כמובן, כי הוא אשר ברא העולם יש מאין). אמנם היהדות יודעת גם כי אותו האֱלֹהִי, בנוסף לכל האמור לעיל, הוא גם מדבר עם בני אדם ומצווה אותם, ומשגיח על כל הנעשה, ובני האדם יכולים להתחבר ולהידבק בו. זהו אותו האֱלֹהִי, אך לא כל אדם ראוי להבין ולהכיר בכך, והכל תלוי במקבלים (וכפי שביארנו לעיל באריכות).

פרק טז

הכרה מתוך חוויה מביאה לאמונה חזקה יותר מידיעה שכלית

פיסקה טז

הכרה מתוך התקשרות וחוויה היא עמוקה ועוצמתית יותר מידיעה שכלית, והיא מביאה את האדם לידי אמונה חזקה שאינה ניתנת לערעור

יש לשים לב ולא לטעות. אמנם אמרנו שהכרת שם "א-להים" נתפסת בשכל ובהיגיון ואילו שם "הוי"ה" הוא למעלה מן הדעת, אך אין הכוונה לומר שההתקשרות וההתחברות של האדם עם שם "הוי"ה" אינה שכלית ואינה הגיונית. אדרבה, ההיפך הוא הנכון. על פי ריה"ל, החוויה אותה חווה האדם הזוכה להתגלות אינה מגותקת מחושיו ומשכלו אלא היא מחוברת אליהם חיבור מוחלט. האדם הזוכה להתגלות חווה את 'האור החודר' **בכל ישותו**, ומכיר בו הן בשכלו והן בחושיו הגשמיים. בשעת ההתקשרות כל כוחות האדם מתחברים אל הבורא ומכירים בו - הן כוחות הנשמה, הן כוחות השכל והן כוחות הגוף - ועל ידי כך מגיע האדם להכרה וידיעה ברמה הגבוהה ביותר. אם כן, את שם "א-להים" מכיר האדם באמצעות שכלו, אך את שם "הוי"ה" הוא מכיר בכל כוחותיו ובכל עצמותו. זהו 'אור חודר' החודר אל כל החורים והסדקים שבאדם וממלא את כל ישותו.

"אמר הכוזרי: כָּבֹד הַתְּבָאָר לִי הִהְפָּרֵשׁ בֵּין 'א-להים' ו'הוי"ה' וְהַבְּיָנוּתִי מֵהַ בֵּין א-להי אֲבֹרָהֶם וְאֱלֹהֵי אֲרִיסְטוֹ, וְשֵׁה'הוי"ה' תְּכַסְּפֶנָּה לוֹ הַנְּפִשׁוֹת בְּטַעַם וְרֵאִיָּה, וְ'א-להים' יֵטֵה אֱלֹוֹ הַקְּשָׁה. וְהַטַּעַם הַהוּא יָבִיא מִי שֵׁיִגִיעַ אֱלֹוֹ שֵׁיִמְסֹר נַפְשׁוֹ עַל אֲהַבְתּוֹ וְשֵׁיִמּוֹת עָלֶיהָ, וְהַהַקְּשָׁה הַזֹּאת הִיא רוֹאָה כִּי רוֹמְמוֹתוֹ חוֹבָה בְּעוֹד שְׁלֹא תִזְיֵק וְלֹא יִגִיעַ בְּעִבּוֹרָה צֶעַר" (פיסקה טז).

ישנו משפט רווח בין הבריות האומר "במקום בו נגמר השכל מתחילה האמונה", ורוצה לומר שכביכול האמונה היא אינה עניין שכלי והיא איננה ניתנת להבנה הגיונית, וממילא מה שאי אפשר לדעת בוודאות מוחלטת באמצעות השכל נשאר רק להאמין בו. אך ריה"ל מלמד אותנו להיפך. אדרבה, האמונה נמצאת אצל האדם ברבדים עמוקים ומשמעותיים יותר מן השכל. יש לאדם רגשות נמוכים ורגשות גבוהים. רגשות נמוכים הם שטחיים וזמניים. אדם רואה נוף יפה או תמונה יפה ומתפעל, או חלילה רואה בטלוויזיה תאונה ומזדעזע, אך לאחר זמן קצר התמונה שראה חולפת והוא שוכח וממשיך בחייו הרגילים. לעומת זאת אדם שחווה בעצמו אירוע רגשי, הרגש נשאר טבוע בו לאורך זמן רב יותר. התקשרות עם הבורא מותרת באדם הרגשה מיוחדת שטעמה אינו נשכח ממנו, והוא נושא עמו הרגשה זו כל חייו.

הבדל נוסף בין ידיעה שכלית להכרה חווייתית היא מידת ההזדהות והשכנוע. מה שהאדם יודע רק באמצעות שכלו הוא אינו דבר יציב וקבוע, ובקלות עלול האדם להגיע למצבים בהם יערער על הבנתו וידיעתו, ואף יתכחש לכל מה שידע עד כה. לעומת זאת דברים שאדם חווה והרגיש הרי הם טבועים בו לגמרי, והוא יודע אותם בוודאות שאינה ניתנת לערעור. אדם שחווה קשר חווייתי עם הבורא אף יהיה מוכן למסור את נפשו על אמונתו, אך לא יהיה מוכן לעשות כן על ערכים הגיוניים אחרים אשר הוא דוגל בהם. מי שחווה בעצמו עניין מסוים יעמוד איתן כנגד כל ניסיון לשכנעו ולהניאו מדעתו.

אברהם אבינו הגיע לאמונה בזכות התגלות וחווייה אישית, ומשום כך הגיע לדרגות גבוהות עד כדי מסירת הנפש, ובזכות כך הצליח לחיות חיים מעל הטבע

על פי ריה"ל, אמונתו של אברהם לא באה לו מתוך הכרה והבנה שכלית (כמו שביאר הרמב"ם באריכות בהלכות עבודה-זרה פ"א ה"ג¹⁵), אלא מתוך חוויה וקשר

15. וראה מה שכתבנו בשיטתו לעיל מאמר ראשון פרק ו (עמ' 43).

ישיר עם הבורא¹⁶.

**"וּבְאֵמֶת סִבַּל אַבְרָהָם אֹר כְּשִׂדִים וְהַגְּרוֹת וְהַמִּלָּה וְהַחֲקֵת יִשְׁמַעְאֵל
וְעַקְדַת יִצְחָק לְשַׁחַט אוֹתוֹ, כִּי רָאָה מִן הָעֵנָן הָאֱלֹהִי מֶה שֶׁרָאָה, טַעַם
לֹא הִקְשָׁה" (פיסקה יז).**

ריה"ל מגלה לנו כי עוד בזמן שהיה אברהם אבינו באור-כשדים, בתחילת דרכו בעולם, כבר שם הוא חווה את העניין הא-לוהי בדרך של "טעם ולא הקשה", כלומר בדרך חוויה חושית-ממשית ולא בדרך של הקשה שכלית-הגיונית. התורה אינה מספרת את שאירע לאברהם באור-כשדים, אך חז"ל במדרשים מגלים לנו על כך שאברהם נתנסה ומסר את נפשו על קידוש השם, והושלך ע"י המלך נמרוד אל כבשן האש על שלא הסכים לעבוד עבודת אלילים. משמע מדברי ריה"ל כי לדרגה זו של מסירות נפש על אמונתו הגיע אברהם אבינו רק בזכות ההתגלות הממשית שזכה לה. אילו היתה אמונתו נסמכת ומתבססת רק על מסקנות הגיוניות שכליות אזי סביר להניח שלא היה מוסר את נפשו, אלא היה מוצא תירוצים והצדקות מדוע מעשה זה מותר לו בסיטואציה זו (וכפי שכתב לעיל בפיסקה טו). בזכות דבקות זו של אברהם בבורא הגיע אברהם למדרגות רוחניות גבוהות, ואף חייו הגשמיים היו מעל הטבע¹⁷. משום כך אברהם אבינו ניצל מכבשן האש אך הרן אחיו אשר נזרק אף הוא לכבשן - נשרף. אברהם אבינו זכה לקשר וחיבור מיוחד עם בוראו, ובזכות זאת עמד בכל הניסיונות הקשים שנתנסה בהם. עם כניסתו לארץ כרת הקב"ה ברית עם אברהם¹⁸, ובמהלך התגלות זו הקב"ה 'הוציא אותו החוצה' לספור את הכוכבים, ופירשו חז"ל שאמר לו הקב"ה: 'צא מאיצטגנינות שלך', רוצה לומר: הקשר בינינו לא יהיה מבוסס על שכל והגיון ועל דרך העולם הטבעית אלא על קשר אישי בלתי אמצעי.

**"וּבְאֵמֶת נִקְרָא 'אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל' מִפְּנֵי שֶׁהָרְאוֹת הַזֹּאת הֵיְתָה נְעֻדְרַת
בְּזוֹלָתָם" (שם).**

16. וראה מה שכתבנו לגבי ההבדל העקרוני בין שיטת הרמב"ם לשיטת ריה"ל, לעיל מאמר שני פרק כו (עמ' 34).

17. כאמור לעיל, דבקות בעניין הא-לוהי מביאה את האדם לחיים גשמיים מעל הטבע, ראה מאמר ראשון פיסקה קט.

18. ברית בין הבתרים נכרתה בארץ ישראל דווקא, כפי שכתב ריה"ל לעיל במאמר שני פיסקה טז.

התכונה הזאת, של דבקות נפשית בבורא שאינה מבוססת על שכל והיגיון אלא על חוויה וקשר, עברה מאברהם אבינו לזרעו אחריו. העניין האלוהי עובר בתורשה, ורק מי ששייך לזרעו של אברהם אבינו יכול להידבק בבורא באופן כזה. ממילא אין לבוא בטענות לפילוסופים על כך שהם אינם משיגים ומכירים את הו"ה, שהרי הם אינם שייכים בזה כלל. הם אינם יכולים לחוות ולהרגיש דבקות בבורא, ואין להם כלים להכרת האלהים אלא רק על ידי השכל וההיגיון בלבד.

טבע האדם השואף לרוחניות הוא להתחבר אל אנשים המקרינים החוצה רגש וחוויה רוחנית, יותר מאשר אל אנשים שכליים המלמדים תוכן עיוני

ריה"ל מוסיף הערה מעניינת: דע לך שאנשים המחפשים רוחניות ומבקשים את דבר ה' נוהים אחרי אנשים רוחניים, כנביאים ובעלי מופתים, ומעדיפים להידבק בהם יותר מאשר באנשים שכליים והגיוניים:

"וְכָל מִי שֶׁרָדַף הַנְּמוֹס הָאֱלֹהִי הוּא הוֹלֵךְ אַחֵר בְּעֵלֵי הַרְאוֹת הַזֹּאת, וַיְנוּחוּ נַפְשׁוֹתָם לְהֶאֱמִין לָהֶם עִם תְּמִימוֹת דְּבָרֵיהֶם וְעָבְי מְשָׁלֵיהֶם, מֵה שֶׁלֹּא יְנוּחוּ לְהֶאֱמִין לְפִילוֹסוֹפִים עִם דְּקוֹת חֲקוּיֵיהֶם וַיְפִי סֶדֶר חֲבוּרֵיהֶם וַיִּמָּה שֶׁנִּרְאָה עֲלֵיהֶם מִהַמוּפֵת, אֲדָ אֵין הֶהֱמוֹן הוֹלְכִים אַחֲרֵיהֶם, כְּאֵלוֹ הַנְּפִשׁוֹת מִתְנַבְּאוֹת בְּאֵמֶת, וְכִמוֹ שֶׁאָמְרוּ: "נִכְרִים דְּבָרֵי אֵמֶת" (שם).

אם נעביר את הדברים ללשון ימינו: אנשים מעדיפים ללכת אחר אדמו"ר או רעבע מאשר אחרי 'הרב הגאון'. מעדיפים ללכת לשיחה של מקובל בעל מופתים ולא להרצאה של פרופסור לתלמוד, גם אם הוא ירא שמים ותורתו תורת אמת. צאו וראו כמה אנשים מגיעים להרצאות אלה וכמה לאלה. כמה הולכים לרבי שמעון בל"ג בעומר, וכמה הולכים לפקולטה לתלמוד בבר אילן? כידוע, הצלחתה של תנועת החסידות במאות השנים האחרונות באה משום שתנועה זו הדגישה את ענייני הרגש והשמחה שבחיים. אדם שהוא מלא רגש ורוחניות סוחף אחריו אנשים אחרים והם נדבקים בו. דבריו משכנעים יותר משום שמעורבת בהם חוויה רגשית. השומע מתפעל ומתרגש ועל ידי זה מתחבר אל הדברים וכבר אין לו ספקות. הוא משוכנע שהדברים הם אמיתיים משום שהוא חש אותם בעצמו. דברי התורה ששמע

הביאו אותו בסופם לשירה ולריקוד סוחף. הוא הרגיש חלק מהעניין וחש ממש דבקות וקרבת א־להים. הדברים נגעו בפנימיותו ממש. לעומת זאת כאשר הוא נדרש לשקול את הדברים בשכלו בלבד אזי מתעוררים ספקות, ואם הוא לא הבין עניין מסויים הרי הוא עומד ותוהה ועלול לערער את כל הבניין.

החיבור הנפשי והרגשי של האדם לעבודת ה' הוא יסוד חשוב מאוד, וריה"ל נותן לו עדיפות גבוהה אף על פני השכל וההיגיון. עניין זה עובר כחוט השני בכל תורתו של ריה"ל, והוא רואה בו עיקר דומיננטי כמעט בכל סוגיא מחשבתית-השקפתית ביהדות. כבר הצבענו לעיל (במאמר ראשון פרק ה) על ההבדל המהותי בין שיטה זו של ריה"ל לבין שיטת הרמב"ם, הרואה בשכלו של האדם את הכלי העיקרי בעבודת ה'.

מתוך דבריו של החבר קיבל מלך כוזר את התחושה שהוא רואה בפילוסופים עניין שלילי, וכי הם נחותים בעיניו משום שלא זכו לראות את האור. "אמר הכוזרי: אני רואה אותך מגנה הפילוסופים ומיחס אליהם הפך מה שנתפרסמו בו, עד שכל מי שנבדל ונפרש יאמר עליו ששב פילוסוף או הולך על דעת הפילוסופים, ואתה שולל מהם כל מעשה טוב" (פיסקה יח). הרי כל העולם משבח את הפילוסופים על כך שהם שקועים כל כולם בעיון שכלי ובלימוד, והם פרושים מהנאות העולם הזה, ומשתדלים להיות אנשים טובים - מדוע אתה מגנה אותם? הרי זה דבר מצויין!

ריה"ל, כהרגלו, מפתיע אותנו בתשובתו. היינו מצפים שיאמר: נכון, הם כל היום לומדים, אבל מה שווה כל זה? הרי הם טועים ולא מבינים! נראה לך שהם אנשים מוסריים? זה לא מוסר, זה הכל זיוף! אך ריה"ל עונה תשובה הפוכה: לא התייחסתי כלל לאופי שלהם לומר אם הם טובים או לא. זה לא לעניין, זו רכילות. אני כלל לא מזלזל בפילוסופיה ובפילוסופים, אלה אנשים בעלי כוחות וכשרונות והם בוודאי בעלי כוונות טובות. העניין הוא שעל פי השקפתם כל האדם הוא הידע אותו הוא רוכש. תכלית כל עניינם הוא ללמוד ולעייין עד שיגיעו לדרגה של חיבור אל השכל הפועל המניע את העולם. זהו תהליך מורכב ומייגע, הדורש מן האדם להשקיע את כל כוחותיו ואת כל זמנו בלימוד הזה (בתנאי שיש לו את הכישורים הגופניים והשכליים המתאימים

לכך, שהרי לא כל אחד מתאים לסגנון חיים שכזה). כדי להצליח להגיע למטרה זו נאלץ הפילוסוף לפרוש מתענוגות העולם המסיחים את הדעת, ולפרוש מחברת בני אדם המבלבלים את הדעת ומפריעים לריכוז ולעיון. אין להם זמן להתעסקות בענייני העולם, אין להם זמן להשקיע במשפחה ובילדים - מבחינתם זהו בזבז זמן יקר שהיה יכול להיות מוקדש להתקדמות לימודית ולהתעלות שכלית.

אמנם מבחינה מוסרית השקפתם של הפילוסופים היא שאין משמעות אמיתית למעשיו של האדם. לשיטתם אין הוא מקבל שכר על מעשיו הטובים ואינו נענש על מעשיו הרעים, וממילא אינו צריך לתת דין וחשבון לאף אחד. מה שכן, הם מתארים את "א-להים" כמקור הטוב בעולם, והואיל והם רוצים להידמות אליו על כן הם מטיפים שראוי להיות טובים. גם החוקים אותם הם חוקקו (כידוע, הפילוסופיה עסקה בענייני חוקים ומערכות שלטון, כלכלה, מדע, ועוד) לא נבעו מענייני מוסר אלא מהנהגת החברה באופן הנכון ביותר. אתה יודע למה החוק קובע שאסור לרצוח? כי אם יהיה מותר לא נוכל לחיות בשקט. למה אסור לגנוב? כדי שכל אחד יוכל לעבוד ולהרוויח ולא ישמור כל היום על רכשו מפני אחרים. זהו לא איסור אבסולוטי העומד לעצמו, אלא זהו אמצעי שנועד לבני האדם לחיות יחד זה עם זה באופן תקין.

אך אל תטעה! הפילוסופים הם אנשים מוסריים, הם מטיפים להיות אנשים טובים ולא לפגוע זה בזה, ומשום כך הם אנשים חיוביים. אמנם, השקפת התורה שונה לגמרי.

גם התורה רואה בלימוד התורה ערך עליון, ואדם חייב להקדיש ללימוד ככל כוחו וככל יכולתו. גם חז"ל התמודדו בשאלה עד מתי מותר לדחות את גיל הנישואין על מנת שאדם יוכל ללמוד תורה בלי דאגת פרנסה, ולא יגיע למצב של "רחיים בצווארו". אך יחד עם כל זה, חז"ל קבעו לנו כלל חשוב ביחס בין חשיבות הלימוד לבין חיי המעשה: **"וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה ר' עקיבא ואמר: תלמוד גדול. נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה"** (קדושין מ"ב). תלמוד גדול - תלמוד תורה הוא חשוב מאוד והוא היסוד לכל החיים, אך מדוע הוא גדול? משום שהוא מביא לידי מעשה! אין ניתוק בין

לימוד לבין חיי מעשה, והלימוד הוא המאפשר והוא הנותן משמעות לחיות על פיו את חיי המעשה. היהודי מנהל את חיי המעשה שלו על פי הלימוד שלמד, ועל ידי זה הוא ערכי ומוסרי. התורה היא הבסיס לחיים, והיא המאפשרת ניהול נכון של החיים. היא אינה באה במקום החיים, היא אינה דורשת מן האדם לוותר על החיים. אדרבה, האדם נדרש גם להפסיק מן הלימוד כדי לקיים מצוות אחרות, הוא צריך לשאת אשה ולהוליד ילדים. הוא צריך להתפרנס מיגיע כפיו ולתת צדקה לעניים שאין להם. התורה הקדושה היא תורת חיים, והיא מלמדת את האדם הפרטי ואת החברה כולה כיצד לנהל את חיי העולם הזה על פי ערכים של תורה. ערכים של צדקה וחסד, של הכרה והתחשבות בכל ענייני העולם, הן הנהגות פרטיות וקטנות והן הפעלת מערכות גדולות. הן עיסוק בעניינים שפלים של שפיר ושליא והן התעסקות בקדשים וטהרות. הן עיסוק בעזרה סוציאלית לחלשים והן בניהול מלחמה ומערכת שלטון. התורה מקיפה את כל חיי העולם הזה ומדריכה ונותנת פתרונות בכל תחומי החיים.

הפילוסוף לומד תורה כדי להבין את העולם ולהבין את א-להים, ואילו היהודי לומד תורה כדי להבין מה תפקידו בעולם ואיך עליו לחיות בו. הפילוסוף מקדש את הלימוד ואילו היהודי מקדש את החיים.

פרק סח

הגלות

פיסקה כא

כאן עובר ריה"ל לדבר על הגלות, על מצבו הקשה של עם ישראל השרוי בתוכה, ועל הרעיון הא-לוהי העמוק העומד מאחוריה. נושא זה מהווה מעין סיכום לנאמר בספר עד כה, והוא גם משמש הקדמה לנושא הבא - לימוד חכמת ישראל העמוקה בענייני סודות הטבע והבריאה (שהרי במצבו הנוכחי של עם ישראל לא נמצאים בו חכמי מדע הבקיאים בנושאים אלה, ועל כן יש להוכיח כי חכמה זו עדיין קיימת בעם ישראל).

למתבונן מן הצד נראה שעם ישראל בגלות נזנח ע"י הבורא, ושוב לא שרוי בו 'העניין הא-לוהי' אשר ליווה אותו בשנותיו הגדולות בהן היה בשיאו

לאורך כל הספר מדגיש החבר את ייחודו של עם ישראל, זרעו של אברהם אבינו, על כך שיש בהם את העניין הא-לוהי, ובזכותו הם ראויים לנבואה וחיים מעל הטבע בהשגחה מיוחדת של הבורא. ובאמת זהו תיאור יפה מאוד, והוא משכנע את המתלבטים בדרכם הרוחנית אל הא-להים לבחור דווקא בדרך התורה והיהדות, שהיא עדיפה אלף מונים על פני שאר הדתות האחרות. אך הבעיה היא שהתיאור הזה הוא לכאורה תיאור היסטורי בלבד. הוא היה נכון בעבר, כאשר עם ישראל היה במצבו הטוב ביותר: כל העם ישב בארץ ישראל, היה לישראל שלטון מדיני ומלך יהודי, המצב הכלכלי היה מזהיר ובית המקדש פעל בירושלים באין מפריע. בתקופה זו היה ניכר כי יש ביהודים את 'העניין הא-לוהי' והשכינה הקדושה שורה בעם ישראל. אך היום, בזמן הגלות, המתבונן מבחוץ על מצבו של עם ישראל לא רואה כלום מכל זה. עם ישראל מפוזר בגלות, ובמקומות בהם ישנן קהילות יהודיות מצבן הוא בכי

רע, והיהודים שם סובלים קשות מן הגויים אשר הם חיים בקרבם, ומצבם החומרי והרוחני קשה מאוד. "אמר הכוזרי: שקע האור ההוא אשר אתה מספר, שקיעה שהדעת מרחקת שיראה עוד, ואבד אבדה שהשבתה אינה עולה במחשבה" (פיסקה כ). נראה, לכאורה, שאותו 'אור' מיוחד שהיה קיים בהם כבר עבר ואיננו, שהרי אין אפשרות לנבואה במצב כזה (שהרי הם מחוץ לארץ ישראל), וכמו שזה נראה עכשיו גם אין סיכוי ל'אור' המיוחד הזה לשוב ולחזור להתקיים בעם ישראל (כמובן, שאלה זו יכולה היתה להישאל בזמנו של ריה"ל ובמשך שנות הגלות הארוכות והקשות, אך בתקופתנו שהיא ב"ה תקופה מובהקת של אתחלתא דגאולה שאלה זו שוב כלל אינה שייכת, ואשרינו שזכינו לראות בשוב ה' את שיבת ציון!).

טוען כנגדו החבר: "איננו שוקע אלא בעיני מי שאינו רואה אותנו בעין פקוחה, ומביא ראיה מדלותנו וענינו ופזונו שנסקע אורנו, ומגדלת זולתנו והשגתו לעולם ומשלו בנו כי יש לו אור" (פיסקה כא). וכי אתה מודד אמת רק לפי הצלחה חומרית בעולם? האם לדעתך מי שמשחקת לו השעה בעולם והוא מצליח מבחינה חומרית זוהי ראיה שהא-ל איתו, ואילו מי שחווה כשלונות ונכסיו אינם מוצלחים מוכיח שאין הא-ל לצדו? אני מתפלא עליך, אדוני המלך, זוהי טענה לא רצינית...

המלך מיד מבהיר את כוונתו: "לא הבאתי מזה ראיה, מפני שאני רואה שתי האמות החולקות זו על זו יש לכל אחת מהם גדלה וממשלה, ולא יתכן שיהיה האמת בשתי קצוות הסותר, אלא או באחת מהן או אינו באחת מהן" (פיסקה כב). לא, לא, אני ודאי איני מודד את האמת על פי הצלחה חומרית או אי-הצלחה. הנה, לדוגמא, שתי הדתות הגדולות - הנצרות והאיסלם - שתיהן מצליחות בעולם, כל אחת באיזור שלה, ובוודאי אי אפשר לומר על כל אחת מהן 'האמת איתה', שהרי שתיהן חולקות זו על זו בתפיסת הא-לוהות ובאמונה בו, ואי אפשר שתהינה שתיהן אמת. אדרבה, כל הדתות מחשיבות ומפארות דווקא את אותם האנשים אשר העדיפו לחיות חיי עוני ושפלות, והתרחקו מהנאות העולם הזה, ואף מסרו את נפשם על אמונתם. אם כן אל תחשוך בי שאני מסתנוור מהצלחות חומריות ודן על פיהן.

הטענה כלפי היהודים היא שהם אינם מקבלים עליהם באהבה את סבל הגלות ואינם חפצים בה, ויש בזה פגם בעבודת ה' ובקבלת הייסורים באהבה

אך מה שמפריע לי, החבר היהודי, הוא שיש הבדל גדול בין הסבל של אותם יחידים בדתות האחרות לבין הסבל שלכם, היהודים. אותם אנשים שסבלו ונרדפו, ואשר על כך הדתות האחרות מפארות ומציינות אותם לשבח, הם בחרו מרצונם בחיי הסבל שלהם, ועשו זאת מתוך אמונה גדולה בא־להים. אך אצלכם היהודים אין הדבר כן! **"וְאֵלֹהֵי יִשְׂרָאֵל רוּאָה הַיְהוּדִים עוֹשִׂים זֶה לְשֵׁם הָאֱלֹהִים, הַיִּיְתִי אֹמֵר כִּי יֵשׁ לָהֶם מַעֲלָה עַל מַלְכֵי בַיִת דָּוִד"** (שם). אמנם היהודים נמצאים בגלות במצב חומרי גרוע, אך הם נמצאים במצב זה שלא מרצונם! אין הם עושים זאת 'לשם שמים', מתוך קבלת הגזרה בשמחה ובהבנה, אלא הם סובלים את כל הרדיפות והמצוקות על כורחם שלא בטובתם. אין כאן מסירות נפש ולא דבקות בא־להים, שהרי אילו רק היו יכולים להיחלץ ממצבם זה אזי הם היו שמחים מאוד 'לוותר' על המעלה הגדולה של השפלות והגלות.

מול טענה קשה זו עומד החבר חסר אונים, והוא נאלץ להודות במבוכה כי אכן עם ישראל אינו עומד כמו שצריך בניסיון של הגלות, ואין הוא מפיק ממנה תועלת רוחנית. **"אָמַר הַחֵבֶר: הַדִּין עִמָּךְ שֶׁתְּחַרְפְּנוּ בָּזֶה, מִפְּנֵי שְׂאֲנַחְנוּ סוּבְלִים הַגְּלוּת מִבְּלֵי תוֹלְדָה"** (פיסקה כג). אכן, לא השכלנו להתייחס אל הגלות באופן הנכון, וחלק נכבד מן האומה מיואש ואינו מקבל את הגלות בהשלמה¹⁹.

למרות הטענה, דווקא מצבו של עם ישראל בגלות מוכיח את ייחודו המופלא של עם ישראל ואת השגחת הבורא עליהם

אמנם החבר מסכים שיש כאן בעיה מסוימת, אך המצב אינו באמת חמור כמו שחושב מלך כוזר. החבר אינו מודה כאן לכל טענותיו של המלך אלא יש בדבריו הודאה חלקית בלבד: אתה טענת שהמצב הנוכחי השפל של עם ישראל בגלות מוכיח שהוא איבד את 'העניין הא־לוהי' ואת היכולת

19. וראה מה שכתב ריה"ל בעניין זה לעיל מאמר שלישי פסקה יא (בסופה) ופסקה יב.

לחזור ולהתחדש ולהפוך לעם חי וקיים - כאן אתה טועה טעות חמורה! קיומו המיוחד של עם ישראל, גם כשהוא נמצא בגלות במצב לא טבעי, מוכיח כי 'העניין האלוהי' נמצא בו ומעולם לא עזבו.

"חֲשַׁבְתִּי בְּחֻשׁוֹבִים מִמֶּנּוּ, שֶׁהֵם הָיוּ יְכוּלִים לְדַחֵת הַבּוֹז וְהָעֲבֹדוֹת מֵעַל נַפְשׁוֹתֵם בְּמַלְאָה שְׂיֵאמְרוּהָ מִבְּלֵי טָרַח, וַיִּשׁוּבוּ בְּנֵי חוֹרֵין וְתָרוּם יָדָם עַל מַעֲבִידֵיהֶם, וְאִינָם עוֹשִׂים זֶה אֶלָּא בְּעִבּוֹר שְׂמִירַת תּוֹרָתָם, הֲלֹא דִּי בְּקָרְבָּה הַזֹּאת לְהַפְגִּיעַ וּלְכַפֵּר עֲוֹנוֹת רַבּוֹת" (שם). כל יהודי ויהודי הנמצא בגלות בין הגויים, ובוודאי אם הוא נמנה על חשובי הציבור ומנהיגיו, יכול היה בקלות להסיר מעליו את כל צרות הגלות - "במילה שיאמרוה מבלי טורח", כלומר אם רק יסכימו להמיר את דתם לדת האומה השולטת בהם - לנצרות או לאיסלם - היו הגויים מסירים ממנו את הלחץ והיה הופך לאדם חופשי כשאר כל אזרחי המדינה. העובדה שרוב היהודים לא עושים כן (כמובן, בכל מקום היה מיעוט שפרש מן הציבור והמיר את דתו), וממשיכים לחיות כיהודים תחת עול הגויים, מכפרת במידת מה על הטענה הגדולה שהשמיע כנגדם מלך כוזר. אמנם הם אינם מקבלים עליהם את סבל הגלות בשמחה מתוך עבודת אלהים ושמחה, אך סוף סוף הם אינם מתחמקים ממנה ואינם פוטרם עצמם מן הסבל הגדול הכרוך ב'להיות יהודי' בתקופות הגלות הקשות.

בתשובה זו של ריה"ל אין רק לימוד סגוריא על עם ישראל ועל אמונתו, אלא יש כאן הנחת אצבע על תופעה פלאית וא-נורמלית בכל קנה מידה היסטורי. לא מצאנו בכל מהלך ההיסטוריה תופעה בה עם גולה מארצו, על כרחו, ואף על פי כן מצליח לשמור על צביונו הייחודי בכל מקום בו הוא נמצא. ציבור גדול מצליח לשמור על דתו, על תרבותו, על מנהגיו ואף על שפתו. תפגוש יהודי שומר תורה ומצוות בכל מקום בגלובוס, במזרח ובמערב, בארצות ערב או בארצות אירופה - הוא לומד את אותה התורה, את אותה המשנה ואותה הגמרא, מתפלל את אותן התפילות (עם שינויי נוסח מזעריים), שואף את אותן השאיפות, ומאמין באותם הערכים. זוהי אינה דת חדשה או מתחדשת, אלא זוהי אותה יהדות ישנה וְנִתְיָקָה העוברת במסורת מדורי דורות. וכל זה לא מתוך רצון להתפשט ולכבוש ולהשתלט על דתות אחרות, אלא דווקא מתוך צניעות והצטנעות, בזהירות יתרה שלא לעורר עליהם את כעס האומות. ואל תאמר שהיהודים הסתגרו בינם לבין עצמם ולא התחברו

עם העמים אשר חיו בתוכם, אלא להיפך, בכל מקום בו ניתנה להם האפשרות להרים ראש ולהתנהל כאזרחים שווים הקפידו היהודים שלא להסתגר בד' אמותיהם אלא היו מעורים היטב בחיי המסחר והתרבות עם הגויים אשר גרו בתוכם. אותן אומות אשר נתנו ליהודים זכות שווה זכו להתברך מהם, והם הצליחו להשפיע ולהועיל לחברה בה הם חיו באופן מוצלח ביותר (מה שבאופן טבעי גרם גם להגדלת השנאה כלפיהם מצד המון העם הנבער, והביא לרדיפות ולפרעות ר"ל). כיצד זה הצליח עם ישראל לשמור על צביונו לאורך כל השנים על אף שלא ישב בארצו, ולא חי חיי אומה עצמאית? הרי אומות שלמות לא עמדו בניסיון כזה ונעלמו לאחר כמה דורות ולא נשאר מהן זכר! אין זאת אלא כי 'העניין הא-לוהי' קיים בתוכם, והוא שומר עליהם באופן אל-טבעי כנגד כל חוקי ההיסטוריה והסוציולוגיה!

מטרתה של הגלות היא להביא לתיקון העולם כולו. התהליך שעובר עם ישראל בגלות דומה להתפרקות זרע באדמה על מנת לחזור ולצמוח ממנה ומכוחה

אך ריה"ל, כדרכו, אינו מסתפק במבט שטחי אלא הוא מעמיק ומתבונן לשורש הדברים.

מדוע עם ישראל שוהה בגלות כל כך הרבה זמן? הרי את העונש על החטאים שגרמו לחורבן והגלות כבר קיבלנו, הן כל החוטאים כבר אבדו ואינם. ואנו, בניהם הבאים אחריהם, מובטחים אנו במפורש בתורת משה ועל ידי הנביאים כי אנו עתידים להיגאל ולקבל פני משיח, וכי הוא יסיים את גלותנו, ויקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ, ויטענו בגבולנו כבראשונה. אם כן, למה הקב"ה מחכה? מדוע הוא אינו מחיש את הגאולה? הרי ככל שעובר הזמן עם ישראל ממשיך לסבול ולהתענות, והוא מתרחק ממצבו הטבעי ככל שחולפות עליו השנים הקשות הללו! מה התועלת בכל הזמן הארוך הזה העובר על עם ישראל בגלות? לא יתכן שאין ייעוד ותכלית לכל התקופה הארוכה הזאת, ולא עביד קודשא בריך הוא מעשים שכאלה באופן סתמי בלא סיבה.

כאן מגלה לנו ריה"ל רעיון עמוק - "סוד וחכמה", כלשונו - והוא היסוד העומד מאחורי כל עניין הגלות. 'סוד' היינו הבנת התכלית והמשמעות של

הגלות וזמנה הממושך, ובירור השאלה מדוע החליט הקב"ה להגלות את עם ישראל ולפזר אותו בין האומות לאורך זמן. ו'חכמה' היא הבנת 'המנגנון', היינו האופן בו עם ישראל מנוהל בשנות הגלות, על מנת שיוציא אל הפועל את המטרה אשר לשמה הוא הונח שם.

"עם מה שיש לא-להים בנו סוד וחכמה, כחכמה בגרגיר הזרע אשר יפל בארץ, והוא משתנה ומתחלף בגרעין אל הארץ ואל המים ואל הזבל, ולא ישאר לו שום רשם מוחש כפי מה שידמה למביט אליו, והנה היא אשר תשנה הארץ והמים אל טבעה ותעתיקם מדרגה אחר מדרגה עד שתדק היסודות ותשיבם אל דמות עצמה, ותדחה קלפותיה ועליה זולת זה, עד אשר יזדכך הלב ויהיה ראוי לחול בו הענין ההוא וצורת הזרע הראשון, עושה העץ ההוא פרי פפרי אשר היה זרעו ממנו" (שם).

התהליך העובר על עם ישראל בגלות דומה לתהליך העובר על זרע הנזרע באדמה עד אשר הוא מגיע אל שלב הנביטה²⁰. במהלך זמן זה הזרע מתפרק לגמרי, ולמתבונן מן הצד נראה כאילו הוא נפסד וחוזר אל היסודות שבקרקע. ההסבר המדעי לכך (בקצרה) הוא פירוק 'חומרי תשמורת', היינו חומרים המיוצרים על ידי הצמח ומהווים עבורו מאגרי אנרגיה לשעת הצורך בהן אין הוא מקבל אנרגיה ממקורות חיצוניים. חומרים אלה מנוצלים על ידי הזרע בתקופת השהייה, ועל ידי פירוקם וכילוים הזרע מקבל את האנרגיה והמזון להם הוא זקוק. לקראת סוף התהליך, כאשר נראה שהמאגרים אזלו וכבר לא נותר מן הזרע מאום, או אז כביכול מתעורר מקום הזרע לחיים ומנביט ומצמיח שורשים, ואלה נאחזים היטב בקרקע ומצמיחים את הצמח כולו.

טוען ריה"ל כי הקב"ה פיזר את עם ישראל בכל העולם על מנת שבסופו של תהליך יביאו לתיקון העולם כולו. עם ישראל הוא הזרע, ואומות העולם הם הקרקע בה שוכן הזרע. יש במשל זה שתי הדגשות, ושתיהן חשובות -

20. ישנם בעולם כמה סוגי זרעים ולהם תהליכי נביטה שונים. אף חז"ל ידעו זאת. המשנה בתרומות (פ"ט מ"ו), למשל, מחלקת בין מינים ש"זרעם כלה" למינים ש"אין זרעם כלה". על פי ההלכה, בפשטות, מינים שזרעם כלה גידולים היוצאים מן הזרע נחשבים כדבר חדש לחלוטין המאבד את זיקתו אל הזרע, ואף אם הזרע היה אסור (כגון שהיה טבל) הגידולים היוצאים ממנו אינם אסורים. התהליך אותו מתאר כאן ריה"ל מתייחס לזרע שהוא כלה בקרקע.

אחת מצד עם ישראל והשניה מצד אומות העולם: **מצד עם ישראל** - ככל שעובר הזמן נראה שהעם הולך ונפסד, הולך וכלה, מאבד מזוהרו וחיוניותו, הופך להיות דומה לגויים אשר סביבותיו, ושוב אינו דומה כלל למה שהיה בתחילה, אך באמת הוא עתיד לחזור ולפרוח. **מצד אומות העולם** - הקרקע שסביבות הזרע סופגת ממנו את החומרים שהוא מאבד, סופחת ושומרת אותם בקרבה, ובסופו של דבר הזרע משתמש בכוחה של הקרקע אשר סביבו על מנת לשוב לחיים ולעלות ולצמוח. מתוך כך אף הקרקע הופכת להיות חלק מן הצמח ומכוחה הוא עולה וצומח.

מדובר, אפוא, בתהליך עדין, ממושך, שזקוק לפרספקטיבה רחבה של מרחב ושל זמן כדי לעמוד על טיבו ומהותו.

הדתות הגדולות קמו כדי להכין את העולם לקראת ביאת המשיח, ומטרת הגלות של עם ישראל היא לשכלל את הדתות האלה ולענותן

בעיני ריה"ל ההשפעה העיקרית של עם ישראל על אומות העולם היא כמובן השפעה רוחנית, ולטענתו היהדות השפיעה באופן מהותי על ההשקפה ועל התיאולוגיה של הדתות האחרות. **"וְכֵן תִּזְרֶה מִשֶּׁה - כָּל אֲשֶׁר בָּא אַחֲרֶיהָ יִשְׁתַּנֶּה אֵלֶיהָ בְּאִמְתָּת עֵנְיָנוּ, וְאִם הוּא בְּנִרְאָה (=למראית עין) דוֹחָה אוֹתָהּ"** (שם). חשוב לזכור מבחינה היסטורית ששתי הדתות הגדולות בעולם - הנצרות והאיסלם - קמו ונולדו רק לאחר ירידתו של עם ישראל ממצבו הרוחני העליון ויציאתו אל הגלות²¹. כאשר עם ישראל יצא אל הגלות עדיין שלטה בעולם עבודת אלילים פגאנית, ואף יסודותיהן של שתי הדתות הגדולות היו נעוצות בעבודת אלילים זו²². רק לאחר זמן קמה הנצרות (על ידי אנשים שיצאו מן היהדות), וכמה מאות שנים לאחר מכן קמה גם דת

21. כבר למדנו לעיל (ראה מאמר שלישי פסקה סה ואילך) שתחילתה המשמעותית של הגלות היא בחורבן בית ראשון, אז נפסקה הנבואה ופסקו הניסים הגלויים שהיו במקדש. תקופת שיבת ציון ובית שני, עם כל חשיבותה, לא הקיפה את כל העם ולא היתה גאולה שלמה, ושימשה בעיקר לביסוסה של תורה שבעל פה. בתקופה זו החלו לפעול האישים אשר לאחר כמה מאות שנים נחשבו כמייסדי הנצרות.

22. ראה לעיל מאמר זה פסקה יא.

האיסלם. ריה"ל טוען כי רק בזכות השפעת היהדות החלו שתי הדתות האלה להתרחק מן האלילות עליה התבססו. במשך הזמן הלכו דתות אלה והתעדנו, והפסיקו עם המעשים הפולחניים האליליים המובהקים, וכל זאת מתוך ההשפעה הנסתרת של היהדות עליהם, בזכות העובדה שהיהודים חיו בין הגויים והשפיעו עליהם באופן הסמוי מן העין. (ריה"ל מוסיף ומעיר שגם בשלב זה עדיין לא הגיעו דתות אלה לאמונה אמיתית בא-להים. כלפי חוץ הם טוענים לאמונה ביחוד הא-ל ובהשגחתו, אך בפועל רבים מהם ומחשוביהם אינם מאמינים בכך בלב שלם, וכפי שכתב לעיל בפיסקה יא).

לשתי האומות הגדולות הללו ישנו תפקיד חשוב בעולם בעיני ריה"ל:
"וְאֵלֵה הָאֱמוּנוֹת הֵם הַצֵּעָה וְהַקְדָּמָה לְמִשִּׁיחַ הַמְּחַכֶּה, אֲשֶׁר הוּא הַפְּרִי, וְיָשׁוּבוּ כָּלֶם פְּרִי כַּאֲשֶׁר יוֹדוּ לוֹ וְיָשׁוּב הָעֵץ אֶחָד" (שם). דבריו אלה של ריה"ל משתלבים היטב בדברים שכתב הרמב"ם כ-40 שנה אחריו אודות הנצרות והאיסלם:

"וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד... כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה. אלו אומרים: מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות, ואלו אומרים: דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא, מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם ושנביאיהם ואבותיהם הטעום" (הלכות מלכים יא, יד).

כלומר, הואיל ומלך המשיח אינו יכול לשנות בבת אחת את דעתם של כל באי העולם וללמדם מיד את האמונה האמיתית בא-ל אחד, צריכות היו לקום דתות חדשות חובקות עולם אשר יכחישו את עבודת האלילים ויילחמו בה, וילמדו את מאמיניהם את האמונה בא-ל אחד.

אמנם דתות אלה אינן מקיימות את מצוות הא-ל אך הן מאמינות בהתגלות הא-ל לבני האדם, ואינן כופרות בקיומו של הבורא ובהנהגתו את העולם. ריה"ל מדגיש כי רק בזכות היהודים הנמצאים בגלות הפכו דתות אלה

להיות נכונות יותר ועדינות יותר. אנו מוצאים דעות בפוסקים המתייחסים אל הנצרות ואל האיסלם באופן סלחני יותר, וטוענים שחל בהן שינוי ואנשיהן שוב אינם מאמינים באותה אלילות שהיתה בהן בתחילה. גם הרמב"ם, באיגרת לר' עובדיה הגר²³, כתב דברים דומים ביחס אל האיסלם, והודה בכך שדת האיסלם השתנתה וזנחה את דרך העבודה-זרה שהיתה בה בתחילה:

"אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם, והם מייחדים לא-ל ית' יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי... ואם יאמר אדם שהבית שהם מקלסין אותו בית ע"ז הוא וע"ז צפונה בתוכו שהיו עובדין אותה אבותיהם - מה בכך? אלו המשתחוים כנגדו היום אין לבם אלא לשמים... וכן אלו הישמעאלים היום כולם, טף ונשים, נכרתה ע"ז מפיהם, וטעותם וטיפשותם בדברים אחרים היא, שאי אפשר לאומרו בכתב מפני פושעי ורשעי ישראל, אבל ביחוד השם יתעלה אין להם טעות כלל. ובאמת שהיה לישמעאלים מקודם באותם המקומות שלשה מיני ע"ז, פעור ומרקוליס וכמוש... כללו של דבר: אף על פי שעיקר הדברים יסודם לע"ז, אין אדם בעולם משליך אותם האבנים ולא משתחוה לאותו המקום ולא עושה דבר מכל הדברים לשם ע"ז, לא בפיו ולא בלבנו, אלא לבם מסור לשמים".

כאמור, גם ריה"ל, כמו הרמב"ם, טוען שהדתות התעדנו והשתנו ממצבן הפגאני הראשוני, אך ריה"ל מחדש שעידון ושכלול זה בא להן בגלל המציאות של היהודים בגלות, וכנ"ל.

תהליך 'פונדמנטליזם דתי' הוא מסוכן מאוד, והוא מנסה לקעקע ולמחוק את ההתפתחות הברוכה של הדתות במהלך ההיסטוריה

הואיל ודיברנו על תהליך השתנות של הדתות, ועידוןן ושכלולן מבחינה השקפתית, יש לגעת בנקודה חשובה נוספת. הנה כל מי שעוקב אחר התפתחותן של כל הדתות במהלך ההיסטוריה מזהה בהן תקופות שונות, מעגליות, של שקיעה והתחדשות. כל כמה עשרות שנים מתעוררים כוחות חדשים ויוצרים גל חדש ותנופה חדשה בדת, דבר המביא לשינויים מסויימים

23. שו"ת הרמב"ם (בלאו) סי' תמח; איגרות הרמב"ם מהדורת שילת ח"א עמ' רלח.

לכאן או לכאן, ושוב המצב נרגע מעט, ושוב חוזר וניעור, וחוזר חלילה. אנו רואים תהליכם כאלה הן הנצרות, הן באיסלם, ולהבדיל אלף אלפי הבדלות גם ביהדות, ואין כאן המקום להאריך בפירוט תופעות אלה.

בשנים אלה אנו עדים להתעוררות גדולה בדת האיסלם, בה מתעוררים (שוב) כוחות רדיקליים קיצונים ואלימים, ושוטפים את מאמיניהם ברצון לכבוש את העולם ולהתפשט לכל מקום. ישנה הגירה גדולה מארצות האיסלם אל אירופה ואל אמריקה, ומוסלמים אלה מתיישבים שם ומקימים לעצמם שכונות וערים, ומנסים להשתלט על מקומות אלה תוך ניצול הרצון הטוב של אזרחי המדינות הללו והתנאים הסוציאליים הטובים בהם. רובם כלל אינו מנסה להתערות באוכלוסיה ובתרבות אלא הם מעדיפים לגור בינם לבין עצמם, ואין הם מכירים טובה לבני הארצות אליהם הגיעו. ימים יגידו לאן תופעה זו מובילה, אך אין ספק שאנו חוזים בעינינו בתהליך משמעותי של שינוי עולמי כללי.

ואם תאמר, מה הבעיה? הרי דת האיסלם מאמינה בא-ל אחד, ומאמיניה משעבדים עצמם לעבודת הא-ל ומונעים מעצמם כל מיני תענוגות, ולוואי וירבו כמותן.

הבעיה היא, במילה אחת - פונדמנטליזם. כלומר, הרצון לחזור אל המקור, לפרש את כתבי הקודש כהבנתם הפשוטה, ועל ידי כך לדלג על כל מהלך השנים שעברו מאז ועד היום. במהלך השנים אנשי הדתות השונות השכילו להתאים את האמונות וההשקפות העתיקות עם התפתחות התקופות החדשות, ובכל דור ודור פסקו חכמי הדת על אנשי דורם כיצד עליהם לנהוג בעניינים שונים. כך, עם הזמן, נוספה לדת שכבה נוספת של הכרעות והנהגות הקובעות כיצד נכון לנהוג. התפתחות המודרנה והמדע הביא לשינויים מהותיים בתרבות בעולם, ויחד עם שינויים אלה חלו גם תמורות עדינות הן באמונות וההשקפות הדתיות והן במעשים ובמנהגים הדתיים. הדברים שוב אינם פראיים כשהיו, אינם חד משמעיים, יש מורכבות, יש התחשבות בגורמים שונים ואחרים, וכדומה. כאשר באים עכשיו ומנפצים את כל השכבות האלה ומנסים לחזור אל פשוטן של המילים המקוריות, חוזרים בעצם מאות ואלפי שנים לאחור מכל הבחינות. תהליך זה הוא תהליך מסוכן, ואחריתו מי ישורנו.

גם ביהדות אנו מוצאים לאחרונה תופעות 'פונדמנטליסטיות' הלכתיות, בהם רבנים שונים מצטטים 'הלכות' הכתובות בתורה, כמו "מחלליה מות יומת", או "תמחה את זכר עמלק", או הלכות מאוחרות יותר כמו "קנאים פוגעים בו", או "גוי ששבת חייב מיתה", או "מורידין ולא מעלין", ועוד הלכות רבות כגון אלה. המשותף לכל ההלכות האלה הוא שרבותינו חכמי הדורות קבעו לנו שהן אינן ניתנות לביצוע בתנאים בהם אנו נמצאים, ואל לנו להשתדל ולהחמיר בהן.

ריה"ל מלמד אותנו כאן שהתופעה של עידון ושכלול היא תופעה טבעית, וכך כיוונה ההשגחה העליונה, והכל נועד כדי להכשיר את העולם אל תיקונו הכולל - הגאולה השלמה, בב"א.

פרק סט

ספר יצירה

פיסקה כה

מצבו הירוד והשפל של עם ישראל בגלות גורם למתבונן בו מן הצד לפקפק בטענה שברשות חכמי ישראל קיים ידע מופלא וחכמה עמוקה בענייני חוכמת הטבע. זאת ועוד, כידוע המומחים הגדולים למדע ולחכמות הטבע בעולם הם אנשי הפילוסופיה, שהשקיעו בחכמות אלה את עיקר עיונם, והרי החבר הביע זה עתה את המרחק הרב בין חכמת הפילוסופים לחכמת התורה, ועד כמה שונה ורחוקה הדרך להשיג כל אחת מהן. אם כן, קשה להבין כיצד יתכן שברשות חכמי התורה היהודים נמצא ידע חשוב ומיוחד בענייני חכמת הטבע והמדע. משום כך מבקש מלך כוזר מן החבר להוכיח לו כי אכן כך הוא, ולהראות לו מקצת מן החכמה הזו: "אמר הכוזרי: אני רוצה עתה שתראה לי מעט משיירי החכמות הטבעיות אשר אמרת שהיו אצלכם" (פיסקה כד). אמנם, בכך גם חוזר המלך אל כוונתו המקורית בסוף מאמר שני: "ואחר כן אשאל אותך על טענתכם על הקראים, ואחר כן אבקש ממך בדעות ובאמונות שרשים, ואחר כן אשאלה על מה שנשאר בידכם מן החכמות הראשונות". ההדגשה היא על "שיירי החכמות" ועל "מה שנשאר בידכם מן החכמות הראשונות", משום שלא יתכן, לשיטת המתבונן מבחוץ, שגם בדורות אלה של הגלות עדיין חכמי ישראל עוסקים והוגים בחכמות הטבע.

אברהם אבינו הפיץ כל חייו אמונה באלהים ואף חיבר ספרים, ו'ספר יצירה' מיוחס לו

ריה"ל בוחר להציג בפני המלך את 'ספר יצירה', המיוחס לאברהם אבינו.

העובדה שאברהם אבינו היה פילוסוף והוגה דעות אלוהי, ואף חיבר

ספרים בעניינים אלה, אינה חדשה לנו. חז"ל במדרשים מספרים לנו על דרך ההכרה של אברהם אבינו בא-ל בורא העולם, המשגיח ופועל, ושהוא אחד ומנהיג ובעל הכוחות כולם. אנו גם יודעים על ויכוחים שהיו לאברהם עם משפחתו ועם בני דורו, ועל כך שהושלך לכבשן האש על אמונתו ועל כפירתו בעבודת האלילים. מכל זה עולה דמות של אדם בעל השקפת עולם מוצקה ועמוקה, אשר טרח להפיץ את אמונתו לאנשים רבים ככל שיוכל. הפצת אמונה זו נעשתה בעיקר בהליכה ממקום למקום והשפעה על אנשים, ואף על ידי כתיבת ספרים. **הרמב"ם** מתאר את פעלו של אברהם אבינו בהפצת האמונה (הלכות עבודה זרה א, ג): "כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו, והוא קטן, והתחיל לחשוב ביום ובלילה, והיה תמה: היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו, כי אי אפשר שיסבב את עצמו. ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר, אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטפשים. ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים, והוא עובד עמהם, ולבו משוטט ומבין, עד שהשיג דרך האמת, והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה, וידע שיש שם א-לוה אחד, והוא מנהיג הגלגל, והוא ברא הכל, ואין בכל הנמצא א-לוה חוץ ממנו, וידע שכל העולם טועים, ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם. ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו. כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם, ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה, ושיבר הצלמים, והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לא-לוה העולם, ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך, כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים, וראוי לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם, כמו אלו שהם מדמים שאין שם א-לוה אלא אלו. כיון שגבר עליהם בראיותיו ביקש המלך להורגו, ונעשה לו נס ויצא לחרון, והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם א-לוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד, והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר "ויקרא שם בשם ה' אל עולם". וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירוהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם 'אנשי בית אברהם', ושתל בלבם העיקר הגדול הזה **וחיבר בו ספרים** והודיעו ליצחק בנו" וכו'.

'ספר יצירה' אינו מובן בפני עצמו ואפשר להבינו רק במסירה מרב לתלמיד

'ספר יצירה' המיוחס לאברהם אבינו הוא ספר קצר מאוד, 1600 מילים בסך הכל, והוא מחולק לששה פרקים. כל פרק מכיל פיסקאות קצרות, מעין משניות, אך פירוש מילותיהן אינו פשוט כלל ועיקר. אתה קורא את הטקסט ומרגיש שאתה קורא כתב חידה עלום. **"וְהוּא עֵמֶק וּפְרוּשׁוֹ אֶרֶץ"** (פיסקה כה). על מנת להבין את הכתוב בו יש צורך בהבנה עמוקה, והדברים נכתבו באופן שיהיה אפשר להבינם רק במסירה מרב לתלמיד. משום כך נכתבו לספר זה כמה וכמה פירושים, אך גם אחר לימוד ועיון בכל הפירושים הדברים אינם יכולים להיות מובנים בקריאה פשוטה כשאר לימודים עיוניים. מדובר כאן בחכמה מסוג אחר לחלוטין. חכמה זו נקראת בלשון חז"ל 'מעשה בראשית', והמשנה בחגיגה (פ"ב מ"א) מזהירה: **"אין דורשין במעשה בראשית בשנים"**. הרמב"ם בפירושו המשנה שם מסביר את טעם האיסור: **"שההמון אי אפשר להם להבין אותם הענינים, ואינם נמסרין אלא מאחד לאחד, ונזהרים בהם, כי מעט מאד יבין בהם ההמון, וכשישמעם הפתי תשתבש אמונתו ויחשוב שהם סותרים את האמת, והם האמת"**.

ריה"ל מצא לנכון לפרש לנו חלקים בודדים מן הספר, והוא מעט מן המעט, וגילה לנו טפח וכיסה טפחיים. מן המעט הזה אנו יכולים להתרשם מעומק החכמה הזאת, הנוגעת בכבשונו של עולם, ועד כמה ידעו חכמינו את סודות הבריאה.

'חכמת הטבע' מתארת את המציאות ולומדת אותה, 'ספר יצירה' מתאר את מעשה הבריאה עצמו ועוסק בקשר בין האיל ובין הטבע

אך סוף סוף, עדיין יש להבין מה הקשר בין 'ספר יצירה', שהוא ספר תיאולוגי העוסק בבריאת העולם, לבין 'חכמת הטבע' עליה ביקש לשמוע המלך? כאשר אנו באים ללמוד 'חכמת הטבע' אנו מצפים לקרוא על חוקי פיזיקה, כימיה, ביולוגיה, אסטרונומיה, או נוסחאות מתמטיות, וכיוצא באלה, המסבירים חוקים ותופעות הקיימים בטבע. במקום זאת מציג החבר פרקים מ'ספר יצירה' שאין בהם שום דבר מכל הנ"ל! האם זוהי 'חכמת הטבע' אליה

התכוון מלך כוזר?

אלא באמת ישנו הבדל משמעותי בין חכמת הטבע והמדע לבין החכמה של 'ספר יצירה'. המדע עוסק בתיאור המציאות, בתצפיות ומעקב, ועל ידי הנתונים הוא יכול למצוא עקביות וחוקיות בטבע. ברגע שהמדע מכיר את החוקים הוא יכול להשתמש בידע הזה על מנת לפעול בטבע. זוהי בוודאי חכמה גדולה ויש בה צורך רב, והידע הנרכש ממנה מביא תועלת רבה לאנושות ולאורח החיים. לעומת זאת 'ספר יצירה' אינו עוסק בחכמה שבטבע אלא נוגע ביסודות עצמם. איך נברא העולם? באלו כלים? באלו מידות א-לוהיות נברא העולם? 'ספר יצירה' עוסק בקשר בין הא-ל ובין הטבע. אם בחלקו הראשון של מאמר רביעי עסק ריה"ל **בקשר בין הא-ל ובין האדם והעולם** ובדרכי הנהגת הבורא את העולם, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בשמותיו השונים של הבורא - חלקו השני של המאמר עוסק **בקשר בין הא-ל ובין הטבע**, וזה עניינו של 'ספר יצירה'.

אברהם אבינו נלחם כנגד האלילות וכנגד האמונות המשובשות, והפיץ את האמונה בא-ל אחד. אם כן, בוודאי מטרתו של הספר היא להעמיק את האמונה בא-ל אשר ברא את העולם, באחדות הא-ל, בהשגחתו. הוא מלמד כיצד ניתן לזהות את הא-ל בעולם, על אף שהוא א-ל מסתתר. להבין עד כמה באמת העולם שלנו מחובר אל הבורא קשר הדוק, ואיך כל חלק וחלק מן העולם שייך ומחובר ליחידה משותפת אחת: **"הוֹרָה עַל אֵל-לֵהוֹתוֹ וְאֶחָדוֹתוֹ בְּדַבָּרִים מִתְחַלְפִּים, מִתְרַבֵּים מִצַּד, אֲבָל הֵם מִתְאַחֲדִים נְסֻמְכִים מִצַּד אַחֶרֶת, וְהִסְפָּמָתָם מִצַּד הָאֶחָד אֲשֶׁר יִסְדָּרָם"** (פיסקה כה). העולם נראה לנו כמורכב מהמון-המון פרטים, שונים ומשונים זה מזה. סוגי חומר שונים, צמחים רבים ושונים, בעלי חיים שונים ומשונים ורבים עד אין מספר, בים וביבשה, תופעות טבע מסוגים שונים. אוסף ענק של חומרים ויצורים שאין העין והשכל מסוגלים לקלוט את מניינם. בא 'ספר יצירה' ומסביר איך הכל הכל נובע משורש אחד, ואיך כל הבריות הללו, על אף השינויים הגדולים שביניהם, הרי הם דומים זה לזה ויש להם מכנה משותף ברור המאחד ביניהם.

פרק ע

"סֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר"

פיסקה כה

משנה א

"בשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק י־ה י־ה־ו־ה צב־אות א־להי ישראל א־להים חיים ומלך עולם א־ל ש־די רחום וחנון רם ונשא שוכן עד מרום וקדוש שמו, וברא את עולמו בשלשה ספרים: בְּסֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר."

'שלשים ושתים נתיבות' אלה מבוארות להלן במשנה ב - "עשר ספירות בלימה, עשרים ושתים אותיות יסוד". עוד ציינו המפרשים שבפסוקי בריאת העולם מוזכר שם 'א־להים' 32 פעמים, והם הם נתיבות אלה. עוד העירו כי גם במשנה ראשונה זו יש 32 מילים לאחר הכותרת 'בשלשים ושתים'. ריה"ל מתמקד תחילה במה שנאמר בסוף המשנה, והן המילים "וברא את עולמו בשלשה ספרים: בְּסֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר". בקריאה פשוטה של דברי ריה"ל נראה שמפרש 'סֵפֶר וְסֵפֶר וְסֵפֶר' כ'מחשבה, דיבור ומעשה', וכך אמנם פירשו רבים בדבריו, אך נראה לי שיש להעמיק מעט יותר בכוונתו. וננסה לבאר את דבריו על הסדר.

סֵפֶר - העולם בנוי בצורה מתמטית מסודרת ומחושבת, עובדה המוכיחה על מחשבה ותכנון שעמדו בבסיסה של בריאת העולם

וכך הוא כותב: "רְצוֹנוֹ בְּסֵפֶר, הַשְּׁעוֹר וְהַפְּלוֹס בְּגוֹפִים הַנִּבְרָאִים, כִּי הַשְּׁעוֹר עַד שִׁיְהִי הַגּוֹף מְסֻדָּר וְעָרוֹךְ רְאוּי לְמַה שְּׁנִבְרָא לוֹ, לֹא יִהְיֶה כִּי אִם בְּמִנְיָן. וְהַמְדָּה וְהַמְשׁוֹרָה וְהַמְשָׁקֶל, וְעָרֵךְ הַתְּנוּעוֹת וְסִדּוֹר הַמוֹסִיקָה הַכֹּל בְּמִנְיָן, רְצוֹנִי לומר: 'סֵפֶר', כְּאֲשֶׁר אֶתָּה רוֹאֶה הַבּוֹנֶה - לֹא יֵצֵא מִתַּחַת יָדוֹ בֵּית עַד שֶׁקֵּדָם צִיּוּרוֹ בְּנִפְשׁוֹ."

המדענים החוקרים את העולם ואת הטבע גילו עובדה מעניינת ביותר: מסתבר שהחוקיות בטבע, בכל התחומים, פועלת על בסיס מתמטי. כלומר, הכללים בטבע הם מסודרים ופועלים על פי נוסחה קבועה וברורה. למשל, בפיזיקה, חוק המשיכה ('הכבידה') הקובע כי כל גוף נמשך לגוף אחר - פועל על פי נוסחה ברורה המחשבת את מכפלת המסות של שני הגופים ואת המרחק ביניהם. כמו כן מהירות ותאוצה של גופים מחושבות על פי נוסחאות מתמטיות, והתוצאות הן מדויקות להפליא. מבנה החומר הבסיסי בנוי על פי מבנים מתמטיים קבועים, וכך הוא הדבר גם בכימיה, באסטרונומיה, ובכל מקצועות הטבע המדויקים. **העולם כולו בנוי באופן מתמטי מסודר**, ואפילו חכמת המוזיקה, ובזכות כך יש לאדם את היכולת לחשב ולהבין את התהליכים בטבע, ועל ידי כך לשכלל ולייצר ולפעול בעולם.

עובדה זו מוכיחה מעל לכל ספק שיש לעולם בורא ומסדר. יש בעולם סדר מופתי, והכל מיושר ומתואם ועומד בכללים. אין בעולם אנרכיה וכאוס אלא סדר ויושר והרמוניה מופלאה. אלמלא היה העולם נברא על ידי חכמה עליונה היה בעולם תוהו ובוהו ו'בלגן' אחד גדול, ואי אפשר היה לצפות בו שום תהליך.

אם כן, הבסיס הראשון של העולם הוא ה"ספר" - המחשבה המסודרת והמחושבת שהיא תשתית העולם.

ספּוּר - תכונת הבריאה וצורתה הרוחנית

"וְרָצָה בְּסִפּוּר - הַדְּבוּר וְהַקּוֹל, אֲבָל הוּא דְבוּר אֱ-לֹהִי, 'קוֹל דְּבָרִי אֱ-לֹהִים חַיִּים', תְּהִיָּה בּוֹ מְצִיאוֹת הַתְּכוּנָה וְהַצֵּלָם אֲשֶׁר דָּבַר בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "יְהִי אוֹר - וַיְהִי אוֹר", "יְהִי רְקִיעַ". כידוע, הקב"ה 'אמר והיה העולם' (ראה ברכת 'ברוך שאמר'), כלומר, דיבורו של הקב"ה הוא המעשה, ומיד כשדיבר (כביכול) הדבר כבר נעשה ואין אחרי הדיבור עוד שלב נוסף של עשייה (וכפי שיאריך לבאר ריה"ל להלן שהמחשבה, הדיבור והמעשה - כולם התרחשו בבת אחת), אך מכל מקום ספר יצירה מבחין ומפריד בין שלב הדיבור - 'ספור', לשלב המעשה - 'ספר'.

ספור לדברי ריה"ל הוא, אפוא, **"מציאות התכונה והצלם אשר דובר בה"**, כלומר, לכל בריאה שנוצרה בעולם יש 'תכונה וצלם', יש לה מהות

רוחנית, יש לה ערך ומטרה ותכלית. כל פרט ופרט בעולם יש לו תועלת ותכלית, וגם לחלקים השונים בכל יצור יש תכלית לעצמם. מדוע יש לחמור שתי אוזניים ולא אחת? מדוע לנמלה יש מחושים? מדוע לדגים מסוימים יש קשקשים? לכל שאלה כזו יש תשובה.

רוצה לומר, הבריאה אינה רק מחושבת ומתוכננת באופן מתמטי ומסודר - 'סֵפֶר', אלא גם יש לה מטרה ותכלית - 'סְפֹר'. במילים אחרות, הִסְפֵּר הוא העולם הכמותי, המדוד, והסְפֹר הוא העולם המהותי.

סֵפֶר - ההוצאה לפועל של התכנון המדויק עם הצורה הרוחנית

"וְלֹא יֵצֵא הַדְּבָר עַד שֶׁנִּמְצָא הַמַּעֲשֵׂה, וְהוּא 'סְפֹר', רוֹצֵה לֹמַר: הַמְּכַתֵּב".

סֵפֶר היינו המעשה עצמו, קרי ההוצאה לפועל של התכנון המדויק והמחושב יחד עם הצורה הרוחנית, הערכים והתכלית, לכדי בריאה אחידה ומשוכללת.

הבריאה היא 'כתיבתו' של הקב"ה ועל כן היא נקראת 'סֵפֶר', רוצה לומר יש חיבור ישיר בין הבורא ובין העולם. כל הבריות והיצורים בעולם הם 'כתב' של הבורא. כל יצור שנולד הבורא כביכול 'כותב' אותו ומביא אותו לעולם. יש כאן אפוא יצירה חיה וקבועה ודינמית, הזקוקה למגעו התמידי של הבורא. על ידי כך נוכל להבין מה שאנו אומרים בתפילת ראש השנה שהקב"ה 'סופר ומונה' את כל בריותיו, ו'קורא את ספר הזכרונות' - 'וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך'. לכתוב ולספור היינו לכלול ולהקיף. כל מה שכתוב וספור היינו שהוא כלול ונמצא במציאות ('סופר' הוא גם כותב ספרים וגם סופר מספרים).

בשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק י-ה י-ה צב-אות א-להי ישראל א-להים חיים ומלך עולם א-ל ש-די רחום וחנון רם ונשא שוכן עד מרום וקדוש שמו, וברא את עולמו בשלשה ספרים: בסֵפֶר וסְפֹר וסֵפֶר. כלומר, העולם נברא בדיוק מופלא ומסודר, עם ערכים רוחניים ותכלית בכל פרט ופרט.

אצל הבורא פעולות המחשבה, הדיבור והמעשה נעשות בבת אחת, מה שאין כן אצל האדם, אך כוח בריאה מעין זה קיים בפעולת מחשבתו של האדם

מוסיף ריה"ל ומבהיר שאין לטעות ולחשוב שיש כאן שלושה שלבים נפרדים: מחשבה ותכנון לחוד, דיבור ויציקת תוכן לחוד, ומעשה הבריאה לחוד, אלא אצל הבורא שלושת השלבים האלה באו כאחד והתרחשו בעת ובעונה אחת. המחשבה עצמה היא הדיבור והיא גם המעשה. "אָבֵל שְׁעוֹר הָאֱ-לֹהִים וְדָבָרוֹ הוּא הַדָּבָר בְּעֵצְמוֹ וְהוּא מְכַתְּבוֹ". אצל האדם פעולות אלה נחלקות לשלושה שלבים: תחילה הוא חושב ומתכנן, אחר כך הוא מארגן לו את החומרים הנדרשים לו למלאכתו, ובשלב האחרון הוא מבצע את הפעולה. "אָבֵל שְׁעוֹר הָאֱ-לֹהִים וְדָבָרוֹ הוּא הַדָּבָר בְּעֵצְמוֹ וְהוּא מְכַתְּבוֹ, כְּאִשׁוֹר אִם הִיִּת מַעֲלָה עַל דַּעְתָּךְ אוֹרֵג בְּגְדֵי פְסִים מְחֻשָּׁב בְּמִלְאֲכָתוֹ וְהַמְשִׁי נַעֲשֶׂה לְרִצּוֹנוֹ, וּמִתְגַּוֵּן בְּגוֹנִים הָעוֹלָם עַל לְבוֹ, וּמִתְרַכֵּב הַהֲרֻכְבוֹת אֲשֶׁר הוּא חָפֵץ - יְהִי הַבְּגָד הַהוּא בְּשַׁעוֹרוֹ מְכַתְּבוֹ". תאר לעצמך אדם שחושב לארוג בגד משי בצורה מסויימת ומיד היה הבגד נארג כרצונו - כעין זה כך היא פעולת הבורא, שמחשבתו מיד יוצאת אל הפועל. זה הרי דבר נפלא מאוד. "וְאֵלֹהֵי הַיִּינוֹ יְכוֹלִים כְּשֶׁנִּדְבַּר בְּמִלַּת 'אָדָם' אוֹ כְּשֶׁנִּחְקַק גּוֹף הָאָדָם, לְהַמְצִיא צוּרְתוֹ, הַיִּינוֹ יְכוֹלִים עַל הַדְּבוּר הָאֱ-לֹהִי וְהַכְּתָב הָאֱ-לֹהִי, וְהַיִּינוֹ בּוֹרְאִים".

אך כאן מוסיף ריה"ל משפט קצר ומעניין: "כְּאִשׁוֹר אִנְחָנוּ יְכוֹלִים קִצַּת הַיְכָלָת עַל הַצִּיּוֹר הַשְּׁכָלִי". רוצה לומר, יש בנו, בבני האדם, יכולת דומה למעשה הבריאה הנפלא והמשוכלל הנ"ל - והיא "הציור השכלי", כלומר המחשבה והדמיון. בפעולת המחשבה האדם למעשה כבר בורא בריאה. הוא רואה בדמיונו את כל היצירה כולה, את המבנה והגודל, את החומרים, את הצבעים, וכל מה שנשאר לו הוא 'רק' להוציא אותה מן הכוח אל הפועל. משום כך יש במחשבתו של האדם משהו עליון וגבוה מאוד, משהו א-לוהי, ועל כן יש חשיבות גדולה מאוד למחשבותיו והרהוריו של האדם. האדם במחשבותיו יכול לברוא עולמות והוא יכול גם להחריבם. הוא יכול לחשוב דברים טובים ולברוא טוב, אך הוא יכול להרהר הרהורים רעים חלילה ולברוא רע. יש באדם חלק א-לוה ממעל - "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" - והיינו כוח המחשבה שלו. החכמה הא-לוהית הטמונה בו היא הבסיס והיא המעיין

ממנו נובעים כל מחשבותיו ורצונותיו המביאים אותו לפעול על פיהן. משום כך לימדו אותנו חז"ל ש"הרהורי עבירה קשים מעבירה", כי עצם ההרהור עצמו כבר נחשב כמעשה, ומחשבותיו של האדם הן עיקר מציאותו, ובשעת ההרהור כל כולו וכל מהותו נמצאים בעבירה. מאידך, 'מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה', כלומר, כאשר האדם חושב לעשות מעשה טוב, והוא באמת רוצה בכך בכל מאודו, אזי הקב"ה יסייע בידו והוא יצליח לעשות את המעשה. כוח הרצון של האדם יביא אותו לידי מעשה בפועל, 'ובדרך שהאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו'.

פרק עא

עולם הספירות בקבלה

פיסקה כה

'שלישים ושתים נתיבות חכמה' הן 10 ספירות ועשרים ושתים אותיות

משנה ב:

"עשר ספירות בלימה, ועשרים ושתים אותיות יסוד: שלש אמות, ושבע כפולות, ושתים עשרה פשוטות".

משנה זו, כאמור לעיל, מבארת את הביטוי 'שלושים ושתים נתיבות' שהוזכר במשנה א. כלומר, אותן 32 'נתיבות' אשר באמצעותן ברא הבורא את העולם הן 10 ספירות ו-22 אותיות.

בשלב זה נאמר בפשוטות ש'עשר ספירות' היינו המספרים, הספרות הידועות לנו (מס עד 9), ו'עשרים ושתים אותיות' הן אותיות הא' ב' העבריות. נמצא שהעולם מושתת על בסיס הספרות והאותיות. מהי משמעות הדבר?

אומר ריה"ל: **"וְהָאֶחָד הַהוּא הַתְּחִלָּה לְשָׁלְשִׁים וְשִׁתִּים נְתִיבוֹת פְּלֵאוֹת חֲכָמָה, שֶׁהֵם עֶשֶׂר סְפִירוֹת, וְעֶשְׂרִים וְשִׁתִּים אוֹתִיּוֹת, רָמַז אֶל יְצִיאַת הַנְּמֻצָאוֹת אֶל מַעֲשֵׂה, יִכְרוּ בְּכַמּוֹת וּבְאִיכוֹת".** רוצה לומר: ה'ספירות', המספרים מבטאים את הכמות, וה'אותיות' את האיכות.²⁴

המספר 10 הוא משמעותי ביותר בעולם

נתמקד תחילה בעשר הספירות.

ספר יצירה להלן מדגיש את החשיבות המיוחדת של המספר 10,

24. בעניין ייחודה של לשון הקודש ראה לעיל מאמר שני, פסקאות סז-פ, ומה שכתבנו שם באורך בפרק לו.

ומסביר מעט על משמעותו.

כך נאמר במשנה ד: **"עשר ספירות בלימה. עשר - ולא תשע, עשר - ולא אחת עשרה"**. כלומר, כשאנחנו מדברים על עשר ספירות אנחנו מתכוונים דווקא עשר, לא פחות ולא יותר! וצריך להבין מה החשיבות הגדולה של המספר 10? מה הוא מכיל בתוכו? מהי המהות שלו? את המספר 10 אנחנו פוגשים בכמה עניינים בעולם. בגוף האדם אנחנו מכירים 10 אצבעות בידים וברגליים. בתורה למדנו על עשרת הדברות, חז"ל מונים במצרים עשר מכות, "בעשרה מאמרות נברא העולם", ועוד. זהו מספר 'עגול' ומשמעותי.

נכון הוא שהמתמטיקה שלנו עובדת ב'שיטה העשרונית' על בסיס 10²⁵, ואף התורה משתמשת בשיטת ספירה זו, אך ישנן גם שיטות אחרות, כגון בסיס 12 (כמניין החודשים ושעות היום), או בסיס 60 (השיטה הבבלית), ועוד. אפשר ואין כאן עניין מהותי אלא עניין טכני בלבד, ועל כן לא נבסס על כך את הדברים.

עולם של 2 הוא עולם של מימד אחד עם 2 קצוות בלבד

ידוע כי בעולם הדיגיטלי נוהגים להשתמש בשיטת ספירה בבסיס 2, המכונה 'בסיס בינארי'. שיטה זו מורכבת משתי ספרות בלבד - 0 ו-1, ומן הצירופים השונים שלהם.

על פי שיטה זו כל המציאות מוצגת על ידי שתי ספרות בלבד. שיטה שכזו אינה יכולה להכיל מורכבות ועומק, שהרי יש בה רק שני מצבים - או כך או כך. או רע או טוב, או ימין או שמאל, או שחור או לבן. אין אמצע, אין אפור, אין מורכבות. זוהי שיטה טכנית-מעשית, שאולי אפשר להשתמש בה כדי לבנות וליצור, אך אי אפשר להביע בה רגשות או מחשבות או ערכים מוסריים. זוהי שיטה כמותית אך כלל וכלל לא מהותית.

הסתכלות על העולם באופן דיכוטומי בלבד - או טוב או רע, וכדומה - היא הסתכלות ילדותית שטחית. ילד רואה את העולם כמשהו מוחלט שאינו

25. וראה דברי ריה"ל בעניין הספירה העשרונית לעיל מאמר ראשון פסקה נט, ולהלן מאמר רביעי אות כז.

מורכב. ככל שאדם מתבגר הוא לומד להבין מורכבות. הוא לומד לדעת, למשל, שאדם אינו 'אדם טוב' או 'אדם רע', אלא בכל אדם ישנם דברים טובים ודברים רעים. יכול אדם להיות צדיק גדול בעניינים שונים, אך בעניין מסוים ליפול ולחטוא. אדם שחטא יכול לתקן דרכיו ולהיות בעל תשובה, ולהמשיך להיות אדם גדול על אף החטא שעשה. מי לנו גדול מדוד המלך, המשורר הגדול, אשר הצליח לבטא במילים ולתאר קרבת א־להים באופן הנעלה ביותר, על אף שחטא ונפל ואף נענש על מעשהו.

אם כן, העולם הזה הוא לא עולם של 2, הוא אינו עולם שטחי של מימד אחד, אלא הוא בהכרח מורכב הרבה יותר מכך.

אך של כמה הוא?

על כך עונה ספר יצירה: העולם הזה הוא בעל 10 ספירות.

עולם על בסיס 10 הוא עולם של 5 מימדים - עולם מורכב מאוד

ממשיך ספר יצירה (משנה ג): "עשר ספירות בלימה: מספר עשר אצבעות, חמש כנגד חמש". כלומר 10 הוא 5 כפול 2. אם אמרנו שהמספר 2 מייצג מימד אחד אזי המספר 10 הוא ביטוי לחמשה מימדים.

מה הם חמשת המימדים?

ממשיך ספר יצירה (משנה ז): "עשר ספירות בלימה, ומידתן עשר שאין להן סוף: עומק ראשית ועומק אחרית, עומק טוב ועומק רע, עומק רום ועומק תחת, עומק מזרח ועומק מערב, עומק צפון ועומק דרום".

אם כן, חמשת המימדים הם: ראשית-אחרית (מימד הזמן). טוב-רע (מימד ערכי), ושלושת המימדים של הגופים בעולם: רום-תחת (גובה), מזרח-מערב (רוחב), צפון-דרום (אורך).

כלומר, מלבד הגוף החומרי התלת-מימדי נוספו כאן מימד הזמן, ומימד המידות היינו המימד הערכי. זוהי מציאות מורכבת מאוד!

חלוקה נוספת של המספר 10 - עולם הספירות בקבלה

עתה נעבור אל מושג 10 הספירות הידוע מעולם הקבלה. שמות הספירות הם: כתר, חכמה, בינה (או בספירה אחרת: חכמה, בינה, דעת). ומהן יוצאות 7 המידות: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד,

מלכות.

בעולם הספירות כל מימד אינו מימד של 2 כמבואר לעיל, מימד של שתי קצוות, אלא כל מימד הוא של 3 - תלת-מימדי - שלוש פעמים שלוש. על כן המספר 10 הוא למעשה 3×3 ואחד למעלה המאגד את הכל. אם כן, הספירות מסודרות כך:

	כתר	
חסד	בינה	חכמה
נצח	תפארת	גבורה
מלכות	יסוד	הוד

3: ימין, אמצע, שמאל. **כפול 3**: מעלה, אמצע, מטה. והכתר מלמעלה מאגד את כולן.

את עשר הספירות מקובל לחלק כך - על פי שם י'ק'ו'ק':
 ' - כתר הוא המאחד את הכל ואינו מצטרף אל השאר.
 ה' - חכמה ובינה למעלה.
 ו' - 6 המידות: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד.
 ה' - ולבסוף מדת מלכות.
 ונסביר מעט את הדברים:

הכתר הוא הכוח המאחד את כל הבריאה כולה.

חכמה ובינה הם הראש, כלומר המחשבות, הרעיונות (לעומת 6 המידות שהן כבר שייכות במידת מה אל עולם המעשה). ההבדל בין חכמה ובינה הוא כך: **חכמה** הוא זיק הרעיון הראשוני, מחשבה בטהרתה, לפני שהיא מתפרטת לפרטים מובנים ומסודרים. **בינה** היא השלב שאחרי החכמה, המגביל ומסדר את רעיון החכמה ומתווה לו מסלול הגיוני. למשל, מהו תהליך המחשבה המביא לכך שאדם יסייע לחבירו וילווה לו כסף: תחילה עולה בדעתו של אדם המחשבה שחברו זקוק לסיוע - זו 'חכמה', ולאחר מכן הוא חושב כיצד הוא יוכל לסייע לו באופן הטוב ביותר. **חכמה היא ימין**, התפרצות בלא גבול, ו**בינה היא שמאל**, עוצרת ונותנת גבולות.

6 המידות הן המידות שיש בהנהגה האלוהית וגם בהנהגת האדם הפרטי. 6 המידות נחלקות ל2 קבוצות: חסד-גבורה-תפארת, ונצח-הוד-יסוד. לכל מידה בקבוצה (ימין) יש מידה שכנגדה (שמאל), שכביכול סותרת

ומתנגדת לה ומגבילה אותה, ובאה המידה השלישית (אמצע) ומאזנת בין שתיהן. כך למשל, מידת **חסד** מייצגת את כח הנתינה, לתת ולתת ללא גבול (ימין), לעומתה מידת **גבורה** שמה גבול ועוצרת את הנתינה - באה מידת **תפארת** (או 'אמת') ועושה שלום בין חסד ובין גבורה. כך גם מידת **נצח** היא עניין של השפעה על הזולת, הרצון לנצח ולהשפיע טוב (זוהי מידת ימין, כמו החסד), לעומתה מידת **הוד** היא היופי, וגם ההודיה, שהם מצד המקבל ואינו משפיע לאחרים (שמאל) - באה מידת **יסוד** וממצעת בין נצח ובין הוד.

חסד	גבורה	נצח	הוד
\	\	/	/
תפארת			יסוד

מלכות היא המידה המייצגת את עולם המעשה, ומעבירה את כל המידות הנ"ל אל העולם המציאותי.

על פי הסבר זה נוכל לסדר את תשע המידות כך - 3×3 - וכתר העשירי על גבן:

<u>שמאל</u>	<u>אמצע</u>	<u>ימין</u>
בינה		חכמה
גבורה		חסד
	תפארת	
הוד		נצח
	יסוד	
	מלכות	

ספר יצירה מדגיש כי העולם הוא מורכב מאוד, אך הוא אחדותי ומקורו הוא אחד

נחזור למשנה ד: "עשר ספירות בלימה. עשר - ולא תשע, עשר - ולא אחת עשרה". המספר 10, שהוא, כאמור, מורכב מ-5 מימדים ומכיל 3×3 עם כוח עליון המאחד, הוא דוקא 10. לא 11 - כי 11 זה כבר מה שמעל העולם -

א־להים עצמו, כביכול. ולא 9 - כי עניינו של העולם הוא האחדות, שהכל נובע ממקור אחד, ואם אין את הכוח העשירי המאחד את הכל אזי ישנו תוהו ובוהו.

המסר של ספר יצירה אפוא הוא מסר כפול: מצד אחד זהו עולם מורכב מאוד. זהו אינו עולם דיכוטומי של 2, אלא הכל מורכב מאוד. בכל טוב ישנו גם רע, ובכל רע ישנו גם טוב. מצד שני, העולם בנוי מתוך אחדות אחת גדולה, והכל הכל נובע ממקור אחד ונשלט על ידו.

עד כאן עסקנו ב'עשר ספירות', היינו **בכמות**, ועתה נעבור לדון ב'עשרים ושתים אותיות', היינו **האיכות**, התוכן, הצורה. אמנם, אין לזלזל בעניין ה'כמותי' ולראות בו רק מסגרת לתוכן היצוק בו. העולם הכמותי נברא על מנת להכיל את האור-אין-סוף ואת השפע הא-לוהי. ללא עולם בנוי, שיש בו גבולות ברורים, אין אפשרות לאור הא-לוהי להאיר, אין לו מקום. על מנת להשפיע את השפע והאור האינסופי צריך היה הבורא ליצור מציאות חומרית, מציאות מוגבלת, סופית, שניתן למדוד אותה ולראות אותה ולהבין אותה. רק על ידי כך יכול האין-סוף לצאת אל האור ולהתגלות. אם כן, הנמיכות הזו והשפלות הזו של המציאות היא למעשה עניין גבוה מאוד, היכול להכיל ולקבל לתוכו את הא-לוהות.

בעניין עשרים ושתים אותיות כותב ספר יצירה:

פרק ב, משנה א:

"עשרים ושתים אותיות יסוד: שלש אימות ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות".

ספר יצירה מחלק את עשרים ושתים האותיות לשלש קבוצות, והוא

מפרט את איבריהן:

שלש אימות - א' מ' ש'

שבע כפולות - ב' ג' ד' כ' פ' ת' ר'

שתים עשרה פשוטות - ה' ו' ז' ח' ט' י' ל' נ' ס' ע' צ' ק'.

'אימות' היינו יסוד, ולכן 'שלש אימות' הן 3 אותיות יסוד (כפי

שנבאר להלן).

אותיות 'כפולות' הן אותיות המקבלות דגש קל, ומבטאן משתנה כאשר הן עם דגש. משום כך הן כפולות - אחת בלי דגש ואחת עם דגש. יש הבדל בהגייה בין ב' דגושה לב' שאינה דגושה (בהגייה הרגילה של היום ('הברה ספרדית') אנו מבחינים בהבדל זה רק באותיות ב' פ' פ'. בהגייה אשכנזית מבחינים גם בין ת' דגושה לת' שאינה דגושה, ובהגייה תימנית מבחינים גם בין ג' לג')²⁶.

'פשוטות' ר"ל שאר כל האותיות שאינן יסוד ואינן כפולות²⁷.

---

26. אמנם יש להעיר כי על פי כללי הניקוד האות ר' אינה מקבלת דגש, לא קל ולא חזק.
 27. כל דבר 'רגיל' שאינו מסוים נקרא בלשון חז"ל 'פשוט', כמו בכור ופשוט (שאינו בכור); שנה פשוטה (שאינה מעוברת); ועוד.

פרק עב

3 אותיות היסוד

פיסקה כה

אותיות יסוד - א' מ' ש' - מבטאות את הכוחות האיכותיים הפועלים במציאות

ממשיך שם ספר יצירה (עפ"י גירסת ריה"ל): "שלש אמות: א' מ' ש' - סוד גדול מופלא ומכוסה, שממנו יוצאין אויר ומים ואש, שבהן נברא הכל". כלומר, א' מסמלת אויר, מ' מסמלת מים, ש' מסמלת אש - ושלוש היסודות האלה 'בהן נברא הכל', כלומר הם היסודות של המציאות שאנו מכירים.

אך באמת אי אפשר לומר כי אלה הם היסודות של העולם החומרי-גשמי (כפי שראיתי בביאורם של כמה מפרשים), שהרי אנו עוסקים עתה ב'אותיות' ולא ב'ספירות', כלומר זוהי מהות ואיכות ולא כמות. על כן יש לבאר את הדברים באופן אחר.

נראה לענ"ד כי כוונת הדברים היא לתאר כוחות מנוגדים, ואת הממוצע ביניהם (בדומה לתיאור הספירות לעיל, איך הקו האמצעי ממצע בין ימין ושמאל - תפארת ממצעת בין חסד וגבורה, יסוד ממצע בין הוד ויסוד, וכו'). וראיה לכך מלשון ספר יצירה עצמו שם: "שלש אמות א' מ' ש' יסודן כף זכות וכף חובה ולשון חוק מכריע בינתיים", היינו שני כוחות מנוגדים וכוח מכריע=ממצע בינתיים.

הנה טבע האש הוא לעלות למעלה וטבע המים לרדת למטה. האש והמים הם גם כוחות המתנגדים זה לזה - האש מחממת ומאדה את המים, והמים מכבים את האש. אש ומים לא יכולים להתקיים ביחד ובהכרח כל אחד מהם יתנגד לשני וינסה להתגבר עליו. האש - הכוח העולה מלמטה למעלה - זה הכוח הדוחף לעשייה, זו האנרגיה החיונית, היצרים הגדולים; ואילו המים -

הכוח היורד מלמעלה למטה - זהו הכובד החומרי, המכביד את השאיפה להתרומם ולפעול, היינו רצון הבורא המכריח את כוחות העולם להתנהג על פיו. אך בעולם פועל גם כוח האוויר, הרוח הממצעת, הכוח הרוחני המצליח לאזן את הכוחות ולשלב אותם ועל ידי כך לקדם את העולם. במאבק בין האנרגיה לבין החומר מצליחה הרוח הנכונה להשכין שלום ולהנחות את הכל על מי מנוחות. זוהי המורכבות המיוחדת של העולם. אין בו מימד אחד של טוב ורע, נכון ולא נכון, אלא יש כוחות שונים, ורק על ידי רוח מושכלת ניתן לשלבם ולהשתמש בכל אחד מהם בעיתוי הנכון ובמינון הנכון.

אם כן הא' - אוויר - היא הממצעת בין המ' - מים, לבין הש' - האש. וכן הוא שם בספר יצירה (ו, א): **"שלשה - אש ומים ורוח: אש למעלה ומים למטה ורוח חוק מכריע בינתיים"**.

ניתן לראות רמז לכך גם בצורת האותיות עצמן:

האות א' יש לה קו מרכזי שלם נטוי מלמעלה למטה, וממנו יוצאת י' קטנה כלפי מעלה וי' קטנה כלפי מטה - רמז לכך שמחברת ומאחדת בין כוח עליון וכוח תחתון.

האות מ' סגורה מלמעלה ופתוחה מלמטה, רמז לכוח היורד מלמעלה ומשפיע למטה.

האות ש' סגורה מלמטה ופתוחה כלפי מעלה, רמז לכוח המתפרץ ועולה כלפי מעלה.

שלושת אותיות היסוד האיכותי נמצאים בכל חלקי המציאות - בעולם, בזמן ובאדם

ממשיך ריה"ל ומצטט משנה נוספת מספר יצירה בעניין אותיות היסוד²⁸: **"עדים נאמנים: עולם ונפש ושנה"**.

המושגים "עולם, נפש, שנה" אלה הם שלושת חלקי המציאות: עולם - מרחב המקום, נפש - היינו האדם, שנה - מרחב הזמן. כל אחד מן החלקים הללו הוא חלק בלתי נפרד מן המציאות, ואין משמעות למציאות בלעדיו. ונבאר מעט את הדברים:

28. כנראה עפ"י גירסתו, ואינו לפנינו בלשון זה.

'עולם' היינו העולם הפיזי, שטח העולם, כולל הגלגלים והכוכבים, השמים והארץ, העצים והאבנים, הים וכל אשר בו, ואף כל בעלי החיים והשקצים והרמשים. מציאות העולם הפיזי כולו נקראת 'עולם'.

'שנה' היינו מרחב הזמן, שניות, דקות, שעות, ימים, שבועות, חודשים ושנים. זמן הוא מרכיב חיוני במציאות, שהרי אם אין מימד של זמן אין כלל מציאות וכל שכן שאין בה חיים. הכל קפוא ולא נע ולא מתקדם. תנועה היא עניין של זמן, וצמיחה היא עניין של זמן, ולמעשה קיום של חומר תלוי בתנועה ותלוי בזמן.

'נפש' היינו האדם, ונקרא בלשון המקובלים גם 'עולם קטן'. גם בחז"ל אנו רואים התייחסות אל האדם כעולם, כגון במשנה (סנהדרין פ"ד מ"ה): "לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא".

מדוע מכונה האדם 'עולם קטן'? ראשית, האדם מורכב מן החומר אשר כל העולם מורכב ממנו. אם כן, הוא מעין העולם בזעיר-אנפין. אך יתרה מזאת נראה לומר, אמנם האדם הוא פרט קטנטן לעומת העולם הגדול כולו, אך באמת אלמלא מציאות האדם כביכול אין כלל ערך ומשמעות לעולם! רק האדם עם המודעות שלו ועם שִׁכְלוֹ הוא אשר יכול להכיל את העולם בדעתו, והוא אשר יכול להעריך ולהבין את משמעותו. בלעדי האדם בעולם הרי הוא ככלי אין חפץ בו. משל למה הדבר דומה? לרב גדול או לפרופסור מפורסם שיש לו תלמידים רבים, ולשיעוריו מגיעים אנשים רבים. הוא אדם גדול ללא ספק, אך אילו לא היו לו תלמידים ואיש לא היה מגיע לשמוע את דבריו ואיש לא היה קורא את כתביו, נמצאת כל גדולתו יורדת לטמיון והופכת לחסרת ערך. האדם הקטן השומע ולומד ומבין הוא אשר נותן ערך לתורתו הגדולה של רבו. אף בעניין העולם כך הוא, העולם הגדול קיים רק בזכות העולם הקטן.

אם כן, אותיות א'מ'ש', כלומר: הכוח השואף למעלה, הכוח היורד למטה, והכוח הממצע ביניהם - נמצאות בכל חלקי המציאות: גם בעולם הפיזי, גם במימד הזמן וגם באדם.

בעולם הפיזי - אויר, מים, אש. כבר הסברנו לעיל את המאבק המתמיד בין האנרגיה ובין החומר, בין הכוח שרוצה לפעול ולפרוץ לבין הכוח החומרי המכביד, והרוח הממצעת ומשכינה שלום ביניהם.

באדם - גויה, בטן, ראש. הראש מקביל לאש, הכוח השואף למעלה. בטן מקביל למים, הכוח המוריד למטה. הגויה מקבילה לאויר, הכוח הממצע. הראש, בו נמצא המוח, הוא המולך על האדם ומנהיג אותו. הוא הכוח העליון שבו שמסוגל להביא אותו לגבהים של חכמה ושל השגה. לעומתו הבטן בה נמצאים איברי העיכול ואיברי המין, קרי הכוחות החומריים המושכים את האדם אל החומריות והתאוות. הכוחות הכי גשמיים של האדם הדומים בטיבעם אל טבע בעלי החיים. כוח זה מוריד את האדם וכביכול נאבק בכוח הראש המנסה לעלות למעלה. הגויה היא החלק האמצעי שבאדם, בו נמצאים הלב והריאות. זהו החלק הנותן חיים - אוויר לנשימה ודם להחיות את האיברים. הכוח הזה של החיים הוא כביכול הכוח הממצע בין הראש העליון לבטן התחתון. גם בגוף האדם איברים אלה נמצאים באמצע, וגם מבחינה מהותית יש בהם מן המיצוע. זהו לא כוח רוחני שכלי, אך זהו גם לא כוח גשמי תאוותני. זהו כוח החיים המעניק לכל הגוף את חיותו וחיוניותו - הן למוח שבראש והן לאיברי המין והעיכול שבבטן.

בזמן - רויה, קור, חום. גם בעונות השנה יש שתי קצוות - יש את העונה החמה, הלוהטת, המייבשת, השורפת, ויש את העונה הקרה, המקפאה, המצמיתה. חום מקביל לראש ומקביל לאש - הכוח העולה למעלה, ואילו קור מקביל לבטן ומקביל למים - הכוח היורד למטה. קיץ הוא זמן רוחני יותר - המהפכות הרעיוניות הגדולות בהיסטוריה התרחשו בקיץ. בחסידות מקובל לראות באור השמש כמייצגת את הגילוי הא-לוקי בעולם, על פי הפסוק "כי שמש ומגן ה' א-לקים", ומציינים שם שעבודת ה' בקיץ קלה יותר מאשר בימות החורף. לעומת זאת החורף הוא זמן בו הטבע נכנס להקפאה וכביכול מאט את פעילותו. בעלי חיים רבים אינם פעילים בימות החורף, ואף העצים מאבדים כלפי חוץ את עליהם ופירותיהם בתקופה זו. זוהי תקופה פחות חיונית, וכוחות החיים שבה אינם פורצים אלא מתנהלים לאיטם. גם בחז"ל אנו מוצאים דימוי למאבק בין רוחניות מול גשמיות כסתירה בין אש ובין

קרח²⁹. זמני הביניים - האביב והסתיו - הם הימים בהם הטבע מתאושש מן הקור העז ומן החום העז ומתמצע. בזמנים אלה באים כוחות הטבע לידי ביטוי בצורה הטובה ביותר.

מה אנו לומדים מכל זה? בכל חלקי המציאות יש שני כוחות מנוגדים וכוח שלישי ממצע ביניהם ומביא לידי הרמוניה. על כך אומר ריה"ל:

"הודיע אותנו כי הסדור אחד מהמסדר אחד יתברך; ואם הנמצאות מתחלפות ושונות זו מזו, התחלפותם מחמריהם שהם שונים, מהם עליון ומהם תחתון, ומהם עכור ומהם זך; אבל מחמת חונן הצורות ונותן התכונות והסדור הנה החכמה בהם כלם אחת, וההשגחה אחת, הולכת על סדר אחד בעולם הגדול ובאדם ובסדור הגלגלים. והוא שאמר עליהם שהם 'עידים נאמנים' על אחדותו יתברך שמו, עולם ונפש ושנה".

רוצה לומר, העובדה שאנו מוצאים בבירור את שלושת הכוחות הללו בכל חלקי המציאות השונים - עולם, נפש, שנה - על אף השוני הגדול שביניהם, הרי זו עדות נאמנה על אחדות הבריאה, ועל כך שהיא באה ממקור אחד ומיוצר אחד ואֵל אחד בראם.

29. ראה, למשל, אבות דרבי נתן פרק כח: "רבי יהודה בן אילעי אומר: כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל - עושין אותו עיקר בעולם הבא. דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל - עושין אותו טפל בעולם הבא. משלו משל למה הדבר דומה: לאיסטורטיא שהיא עוברת בין שני דרכים, אחת של אור ואחת של שלג. אם מהלך כנגד האור הרי נכווה באור, ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה? ילך בינתיים, ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה".

פרק עג

7 האותיות הכפולות

פיסקה כה

האותיות הכפולות מבטאות ריבוי והתפשטות

לאחר 3 אותיות היסוד, האמות, באות 7 האותיות הכפולות - ב' ג' ד' כ' פ' ת' ר'.

משמעות 7 אותיות כפולות הוא עניין הריבוי הטמון בהן. הכפילות עצמה יש בה ריבוי - כל אות היא למעשה 2 אותיות, אחת דגושה ואחת רפויה. כך אומר ספר יצירה (ד, א): **"מתנהגות בשתי לשונות, ב"ב ג"ג ד"ד כ"כ פ"פ ר"ר ת"ת, תבנית רך וקשה, תבנית גבור וחלש, כפולות שהן תמורות"**. רוצה לומר, לכל ערך יש את הערך המנוגד לו, ולכל תכונה יש את התכונה ההפוכה לה, וכמובן יש את כל האפשרויות הנמצאות בין שתי הקצוות. גם המספר 7 מבטא רעיון עמוק של היקף וריבוי. כך מסביר ספר יצירה את עניינו של המספר 7 (ד, ג): **"שבע כפולות - שש צלעות לששה צדדים, והיכל קדוש מכוון באמצע"**. כלומר, ההתייחסות אל המציאות אינה כאל משטח בעל מימד אחד אלא כאל גוף תלת-מימדי, כדמות קוביה בעלת 6 צלעות - צפון-דרום, מזרח-מערב, למעלה-למטה. התפשטות לכל 6 הכיוונים, ונקודת המרכז, ה7, אשר ממנה נובע הכל, והיא המאחדת את הכל. כאמור, אין זו התייחסות אל העולם הכמותי, המבוטא ב**ספרות** (כפי שביארנו לעיל), ואין כאן תיאור המציאות הפיסית, אלא זהו תיאור של העולם שנברא ב**אותיות**, כלומר העולם האיכותי-ערכי. התוכן היצוק במציאות החומרית הוא תוכן מורכב מאוד, אשר מתפשט לכל הכיוונים ולכל חלקי המציאות, אך גם כאן ההדגשה היא שהכל נובע מנקודה אחת מרכזית המאחדת את הכל.

האותיות הכפולות מופיעות בכל חלקי המציאות - עולם, שנה, נפש

כמו 3 אותיות היסוד, אף 7 האותיות הכפולות מופיעות בכל חלקי המציאות - עולם, אדם, שנה.

ספר יצירה (ד, ד): **"שבע כפולות בג"ד כפר"ת חקקן חצבן צרפן וצר בהם כוכבים בעולם, וימים בשנה, ושערים בנפש, ומהן חקק שבעה רקיעים ושבע אדמות ושבע שבתות"**.

בעולם - 7 כוכבים. אלה הם 7 כוכבי הלכת (מלבד כדור הארץ): חמה, לבנה, מאדים, כוכב, צדק, נגה, שבתאי (מכונים בקיצור חל"ם כצנ"ש).
בשנה - 7 ימים בשבוע. כבר ביאר ריה"ל לעיל (מאמר ראשון נז-נח; מאמר שני כ) כי העובדה שכל העולם מונה מחזור שבועי של 7 ימים, ואף כל העולם נמצא באותו המניין, מוכיחה בעליל כי העולם נברא על ידי בורא וכי אין זו הסכמה כללית גרידא.

באדם - 7 תכונות ומידות בנפש האדם. ספר יצירה מונה תכונות אלה (ד, א): **"חיים ושלוש וחכמה ועושר חן וזרע וממשלה"**. כמו כן, כאמור, הואיל ומדובר באותיות כפולות יש לכל תכונה ומידה גם את הצד ההופכי שלה - **"כפולות שהן תמורות"**, ואף אותן מפרט ספר יצירה (שם): **"תמורת חיים - מוות, תמורת שלום - רע, תמורת חכמה - איולת, תמורת עושר - עוני, תמורת חן - כיעור, תמורת זרע - שממה, תמורת ממשלה - עבדות"**. התכונות החזקות, החיוביות, מיוצגות על ידי האותיות הדגושות, ותמורתן השלילית על ידי האותיות הרפויות (ביאור רס"ג). בנוסף למידות הנפש מציין ספר יצירה ל"שערים בנפש", והם מתייחסים לנקבים בראש האדם המשמשים את החושים העדינים שבו (ד, יב): **"ושבעה שערים בנפש: שתי עינים, שתי אזנים, ושני נקבי האף, והפה"**.

ספר יצירה גם 'משדך' ומתאים לכל אות מן האותיות הכפולות את הפריט המתאים לה: אחד מן העולם, אחד מן הנפש, ואחד מן השנה. **"המליך אות ב' בחכמה, וקשר לו כתר, וצר בו שבתאי בעולם ויום ראשון בשנה ועין ימין בנפש. המליך אות ג' בעושר, וקשר לו כתר, וצר בו צדק בעולם, יום שני בשנה, ועין שמאל בנפש"**. וכן הלאה.

7 התכונות המיוחדות בנפש האדם

להבדיל מ3 אותיות היסוד - שם הערכים באדם היו כלליים מאוד: **גוויה, בטן, ראש**, היינו רוחניות כנגד ארציות וכוח שלישי הממצע ביניהם - 7 אותיות הכפולות מייצגות ערכים מוגדרים ומסויימים: "**חיים ושלום וחכמה ועושר חן וזרע וממשלה**", הן ותמורותיהן, היינו גם התכונות המנוגדות להן (כמפורט לעיל). רוצה לומר, זהו עולם ערכים מפותח יותר מאשר הערכים שהוצגו באותיות היסוד.

קשה למצוא מכנה משותף לכל המידות הללו - **חיים ושלום וחכמה ועושר חן וזרע וממשלה**, אך ננסה לתת להם ביאור בסיסי.

ראשית, נראה בפשטות שהמושגים כאן הם מושגים אנושיים ולא מושגים קבליים-סודיים. למשל, 'חכמה' המוזכרת כאן היא אכן כוח התבונה שניתן באדם, להבדיל מספירת ה'חכמה' (אותה פגשנו לעיל ב10 ספירות) המייצגת עניין כללי ראשוני. במילים אחרות, אלה הן 7 תכונות ומידות שטבע הקב"ה באדם, וכל אדם נמצא על הטווח בין שתי הקצוות של כל מידה: בין חכמה לאיוולת, בין עושר לעוני, בין חן לכיעור, וכו'.

חיים (מוות) - נראה לבאר כפשוטו: כוח החיים שטבע הקב"ה באדם - 'עולם קטן', וזהו גילוי הא-לוהות שבו. וכל המחובר לחיים מחובר אל חי העולמים הנותן חיים לכל חי. לכל אדם ניתנה קיצבה של שנות חיים עד יום מותו: "ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה". זוהי תקופת הזמן אשר ניתנה לאדם לפעול בעולם מבחינה גשמית ומבחינה רוחנית. הקב"ה לא ברא עולם סטטי אלא עולם חי ודינמי. כל היופי שיש בעולם אין לו ערך אם אין בו חיים, ואם אין בו אדם (כמבואר לעיל), ואם כן, 'אדם חי' הוא תכלית הבריאה. "מה יתאונן אדם חי?".

שלום (רע) - הוא עניין שלמות והרמוניה, אהבה בין אדם לחבירו והשכנת שלום ואחווה. הקב"ה נקרא שלום, ועל ידי מידה זו יכול האדם להידמות במידת מה לקונו. יש באדם את הנטיה לשלום ולפיוס עם חבריו, אך יש בו גם נטיה לתחרות ולשנאה. יש לדעת כיצד להשתמש במידות אלה ומתי "עת לאהוב ועת לשנוא, עת מלחמה ועת שלום". תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, וברכת כהנים מאחלת לכל איש מישראל "וישם לך שלום". האדם צריך להגיע לשלמות ולשליטה מלאה בגופו ובנפשו (כפי שתיאר ריה"ל

לעיל ראש מאמר שלישי את "החסיד" המושל), וזהו השלום.

חכמה (איוולת) - הקב"ה חנן את האדם בכוח החכמה והבינה, ועל ידי זה יכול האדם להכיר ולהבין את העולם ואת הבורא, ולדעת כיצד עליו לפעול בעולם באופן הנכון ביותר. על ידי כוח זה יכול האדם ליצור ולבנות, לפתח ולשכלל את העולם ולהביאו לידי תיקונו. בכל אדם יש כוח החידוש ורעיונות חדשים מתגלים בכל יום. חכמת האדם היא מעיין נובע, וכשם שלחכמת הבורא אין קץ ולתבונתו אין חקר, כך גם חכמת האדם אשר הגיע מאיתו יתברך אין לה קץ, ותמיד יכול האדם למצוא בשכלו ודעתו עניינים חדשים שלא שמעתן אוזן מעולם.

עושר (עוני) - התכונה להגדיל ולהרחיב את אשר יש לו ברשותו. האדם שואף ואף מצווה לכבוש - "וכבשוה". "ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה". זוהי מידה חיובית, ובלבד שישלוט האדם ולא יהיה משועבד לרכושו. על ידי בעלות על ממון ורכוש יכול האדם לממש את חכמתו ורעיונותיו, כי אם אין לו את האמצעים הכלכליים למחייתו לא יוכל ליצור ולפתח את הטעון פיתוח. ועל ידי חכמתו יוכל האדם להרחיב ולהגדיל את נכסיו. זהו שאמרו רבותינו: 'אם אין קמח אין תורה, ואם אין תורה אין קמח'. אמנם, לעיתים העושר יכול להכשיל את האדם, ומרבה נכסים מרבה דאגה, על כן כל אדם יחליט מה נכון לו ועד כמה עליו להשקיע בהגדלת הנכסים וכמה להשקיע בהגדלת החכמה.

חן (כיעור) - תכונה המאפשרת קירוב בין בני אדם, ובין גבר ואשה. ישנו חן של האדם כלפי הקב"ה, כמו "ונח מצא חן בעיני ה'", ויש חן של האדם כלפי אחרים, כמו "ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה". בברכת המזון אנו מבקשים: 'ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם', ובתפילת הדרך: 'ונמצא חן בעיניך ובעיני כל רואינו'. תכונה זו של נשיאת חן היא המאפשרת תקשורת בין בני אדם, וגורמת ליחסי קירבה, ידידות ואהבה. תכונה זו גורמת לחיבור בין בני אדם, וביחד הם יכולים לפעול טוב יותר מאשר כל אחד לבדו. אדם בעל כריזמה גורם לאנשים לרצות להיות בחברתו, לרצות לזכות בהערכתו, וכך הוא יכול להגיע להנהגה ציבורית.

זרע (שממה) - זרע הוא הכוח המביא להמשכיות החיים. האדם מצווה לפרות ולרבות, אך זהו גם יצרו הטבעי (כמו אצל שאר בעלי החיים). העולם הוא נצחי אך החיים אינם נצחיים. החיים מבקשים המשכיות, וכביכול

נלחמים במוות ובחידלון על ידי פריה ורבייה. על ידי העמדת זרע וצאצאים ממשיך האדם את קיומו בעולם ומשאיר לעצמו שם וזכר. מאידך, יש בזרע גם עניין של שינוי והתחדשות. אילו האדם היה חי לנצח הדברים היו קבועים ולא משתנים. אותה ההנהגה היתה נשאת לאורך זמן, אותן המחשבות, אותם ההרגלים. הואיל ותוחלת החיים היא קצרה בני האדם מתחלפים, הדורות מתחדשים ועל ידי כך מתחלפות תקופות, מתחדשים רעיונות ומתרחשים מאורעות.

ממשלה (עבדות) - כוח המנהיגות. היכולת לקחת אחריות על אנשים אחרים ולשלוט. ביחס להנהגה ציבורית יש אנשים שהם מטבעם מנהיגים ויש שהם מונהגים ונגררים. אך באמת, כל אדם במהלך חייו צריך להיות אחראי ולשלוט על אחרים, אם זה בתוך המשפחה המצומצמת על ילדיו ובני ביתו, אם זה במסגרת העבודה על פועלים ואנשים הכפופים לו. היכולת להיות אחראי ולהנהיג אחרים היא תכונה מיוחדת לאדם, ולשם כך הוא צריך להיעזר בתכונות האחרות שהוא ניחן בהן: בכוח החכמה שלו ובעושר ובחן שלו, וכמבואר לעיל.

פרק עד

12 האותיות הפשוטות

פיסקה כה

האותיות הפשוטות מבטאות התפשטות ופירוט רב

שתיים עשרה האותיות הפשוטות הן כל האותיות הנותרות, שאינן אותיות יסוד ואינן אותיות כפולות: ה' ו' ז' ח' ט' י' ל' נ' ס' ע' צ' ק'.

עניינו של המספר 12 הוא התפשטות לכל האלכסונים (ה, ב):

"שנים-עשר גבולי אלכסונין מפוצלין לששה סדרים מופסקין בין רוח לרוח:

גבול מזרחית-רומית, גבול מזרחית-צפונית, גבול מזרחית-תחתית; גבול דרומית-רומית, גבול דרומית-מזרחית, גבול דרומית-תחתית; גבול מערבית-רומית, גבול מערבית-דרומית, גבול מערבית-תחתית; גבול צפונית-רומית, גבול צפונית-מערבית, גבול צפונית-תחתית. ומתרחבין והולכין עד עדי עד". כלומר, נדמיין את המרחב התלת-ממדי כולו בצורת קוביה. 7 האותיות הכפולות מבטאות את 6 **צלעות** הקוביה (ואת נקודת המרכז), ואילו 12 האותיות הפשוטות מבטאות את **"גבולי אלכסונין"** של הקוביה, היינו הקווים בהם נפגשות הצלעות זו עם זו.

נצייר בדמיונונו חדר מרובע עם ארבע קירות, תקרה ורצפה: כל קיר נפגש עם התקרה לכל אורכו - הרי לנו 4 קווים (מזרחית-רומית (רום=גובה), דרומית-רומית, וכו').

כל קיר נפגש עם הרצפה לכל אורכו - הרי לנו 4 קווים (מזרחית-תחתית, דרומית-תחתית, וכו').

כל קיר נפגש עם קיר נוסף הסמוך לו לכל גובהו - הרי לנו 4 קווים (מזרחית-צפונית, דרומית-מזרחית, וכו').

נמצא שבין 6 צלעות נוצרים 12 אלכסונים.

האותיות הפשוטות מופיעות בכל חלקי המציאות - עולם, שנה, נפש

כמו 3 אותיות היסוד 71 האותיות הכפולות, 12 האותיות הפשוטות אף הן מופיעות בכל חלקי המציאות - עולם, שנה, נפש.

ספר יצירה (ה, ג): **"שנים עשר פשוטות: ה"ו ז"ח ט"י ל"נ ס"ע צ"ק, חקקו חצבן צרפן שקלן והמירן, וצר בהם י"ב מזלות בעולם, י"ב חדשים בשנה, י"ב מנהיגים בנפש, זכר ונקבה"**.

עולם - 12 המזלות: **"טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזניים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים"**. אם מתבוננים מכדור הארץ לשמים בלילה ניתן לזהות 12 קבוצות (=צבירים) של כוכבים (שאמנם אין קשר אמיתי ביניהם, והם בגדלים שונים ובמרחקים שונים זה מזה, אך הם נמצאים באותו כיוון למסתכל מכדור הארץ). כל קבוצת כוכבים כזו יוצרת מעין צורה גרפית מסוימת, ועם קצת דמיון אפשר לדמות את הצורות האלה לעצמים מוכרים, ומכאן בא כינויים של המזלות. באסטרוולוגיה ניתנה חשיבות גדולה לכל עניין המזלות, והתפיסה האלילית סבורה, למשל, כי גורלו של אדם נקבע על פי מצב המזלות בגלגל השמים בעת לידתו. חז"ל לימדו אותנו כי "אין מזל לישראל", וניתן לעבוד ולהשתדל ועל ידי כך לקבוע את גורלך ועתידך³⁰.

שנה - 12 חודשים: **"ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב, אלול, תשרי, חשוון, כסלו, טבת, שבט, אדר"**. בכל התרבויות קבעו 'לוחות שנה' בהם הגדירו מהי שנה ומהו חודש, ובכולן מקובל היה לחלק את השנה ל-12 חודשים. ישנם לוחות אשר מונים שנה 'שמשית', כלומר הזמן בו כדור הארץ משלים סיבוב מלא סביב השמש, והוא משך של 365 ימים לערך. לשיטה זו מחלקים 365 ל-12 חודשים, ובכל חודש 30 יום או 31 יום. ישנם לוחות אשר מונים שנה 'ירחית', כלומר 12 פעמים בהם הירח סובב סביב כדור הארץ, והוא משך 29 ימים וחצי לערך. כשם שמניין 7 ימי שבוע נהג בכל התרבויות כך הוא אף לגבי מניין 12 חודשים, ומכאן ניכר איפוא שמדובר במקור אחד.

נפש - 12 איברים באדם ("מנהיגים בנפש"): **"שנים עשר מנהיגין בנפש: שתי ידיים ושתי רגלים, שתי כליות, טחול, כבד, מרה, המסס, קיבה, קרקבן"** (ה, ב). אמנם, לא כל האיברים נמנו כאן, וכבר תמה ריה"ל כיצד יתכן שהלב,

30. וראה מה שכתבנו בעניין האסטרוולוגיה (לעיל פסקה ט).

החשוב שבאיברים, אינו נמנה כאן. גם המוח, מלך האיברים, אינו מוזכר כאן, וסיים: "וְהִסּוּד עֵמֶק לְמַאֲד, וְהַפְּרוּשׁ אָסוּר".

וכן 12 חושים גופניים ופעולות שעושה האדם בגופו: "יְסוּדָן רֵאִיָּה, שְׂמִיעָה, רִיחָה, שִׁיחָה, לַעִיטָה, תְּשֻׁמִּישׁ, מַעֲשֵׂה, הַלּוֹךְ, רוּגְז, שְׁחוּק, הַרְהוּר, שִׁנָּה" (ה, א). חושים ופעולות אלה הם הקשר של האדם אל העולם, הן קשר מבחוץ פנימה והן מבפנים החוצה.

אף כאן, כמו ב7 האותיות הכפולות, ספר יצירה "משדך" בין הפריטים השונים בכל חלקי המציאות והופך אותם לקבוצות: "הַמְּלִיךְ אוֹת ה' בְּשִׁיחָה, וְקִשֵּׁר לוֹ כֶּתֶר וְצִרְפָּן זֶה בְּזֶה, וְצִרְ בֵּהֶם טֹלָה בְּעוֹלָם, וְנִיסָן בְּשָׁנָה, וְכַבֵּד בְּנַפֶּשׁ, זָכַר וְנִקְבָּה. הַמְּלִיךְ אוֹת ו' בְּהַרְהוּר, וְקִשֵּׁר לוֹ כֶּתֶר וְצִרְפָּן זֶה בְּזֶה, וְצִרְ בֵּהֶם שׁוֹר בְּעוֹלָם, וְאִיר בְּשָׁנָה, וְמֵרָה בְּנַפֶּשׁ, זָכַר וְנִקְבָּה", וכו'.

פרק עה

החידוש הגדול של ספר יצירה

פיסקה כה

החידוש הגדול של ספר יצירה הוא ההבנה שכל חלקי המציאות נבראו יש מאין, ומשום כך כולם בנויים מאותם היסודות והכללים

כאמור, עניינו של ספר יצירה הוא להדגיש את אחדות העולם. להראות כיצד על אף כל הגיוון, העושר וריבוי הפרטים והמינים בעולם, הכל נובע ממקור אחד, ומתוך כך גם הכל כפוף לכללים ולחוקים.

'עולם' היינו המרחב כולו, ההרים והעמקים, הים, החלל, כל היקום, עם בעלי החיים שבו. 'שנה' היינו הזמן. 'נפש' היינו האדם, המכונה גם 'עולם קטן'. זוהי המציאות כולה אותה יצר הבורא יתברך יש מאין.

ראיית בריאת המציאות באופן זה היא חידוש גדול שחידש אברהם

אבינו בספר יצירה. התפיסה הפשוטה של מושג הבריאה הניחה כי המרחב והזמן היו קיימים מאז ומעולם, ורק האדם ובעלי החיים והצמחים נבראו פתאום, יש מאין. תפיסה זו סברה שאפשר להעלות על הדעת מציאות כלשהי שהיתה קיימת עוד לפני הבריאה. בא ספר יצירה וטוען כי אי אפשר בכלל לדבר על מה היה 'לפני' הבריאה, שהרי ה'זמן' עצמו הוא משהו חדש שנברא בבריאת העולם. לא היתה שום מציאות 'לפני כן!' גם המרחב עצמו לא היה קיים לפני הבריאה, כי כל המרחב והחומר נבראו אף הם יש מאין! ממילא יוצא שאי אפשר לתפוס במחשבה 'מה היה כאן קודם', כי אין 'קודם' וגם אין 'כאן'. אין זמן ואין מרחב עד הבריאה. **השכל האנושי מתקשה לתפוס חידוש כזה,** ולכן הגישה של אברהם אבינו בספר יצירה היתה גישה מהפכנית הנוגדת את הנחות היסוד של כל בני האדם שהיו בדורו, ואף בדורות שלאחריו. גם היום, אותם המאמינים בתורת ההתפתחות מנסים לשלול את החידוש שבבריאה. הם מכירים את המציאות בה הם חיים ולא מסוגלים לתפוס

בשכלם אפשרות אחרת בה אין מציאות כלל.

לאחר חידוש זה הולך ספר יצירה צעד נוסף שיש בו חידוש גדול גם כן, ומגלה לנו כי שלושת חלקי המציאות - עולם, שנה, נפש - נבראו כולם עם אותו מנגנון. בכולם יש הפכים הנוגדים זה את זה, וכוח מרכזי המאחד אותם - **"שְׁבוּ יִתְחַבְּרוּ הַהֶפְּכִים"**. זה נכון גם במרחב, גם בזמן, וגם באדם. **"תלי בעולם - כמלך על כסאו; גלגל בשנה - כמלך במדינה; לב בנפש - כמלך במלחמה"** (ה, ח). הנקודה המרכזית בכל חלק מן המציאות היא המולכת והמושלת בו. **"תלי בעולם"** - ב'עולם', במימד המרחב, יש משהו שמאחד אותו, המכונה 'תלי', **"רמז בו אל עולם השכל"**, שכל עליון המאחד את כל מה שקיים בעולם. **"גלגל בשנה"** - גלגל השמש הוא הכוח המנהל את הזמן. החלוקה ליום ולילה, ולעונות השנה, קור וחום, הכל נובע מן השמש ומיחס כדור הארץ בסיבובו כלפי השמש. השמש פועלת כל הזמן באופן זהה ומייצרת חום במידה שווה כל רגע ורגע, אך מבחינתנו נראה שהדברים נחלקים לימים ולחודשים ולתקופות. **"לב בנפש"** - הלב הוא המושל בגוף האדם ומחלק דם לכל אבר ואבר ועל ידי כך מזין אותו ומחיה אותו (ראה ביאור ארוך בעניין זה בתחילת מאמר שלישי).

מכאן אתה למד שכל המציאות אחת היא. **"וְהַחֲכֵמָה אֶחָת, כִּי אֵין הַחֲכֵמָה בְּגִלְגָּלִים גְּדוֹלָה מִהַחֲכֵמָה בְּקֶטַן שְׁבַחִים"**. כל היקום פועל באותו המנגנון, באותה החכמה. מכאן קל להבין שמקור הבריאה הוא בורא אחד, שהכל נהיה בדברו.

הטוב והרע נבראו זה כנגד זה, ושניהם ממקור אחד, אך הבנה זו עלולה לבלבל את אמת המידה המוסרית הנכונה בהנהגה המעשית

עובדה זו, המוכיחה כי הכל נברא ממקור אחד, וכל המציאות נובעת מאחדות אחת, אומרת גם שהטוב והרע בעולם מקורם מאת הבורא. ואכן, כך אומר גם בפירוש הפסוק: **"יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה"** (ישעיה מה, ז). לכאורה, יש קושי למאמין לקבל זאת. הרי הבורא הוא טוב ומטיב, ורצונו להיטיב לברואיו, וכיצד יתכן שהוא האחראי גם על הרע? שאלות מעין אלה הביאו לתפיסות של אלילות ושל חלוקה בין אל טוב לאל רע, כי לא יתכן שהטוב והרע נובעים ממקור אחד.

ההבנה כי גם הרע מקורו בבורא, וכי "גם את זה לעומת זה עשה הא־להים" (קהלת ז, יד), יש בה מצד אחד נחמה גדולה, כי גם הרע אינו יכול להיות מוחלט אם מקורו מהבורא יתברך; אך מאידך יש בה גם סכנה גדולה. הבנה זו יכולה להביא לטיהורו של הרע ולהשלמה עמו! יכולה להתגנב ללב מחשבה שאם הרע אף הוא בא מאת הבורא, אז בהכרח יש בו משהו טוב, אז בעצם הוא לא כל כך נורא. מכאן הדרך קצרה להכשרת כל מיני רעות חולות ותופעות קשות, מתוך רצון להכיל ולקרב גם את מה שצריך להרחיק תכלית הריחוק!

אנו רואים דוגמא לזה מסיפורו של לוט. לוט היה בן אחיו של אברהם אבינו, אך אברהם אבינו גירש אותו מעליו, ואמר לו: "היפרד נא מעלי". אברהם לא רצה להמשיך להיות במחיצתו של לוט ולא רצה שלוט יירש אותו, כי הוא זיהה בו שורשים של רע. אברהם זיהה רע ומיהר להרחיק את הרע ממנו. אך הנה, אנו רואים שדווקא מלוט, שאף חטא ושכב עם שתי בנותיו לאחר מהפכת סדום, דווקא ממנו התגלגל ויצא המשיח (דרך רות המואביה). אז באמת אנחנו מבינים שגם הרע הזה שורשו מן הטוב, ואפשר שהמשיח ייצא מן הרע, אבל באמת באותו הזמן היה צריך להרחיק את הרע תכלית הריחוק, ומשום כך אברהם סילק את לוט מעליו. אז לוט הוא רע או טוב? הוא רע, וצריך להרחיק אותו! אז איך יצא ממנו משיח? כי הרע שורשו מן הטוב.

תפיסה כזו המבינה את הרע ונותנת לו חותמת הכשר היא תפיסה העלולה לבלבל ולשבש לאדם את חוש המידה שלו, ומשום כך הזהירו חכמים מפני לימוד הקבלה שלא יהא נגיש לכל אדם. גם מי שניגש ללמוד קבלה צריך שימלא תחילה את כריסו ש"ס ופוסקים, כלומר, צריך שילמד הלכה, שיידע מה אסור ומה מותר, מה טוב ומה רע, מה נכון ומה לא נכון. רק כאשר הוא יודע כיצד להתנהל בחיים וכיצד להתמודד עם המציאות, מה להרחיק ומה לקרב, רק אז הוא יכול ללמוד קבלה.

פרק עו

זכר ונקבה

פיסקה כה

כל חלקי הבריאה נחלקים לזכר ונקבה

בהגדרת 3 אותיות היסוד כתב ספר יצירה (פ"ג מ"ב): "שלש אמות אמ"ש סוד גדול מופלא ומכוסה וחתום בשש טבעות, וממנו יוצאים אש ומים, מתחלקים זכר ונקבה". עוד שם (מ"ה): "שלש אמות אמ"ש חקקן וחצבן וצרפן וחתם בהן שלש אמות בעולם, ושלש אמות בשנה, ושלש אמות בנפש, זכר ונקבה".

וביאר רס"ג (מ"ב): 'מתחלקים זכר ונקיבה. ופירושו: כל דבר שבעולם - בין כוכבים בין מזלות בין כל דבר בעולם ובריות בארץ ובימים - זכרים ונקבות הם, וכן כל הפירות והצמחים'. כלומר, כל חלק מן הבריאה יש בו זכר ונקבה, בעולם בשנה ובנפש. הן בעלי החיים, הן הצמחים, והן כוכבים ומזלות - כולם נחלקים לזכר ונקבה!

יסוד זה, המגלה לנו שהבריאה כולה על כל חלקיה נחלקת לזכר ונקבה, מצטרף ליסוד הכללי של ספר יצירה המדגיש את אחדותה של הבריאה. כל חלקי הבריאה בנויים במבנה זהה, ואם מצאנו באדם ובבעלי חיים חלוקה לזכר ונקבה - על כורחנו שחלוקה זו נמצאת גם בשאר חלקי הבריאה.

זכר ונקבה הם שני פנים של יחידה אחת

מה אנחנו יכולים ללמוד מעניין זה? מהי משמעות החלוקה הזו של זכר ונקבה?

כדי להבין עניין זה נצטט קטע נוסף מדברי ספר יצירה (פ"ג מ"ו): "המליך אות אל"ף ברוח וקשר לו כתר וצרפן זה עם זה, וחתם בהן אויר בעולם,

ורויה בשנה, וגויה בנפש, זכר באמ"ש ונקבה באש"מ". כבר ביארנו לעיל את משמעות הדברים והחלוקה של המציאות לעולם-שנה-נפש, אך נתמקד עתה בדברי הסיפא: "זכר באמ"ש ונקבה באש"מ", כלומר, בפשטות, סדר הדברים אצל זכר שונה מאשר אצל נקבה - אצל הזכר הסדר הוא א' מ' ש', ואילו אצל נקבה הסדר הוא א' ש' מ'. ריה"ל מתרגם ומסביר את משמעות הדברים:

"ואמר שאין הפרש בין יצירת הזכר והנקבה אלא מה שיש בין הראות אברהם והסתרם, וכבר מבאר זה בנתוח, שאברי הנקבה כאברי הזכר אלא שהם מהפכים אל פנים, כמו שאמר: "זכר ב'אמש' ונקבה ב'אשם', חוזר הגלגל פנים ואחור, אין בטובה למעלה מענג ואין ברעה למטה מנגע", רצונו לומר שאותיות אמש ואשם, וענג ונגע אחת הן, ואין ביניהם אלא ההקדמה והאחור, כמו שהזריחה והשקיעה לגלגל אחד בחקו, ובחקנו אנחנו - רצוא ושוב" (פיסקה כה).

אחת התפיסות הקיימות היום בתרבות המערבית רואה בגברים ונשים יצורים שונים בתכלית, עד שאפשר אפילו לטעות ולחשוב כאילו הם הגיעו הנה מעולמות נפרדים ונוצרו בכוכבים שונים (תפיסה זו באה לידי ביטוי באופן מובהק בספר 'גברים ממאדים נשים מנוגה' (ג'ון גריי, 1992), למשל). בניגוד לתפיסה זו, בא ספר יצירה וקובע, על פי ביאורו של ריה"ל, שגברים ונשים הם למעשה אותו הדבר, עם הבדלים קטנים ביניהם. אין כאן שני מינים שונים אלא מין אחד, היתה בבסיסו ובמהותו, אלא שיש בין זכר ונקבה הבדל קטן באיברים ("אברי הנקבה כאברי הזכר אלא שהם מהופכים אל פנים"), והבדלי דגשים בלבד באופי ובמידות.

על פי ספר יצירה, הזכר והנקבה, כמו כל חלקי הבריאה כולם, מורכבים מאותן היסודות - אויר, מים, אש - אלא שסדר ההרכבה שונה בהם: זכר בא'מ'ש' ונקבה בא'ש'מ'. ביארנו לעיל ש3 אותיות היסוד מייצגות את הכוח הרוחני העולה למעלה - האש, את הכוח הארצי המוריד למטה - המים, ואת הכוח השלישי המשלב ומביא להרמוניה בין הכוחות - האויר. על פי זה נוכל להבין את המשפט: "זכר בא'מ'ש' ונקבה בא'ש'מ'" - כלומר, ביחסי הכוחות הפנימיים ובמאבק אצל כל אחד מהם, אצל הזכר דומיננטי יותר הכוח הארצי המוריד למטה - המ', המים, ואילו אצל הנקבה דומיננטי יותר הכוח הרוחני המושך לעלות למעלה - הש', האש. משום כך אצל הזכר המים באים לפני

האש - א'מ'ש', ואילו אצל הנקבה הסדר הוא הפוך, קודם אש ואחר כך מים - א'ש'מ'.

כל ההבדלים בין גבר ואשה נובעים מן השינוי הפיזיולוגי המשפיע על יצר התאוה

נבאר מעט יותר את עניין ההבדלים בין גבר ואשה.

אומרת המשנה בכתובות (פ"ה מ"ז): 'המורדת על בעלה - פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת... וכן המורד על אשתו - מוסיפין על כתובתה שלשה דינרין בשבת'. כלומר, אשה המונעת מבעלה תשמיש המיטה נקראת 'מורדת' וקנסו אותה חכמים שמפסידה 7 דינרים לשבוע מן החוב הכספי שחייב לה בעלה בכתובה, ואילו בעל 'מורד' המונע מאשתו תשמיש המיטה משלם לה רק 3 דינרים לשבוע. על כך שואלת הגמרא (שם סד ע"ב): 'מה בין מורד למורדת?' - מדוע יש הבדל בין גבר לאשה? מדוע גבר מורד משלם פחות מאשה מורדת? 'אמר ליה: צא ולמד משוק של זונות, מי שוכר את מי?' - מן העובדה שגברים מוציאים כסף על תשמיש משמע שמניעה זו קשה להם יותר.

'דבר אחר: זה יצרו מבחון, וזו יצרה מבפנים' - בפשטות הכוונה היא לאברי המין, אשר אצל הגבר הם 'מבחון' ומתוך כך דעתו יותר עליהם וממילא הוא מגורה יותר, לעומת האשה שאצלה הם 'מבפנים'.

מעין זה מלמד אותנו ריה"ל: "שְׂאִין הַפְּרֵשׁ בֵּין יִצִּירַת הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה אֶלָּא מֵה שֵׁישׁ בֵּין הַרְאוֹת אֲבָרֵיהֶם וְהַסְתָּרָם, וְכִבְר מְבֹאֵר זֶה בְּנִתּוּחַ, שְׂאֲבָרֵי הַנְּקֵבָה כְּאֲבָרֵי הַזָּכָר אֶלָּא שֶׁהֵם מְהַפְּכִים אֶל פְּנִים". רוצה לומר, השינוי הפיזי של מקום האברים וצורתם הוא ההבדל העיקרי בין זכר ונקבה, ומשינוי זה נובעים כל ההבדלים באופי ובהתנהגות. הן אצל הגבר והן אצל האשה פועלים שני הכוחות - הכוח הרוחני השואף למעלה, והכוח הארצי המושך כלפי מטה. אך הואיל ויצר המין אצל הגבר הוא דומיננטי יותר, בגלל הפיזיולוגיה ומבנה הגוף הזכרי, כנ"ל, ממילא הכוח הארצי המושך אותו למטה הוא בעל עוצמה גדולה. מנגד, אצל האשה יצר המין והתאוה אינו חזק כל כך, והוא מוסתר וחסוי ואינו פורץ החוצה בעוצמה, ומשום כך גובר אצלה הכוח הרוחני השואף לעלות למעלה. "זכר בא'מ'ש' ונקבה בא'ש'מ'".

זכר ונקבה אינם שונים זה מזה במהותם אלא הם שני חלקים של יחידה אחת

נקודת מוצא זו של ספר יצירה, כפי שביאר אותה ריה"ל, המוצאת דמיון רב וזהות גדולה בין הגבר ובין האשה, היא חשובה מאין כמותה, ויש בה בשורה גדולה במיוחד בדורות אלה. כאמור לעיל, מצאנו בתרבות המודרנית גישה הנוטה לראות בגברים ונשים יצורים שונים בתכלית זה מזה, עם הבדלים תהומיים ביניהם בכל תחומי הנפש ואורחות החיים, עם מערכות שיקולים רחוקות ושונות. בגישה זו יש למעשה ייאוש גדול. על פי גישה זו גברים ונשים לעולם לא יוכלו להסתדר ביניהם, להשלים זה את זה ולגשר על כל הפערים. מקסימום הם יוכלו ללמוד איך לחיות אחד ליד השני בלי להפריע זה לזה יותר מדי, אך הם לעולם לא יוכלו להפוך ליחידה זוגית אחת. כנגד גישה זו כדאי להדגיש את הקביעה של ספר יצירה, שיש בה בשורה ותקוה גדולה: גבר ואשה הם דומים מאוד, הם שני חלקים של אותה יחידה, ורק הבדל פיזי מסויים גורם להבדלים המנטליים ביניהם. אין כאן יצורים שונים אלא זוהי אותה הבריה עם סדרי עדיפויות שונים. אם ניגשים אל זוגיות וחיי נישואין עם גישה זו - קל הרבה יותר להצליח להגיע לאחדות ולזוגיות בריאה. בחיי נישואין של גבר ואשה אנחנו לא מנסים רק 'להסתדר' וללמוד איך להתנהל אחד עם השני אלא אנחנו מנסים להפוך ליחידה אחת ממש.

פרק עז

עוד על תורה ומדע

פיסקאות כח-לא

חז"ל היו בקיאים להפליא במדע ובחכמות שונות, יותר מחכמי אומות העולם שהיו בזמנם

לאחר הביאור הארוך על ענייני 'ספר יצירה' העמוקים, המכילים סודות גדולים בענייני הבריאה ומהות העולם, מבקש מלך כוזר לשמוע מעט מידיעותיהם של חכמי ישראל במדע: "רְצוֹנִי שֶׁתֵּרְאֵנִי טַעַם מִחֲכָמוֹת הַחֲכָמִים הַנְּאוֹתִים לְטַבְעֵיִים (=המתאימות לחכמת הטבע)" (פיסקה כח).

המלך בעצם חוזר כאן על בקשתו הקודמת: "אֲנִי רוֹצֵה עֵתָה שֶׁתֵּרְאֶה לִי מְעַט מִשִּׁירֵי הַחֲכָמוֹת הַטַּבְעִיּוֹת אֲשֶׁר אָמַרְתָּ שֶׁהֵיוּ אֲצִלְכֶם" (פיסקה כד). במענה לבקשה הראשונה הציג החבר בהרחבה בפני המלך את 'ספר יצירה', שהוא למעשה החכמה העומדת בבסיס כל הבריאה, והמפתח להבנתה באופן העמוק ביותר. זהו אכן 'ספר מדע' ברמה הגבוהה ביותר! אבל המלך אינו מסתפק בזה. הוא רוצה לשמוע 'תכלס'. משהו שימושי, פרקטי. לא דברים כלליים על 'אחדות הבריאה' ו'מהות הבריאה' אלא מדע שימושי ומוחשי, כזה שגם אדם רגיל יכול להבין ואף לראות בפועל.

האם החכמים שלכם ידעו רק תיאוריות עמוקות של 'ספר יצירה' או שהם היו גם בקיאים באופן מעשי במדעי הטבע? הרי עכשיו אנחנו לא רואים מדענים יהודים ולא עושה רושם שקיימת בכם חכמה שכזאת!³¹

31. ריה"ל כבר האריך לעיל להוכיח את חכמת התורה וחכמי ישראל ב'מדעי הטבע' ושאר החכמות, ואף המלך עצמו כבר השתכנע בעובדה זו (ראה בעיקר במאמר שני, פיסקאות סג-סו, ומה שכתבנו שם בפרק לה). נראה שכאן, במאמר רביעי העוסק בענייני א-לוהות עמוקים ובהשוואה לשאר הדתות, מבקש ריה"ל לחזור פעם נוספת על עובדה זו כדי להדגיש שעל אף העיסוק בעניינים 'רוחניים', המנותקים כביכול מן העולם, הרי אדרבה, היהדות מקושרת גם

ריה"ל רוצה בדרך זו להגן על כבודם של חכמי ישראל ועל כבודה של הדת היהודית, כי על אף שבדורות אלה של הגלות (בימיו של ריה"ל) היהודים הם שפלים ובזויים, ואין בהם אנשי חכמה ומדע בעלי שם (להבדיל מן הדתות האחרות באותם הדורות), מכל מקום חכמי התורה בזמן התלמוד היו חכמים מופלגים ובקיאים גדולים בחכמות רבות.

כראיה לכך מציין החבר (פיסקה כט) את הידע המדויק להפליא של חכמי התלמוד באסטרונומיה ובחישובים המסובכים של מסלול הכוכבים. כידוע, בשונה משאר לוחות של אומות העולם, הלוח העברי הוא שילוב של שנות חמה ושנות ירח, מה שמכריח את חכמי ישראל להיות בקיאים הן בחישוב שנת חמה, הן בחישוב שנת ירח, ובעיקר - בשילוב המדויק ובתיאום ביניהן. חכמי ישראל הצליחו להגיע לרמה הגבוהה ביותר של ידיעה והבנה בחכמת האסטרונומיה, על ידי תצפיות וחישובים, והצליחו ליצור לוח מדויק לשנים רבות אשר יודע לחשב את זמני מולד הירח ומסלול החמה, ועל ידי כך עם ישראל מצליח לנהל את מועדיו וזמניו לאורך תקופה ארוכה, תוך שמירה על חג הפסח בתקופת האביב כמו שציוותה התורה.

אגב, מעניין היום לראות כיצד החישובים של חכמי ישראל קרובים במידה מפליאה לחישובים של המדע האסטרונומי העכשווי. לא ניכנס כאן לפרטים המדויקים, אך בשנים האחרונות התברר כי חכמי ישראל היו קרובים בחישוביהם אל האמת האסטרונומית במידה רבה יותר מאשר חכמי אומות העולם באותם הדורות.

להלן (בפיסקה לא) יאריך החבר להוכיח את בקיאותם המופלאה של חכמי התלמוד ברפואה וידיעתם בטבע בעלי החיים ובגופם, מה שסייע בידם לדייק בהלכות שחיטה ובהלכות טריפות, ועוד.

לימוד החכמות מסייע להבנת התורה ועל כן הוא בעל ערך גבוה מאוד

החבר מדגיש בדבריו משפט הנותן הסתכלות אחרת על כל עניין לימוד המדע: "וְלֹא הִתְעַסְקוּ בּוֹ אֶלָּא לְעִנְיַן הַתּוֹרָה" (פיסקה כט). כלומר, אל תחשוב שחכמי ישראל החליטו להיות מדענים וללמוד על העולם ועל הבריאה לשם

לעולם החומרי והגשמי, מבינה אותו לעומקו ובקיאיה בו באופן מופלא.

החכמה, אלא את הידע הזה הם רכשו על מנת שיוכלו לדעת כיצד לקיים את מצוות התורה. מצוות רבות בתורה דורשות ידיעה במדע בתחומים שונים, כגון רפואה, בוטניקה, זואולוגיה, ועוד, ואף חכמת האסטרונומיה נלמדה בכל הדורות על ידי חכמי ישראל על מנת שיוכלו לקיים את המצווה: "שמור את חודש האביב" - כלומר, דאגו לכך שחג הפסח לעולם יחול להיות בתקופת האביב (השמשית).

יש למשפט זה שתי משמעויות ביחס בין מדע לתורה.

מצד אחד, הוראת המשפט היא ברורה: התורה היא הערך הנעלה ביותר, ולימוד התורה הוא העיקר עבור היהודי המשכיל. גם אם הוא עוסק במדע אין זאת אלא רק כדי שיוכל להבין ולקיים את מצוות התורה, וכעין המשל שטבע הרמב"ם שכל שאר החכמות הכלליות הן כ"רקחות וטבחות ואופות" כלפי התורה. על פי הבנה זו המדע הוא מעין 'סוג ב', ובא בעדיפות שניה אחרי התורה.

מצד שני, משפט זה מעלה את חשיבות לימוד החכמות לחשיבות של לימוד תורה, שהרי ללא לימוד חכמות אלה אי אפשר לדעת ולהבין את התורה ומצוותיה באופן מלא. הבנה זו דומה לדברים הנאמרים בשם הגר"א כי כל מי שאינו לומד חכמות כלליות הרי הוא חסר מאה ידות בחכמת התורה.

על פי זה עולה שלימוד חכמה ומדע כללי איננו עומד בסתירה ללימוד תורה, אלא אדרבה, לימודים אלה קשורים קשר הדוק ללימוד תורה. התורה היא 'תורת חיים', וכדי לדעת כיצד להתנהל בחיים על פי התורה יש גם להבין את החיים ואת המציאות לעומקם.

רעיון זה מתקשר היטב לעניינו של 'ספר יצירה' שלמדנו זה עתה - אחדות הכל. אין סתירה בין חלקי הבריאה ויש ביניהם קשר ואחדות מובנית. אחדות בין אותיות ומספרים, אחדות בין מהות וכמות, ואף אחדות בין החכמות. התורה קשורה לעולם והיא תשתית העולם, וחכמת התורה היא גם חכמת העולם.

החבר מעיר שלאורך התלמוד משובצים מאמרים של חז"ל המגלים לנו, כבדרך אגב ובעקיפין, את עומק בקיאותם במדעים השונים: **"אֲבָל מֵה שְׂיִמְצָא לָהֶם מִן הַחֲכָמָה הַטְּבָעִית מִמֶּה שֶׁנִּגְדַּר בְּתוֹךְ דְּבָרֵיהֶם בְּדֶרֶךְ הַמְקָרָה - לֹא בְּכוֹנֵה לְלַמֵּד הַחֲכָמָה הַהִיא - פְּלִיאוֹת וְתַמִּיהוֹת. וּמֵה יִחְשַׁב לְפָדְ שְׁהִיָּה לְחֲכָמֵיהֶם מִן**

הַסְפָּרִים בְּחִכְמָה עֲצֻמָּה (סוף פיסקה כט). אין ספק שהיו לחכמי ישראל ספרים מיוחדים שעסקו בחכמות אלה בנפרד - ספרי אסטרונומיה, ספרי רפואה, ספרי בוטניקה, ועוד, שנכתבו על ידי חכמי ישראל עצמם.

שואל המלך: **"וְאֵיךְ אָבְדוּ הַסְפָּרִים הָהֵם שֶׁהָיוּ בְּכֹנֶה וְנִשְׂאָרוֹ אֵלֹו שֶׁהֵם בְּמִקְרָה?"** (פיסקה ל). כלומר, כיצד ייתכן שמשפטים ספורים שנכתבו באקראי נשתמרו, ואילו הספרים עצמם שריכזו את החכמות האלה אבדו? היכן היא החכמה שהיתה בספרים האלה ומדוע אבדה?

עונה החבר שבכך אשמה הגלות והצרות הרודפות את עם ישראל בדורות האחרונים. **"מִפְּנֵי שֶׁהַסְפָּרִים הָהֵם הָיוּ יוֹדְעִים אוֹתָם הַיְחִידִים מִבְּנֵי אָדָם, יִקְרָא זֶה חוֹזֶה וְזֶה רוֹפֵא וְזֶה מְנַתֵּחַ, עַל דֶּרֶךְ הַדְּמִיוֹן, וְתַחֲלַת מִי שֶׁיֵּאבֵד מִהָאָמָה הָאֲבֹדָה אֵינָם אֶלָּא הַחֲשׂוּבִים שִׁבְהֵם, וְאַחַר כֵּן מִי שֶׁלְמָטָה מֵהֵם, וְאָבְדוּ הַיְחִידִים וְאָבְדָה חֻכְמָתָם, וְלֹא נִשְׂאָר כִּי אִם סְפָרֵי הַתּוֹרוֹת אֲשֶׁר הֶהְמוֹן צְרִיכִים אֲלֵיהֶם וְיוֹדְעִים אוֹתָם רַב הָעַם וְכוֹתְבִים אוֹתָם וּמְתַעֲסָקִים בָּהֶם הַרְבֵּה"** (פיסקה לא). כלומר, החכמות הכלליות והמדעיים היו נחלת יחידים, ואילו חכמת התורה היתה נחלת הכלל. כולם למדו תורה אבל רק מעטים מתוכם עסקו במדעים השונים, וכל אחד התמחה בתחום מדע אחר, זה 'חוזה' (=תוכן, אסטרונום) וזה רופא וכו'. כאשר החלו הצרות והלימוד התמעט, אזי מדרך הטבע אותם היחידים אבדו ואילו הכלל נשאר. הלימוד הפרטי בחכמות אבד תוך דור אחד או שניים אבל הלימוד הכללי נשאר. משום כך נשתמרו הספרים העוסקים בלימוד התורה הכללי, ואילו הספרים העוסקים בחכמות הפרטיות אבדו במשך הזמן מפני מיעוט הדרישה להם ומיעוט בקיאות האנשים בהם.

מדברי ריה"ל אלה עולה פרדוקס מעניין: הייתי חושב ששמירת התורה נשענת על קיומם של חכמי ישראל המופלגים הבקיאים בכל החכמות, ואם חלילה הם יאבדו אזי כל חכמת התורה תיעלם. אך מסתבר שגחלת לימוד התורה נשמרה דווקא על ידי המון העם הפשוטים, שעל אף אובדן החכמה הרחבה הצליחו לגדל מתוכם חכמי תורה.

אך באמת, ריה"ל מתאונן וכואב על המצב בדורו. היקף לימוד התורה בתקופת הגלות הצטמצם למינימום. לא זו בלבד שאי אפשר היה לקיים עוד

את המצוות השייכות לבית המקדש (סדר קדשים וטהרות) ולארץ ישראל (סדר זרעים), אלא גם ההיקף הגדול שהיה בה עם כל החכמות והמדעים אף הוא הצטמצם. לימוד התורה בגלות נשאר בתוך כתלי בית המדרש ונעשה עם ספרי הקודש בלבד, ללא לימוד מעמיק בחכמות חיצוניות אשר היו מקובלות בעבר ואשר הוסיפו עומק הבנה וידיעה בלימוד התורה. ריה"ל מדגיש את החיסרון הגדול הזה ומצפה לתקופה בה לימוד התורה יחזור להיות מקיף ומכיל בתוכו גם את חכמת המדע הכללית.

ב"ה בדורות אלה אנו חיים בתקופת הגאולה, תקופה בה עם ישראל חוזר לארצו, ומגדל בתוכו חכמי מדע וחכמי תורה, ואף יחידים הזוכים לשני שולחנות והם מדענים גדולים ותלמידי חכמים מופלגים. אשרינו שזכינו, ויהי רצון שהקב"ה ימשיך להשפיע עלינו שפע חכמה ובינה, בבחינת "גל עיניי ואביטה נפלאות מתורתך".

דברי המדע המוזכרים בחז"ל לא נאמרו ברוח הקודש אלא הם החכמות שהיו ידועות באותו הזמן. חז"ל לא ראו בעיה להכיל חכמות אלה בספרים יחד עם דברי תורה

שאלה ידועה נשאלת על חכמתם של חכמי ישראל, והיא מפקפקת בגדולתה, שהרי אנו מוצאים בתלמוד מימרות של חכמים בענייני רפואה, למשל, שהיום אנו יודעים שאין להן שחר ואין בהן אמת מדעית. כיצד זה יכול להיות, הרי אנו משוכנעים שלחכמי ישראל, מלבד חכמתם, יש גם רוח הקודש וסייעתא דשמיא, ואיך ייתכן שהם יכתבו וילמדו אותנו דברים שאינם אמת? אך באמת שאלה זו אינה חדשה, וכבר נכתב בימי הגאונים³², בעניין עצות רפואיות הכתובות בתלמוד לעניין 'מי שאחזו קורדיקוס' (תחילת פרק ז' בגיטין), שאותן עצות רפואיות אין מצוה לעשות כן, ואין אלה אלא עצות אשר היו נהוגות באותו הזמן בו נכתבו. התשובה נפתחת במילים: "צריכין אנן למימר לכון דרבנן לאו אסותא אינון" - צריכים אנו לומר לכם שחכמים הם אינם רופאים! מה שהם לימדו את הציבור זה מה שהיה מקובל באותו הזמן, ודבריהם היו בגדר 'עצה טובה' ותו לא. רוצה לומר, קטעי המדע המופיעים

32. אוצר הגאונים, גיטין, תשובות שעו.

בגמרא הם ביטוי לידע האנושי שהיה רווח באותם הימים, ואין להם חותמת אמת של קדושה כשאר דבריהם בהלכה, ולדעתם אין לנהוג היום על פי עצות אלה.

אמנם, עצם העובדה שחז"ל ראו לנכון לכתוב דברים אלה בתלמוד ולהנציחם לדורות מלמדת אותנו שהם ראו בעין יפה את לימוד החכמה הידועה באותו הזמן, ולא ראו בעיה בהבאת דברים מעין אלה בספרי הקודש ובבית המדרש. חכמים לימדו את תלמידיהם הן את הידיעות אותם קיבלו במסורת שמקורן בהתגלות ה' למשה בסיני, והן את הידיעות אותן למדו והגיעו אליהם בחקירה אנושית בחכמות העולם. ההפרדה בין קודש וחול בעניינים אלה היא הפרדה מלאכותית. ההנחה היא שגם מה שמוצא האדם בחקירותיו את העולם הם מעשה ידי הבורא, וידיעת המציאות יש בה גם טעם של ידיעת הבורא. לימוד התורה הוא לימוד דבר ה', ואילו לימוד מדע הוא לימוד מעשה ה', והדברים משלימים אלו את אלו ומטרתן אחת היא.

לימוד מדעים מביא גם לאהבת ה' ויראת ה'

תועלת נוספת יש בלימוד מדע וחכמת הבריאה, והיא כתובה בדברי הרמב"ם המפורסמים בהלכות יסודי התורה (פ"ב ה"ב):

"והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה ומתאוה גדולה לידע השם הגדול... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו וירא ויפחד ויידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומד בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו...". ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם, כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

ההתבוננות והעמקת הלימוד בחכמת העולם לסוגיה השונים - גיאולוגיה, בוטניקה, זאולוגיה, כימיה, פיזיקה, מתמטיקה, אסטרונומיה, רפואה, ועוד - מביאה את האדם לאהבת ה' וליראת ה', שהן שתי מצוות

יסודיות ובסיסיות באמונה - ממש יסודי התורה.

ונסיים בדברי דוד המלך שהביאם הרמב"ם (תהלים ח, ד-ה): "כי אראה שמִיךְ מעשה אצבעותיך... מה אנוש כי תזכרנו", כלומר, לימוד המדעים זה עיון ב"שמִיךְ", בַּשְּׁמַיִם שֶׁה' ברא, ו"מעשה אצבעותיך" היינו הבנה של פועל ה' בעולם.